

Ára: 900 Ft



Illusztráció: Szalma Edit (Molnár Krisztina Rita: Borostyán, az időkapus)

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom  
a Móra Könyvkiadótól

Magánszemélyeknek 20%, intézményeknek 35% kedvezmény.  
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

[www.mora.hu](http://www.mora.hu)

**MOZGÓ VILÁG**

**2019/9**

# 9

# MOZGÓ VILÁG

**2019/9**

Tanulmány a nyom nélküli kormányüle-  
sekről • Farkas Zoltán bírálata Sárközy  
Tamás könyvéről • Révész Sándor Baj-  
csy-Zsilinszky Endréről • Salát Gergely  
és Benda László esszéi Kínáról • Tatár  
Sándor, Bozók Ferenc és Meliorisz Béla  
versei • Berta Ádám, Odze György és  
Chen Dongmei novellái

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Cse-  
peli György • Dalos György • Fáy Miklós  
• Gárdonyi László • Hargitai Miklós •  
Kende Péter • Kőrizs Imre • László Fe-  
renc • Mélyi József • Parászka Boróka  
• Pető Iván • Standeisky Éva • Takács  
Ferenc • Vadas József • Végel László

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával  
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

*Mozgó-lexikon*  
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

BERTA ÁDÁM 1974-ben született Szegeden. Író, műfordító. Legutóbbi könyve: *A haramiák* (2017).

BOZÓK FERENC 1973-ban született Gyöngyösön. Költő, esszéista, magyar–történelem szakos tanár, piarista szerzetes. Legutóbbi könyve: *Magyar költők Jézusa* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Nemzet és migráció* (Örkény Antallal, 2018).

CHEN DONGMEI 1985-ben született Jiangsu tartomány északi részén egy kis faluban. A Xiameni Egyetemen filozófiát tanult, majd Pekingben könyvkiadói szerkesztő és független dokumentumfilm-fesztiválok szervezője volt. Az Egyesült Államokban él. Novellái és versei jelentek meg.

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Hét szűk esztendő – A válságtól az önkénygazdaságig* (2014).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A jogászképzés szintleíró jellemzői* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÜOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KENDE PÉTER 1927-ben született Budapesten. Aranytoll díjas szociológus és politikai esszéista. Legutóbbi könyve: *1956 és ami utána következett* (2016).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

LÁZÁR DOMOKOS 1989-ben született Mezőtúron. Jogász. Az Eötvös Károly Intézet munkatársa, az ELTE jogtudományi karának PhD-hallgatója.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MELIORISZ BÉLA 1950-ben született Győrben. Költő, tanár, Pécssett él. Legutóbbi kötete: *Föld és föld között* (2006).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

ODZE GYÖRGY 1949-ben született Budapesten. Író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Sorstörőttek* (2017).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa.

SALÁT GERGELY 1975-ben született Budapesten. Kína-kutató, habilitált egyetemi docens. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK kínai tanszéke és a Nemzetközi és Politikatudományi Intézet vezetője. Legutóbbi könyve: *Veszélyes vizeken – Konfliktusok és biztonsági fenyegetések a Távol-Keleten* (társszerk., 2019).

STANDEISKY ÉVA 1948-ban született Pécsen. Történész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Utak és démonok – Hankiss kérdez* (2016).

TAKÁCS FERENC 1948-ban született Budapesten. Balassa Péter-díjas, Szépiró díjas irodalomtörténész, műfordító, kritikus, író.

TATÁR SÁNDOR 1962-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, kritikus, műfordító, könyvtáros.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

ZSUGYÓ VIRÁG 1988-ban született Debrecenben. Az Eötvös Károly Intézet kutatója, a Debreceni Egyetem doktorjelöltje, a Fundamentum című emberi jogi folyóirat szerkesztője.

---

A borítót Váli Dezső tervezte.

---

*Színes melléklet: Ottlik Julianna munkái*



- Majtényi László –  
Zsugyó Virág –  
Fleck Zoltán –  
Lázár Domokos     **3**   Kormányülések nyomok nélkül *Tanulmány*  
Farkas Zoltán     **14**   Az úr, aki minden szavát kétszer is megfontolta *Bírálat*  
Révész Sándor    **26**   A jó, a rossz és a tények *Bírálat*  
Salát Gergely     **35**   Kerékpárok és kutyaévek *Esszé*  
Benda László     **44**   A hongkongi hízó esete a kínai böllérrel *Esszé*  
Chen Dongmei    **49**   Úszás *Novella*  
Gárdonyi László **53**   Interferencia és hullámjelenségek –  
                          **Ottlik Julianna Interference projektjéről**  
Tatár Sándor     **58**   egy Mester úTraengeDése, Ars pragmatica, Sic transit... *Versek*  
Bozók Ferenc     **60**   Grafitkutyák, Időcsiga *Versek*  
Meliorisz Béla   **61**   Naplórészlet a bejegyzések idejének elhagyásával, Jött és nem,  
                          Aztán egyre *Versek*  
Berta Ádám       **63**   Talán van annyi hézag *Novella*  
Odze György     **67**   Korunk Hőse *Novella*
- Hónapló**  
Hargitai Miklós   **71**   Az én Angliám  
Dalos György     **74**   Olvasmányok, emlékek, élmények  
Parászka Boróka **77**   Köd és ragyogás  
Végel László     **80**   Birkózással a családért!
- Reflex**  
Standeisky Éva    **84**   Gombár-képek  
Takács Ferenc    **91**   Kentaur, szabadon  
Kende Péter      **94**   Snagov, egy személyes tanúvallomás
- ról, -ről**  
Pető Iván         **99**   Tudásvákuum és vákuum  
Kőríz Imre       **102**  A Mann ház  
Almási Miklós    **106**  Bolsi vadászat a piederasztálon  
Fáy Miklós       **109**  Hozzá nem adott érték  
Csengery Kristóf **111**  Új bor régi tömlőben  
Csepeli György   **114**  Az írás a falon  
Vadas József     **117**  Nem vásári csarnokok  
Mélyi József     **123**  A szürrealista csomag  
László Ferenc    **126**  A két gránátos – Nyolcas

Megjelent a



**LENTUS Kft.**

**Felcsuti Péter  
Bojár Gábor  
Kende Péter  
Nyíri Pál  
Szelényi Iván  
és más magánszemélyek támogatásával**

2

**Mozgó Világ 2019/szeptember**

**negyvenötödik évfolyam**

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Király Ágnes (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: [mozgo@mozgovilag.hu](mailto:mozgo@mozgovilag.hu). Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: [hirlap.elofizetes@posta.hu](mailto:hirlap.elofizetes@posta.hu), faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (e-mail: [batthyany@kultur-press.hu](mailto:batthyany@kultur-press.hu); H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

**Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig**

**Mozgó Világ-online: [www.mozgovilag.hu](http://www.mozgovilag.hu)**

**Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285**

## Kormányülések nyomok nélkül

Ma már titkosítás helyett  
a kormányülések szövegeit egyszerűen eltüntetik\*

A Nemzeti Együttműködés Rendszere, a korábbi egyértelmű alkotmánybírói tiltással szemben<sup>1</sup> a rendszerváltást követő demokratikus kormányok menthetetlen tévelygés<sup>2</sup> felbátorodva megvalósította nemcsak az eltüntetett nyomok, de a keletkezésük pillanatában azonnal megszüntetett közérdekű adatok világát is. Megszűnt az egyik, a magyar parlamentarizmus kezdeteiig visszanyúló közjogi vívmány: a kormányülések tartalmi dokumentáltsága.

---

\* A tanulmány az Eötvös Károly Intézet műhelyében készült.

<sup>1</sup> Az Alkotmánybíróság 2006-ban megállapította, hogy „az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet idézett elő azzal, hogy nem szabályozta törvényben a kormányülések tartalmi dokumentálásának rendjét. Az Alkotmánybíróság felhívja az Országgyűlést, hogy jogalkotási feladatának 2006. december 31. napjáig tegyen eleget”, ehhez hozzáteszi, hogy nemcsak a kormányok, hanem „a közhatalmat gyakorló intézmények mellett az állami költségvetésből részesülő más intézmények is kötelesek működésüket kellőképpen dokumentálni: a közfeladat elvégzésével kapcsolatos tevékenységüket érintő információkat mindenekelőtt le kell jegyezniük, azaz rögzíteniük kell a közérdekű adatokat.” (32/2006. (VII. 13.) AB-határozat.)

<sup>2</sup> „...az elmúlt több mint másfél évtized során a kormányok saját belátásuk szerint, rendszeresen módosították az üléseken elhangzottak rögzítésére és a kormányülések iratainak kezelésére vonatkozó szabályokat. Ezek a változtatások esetlegesen voltak, ezért az ülések dokumentálására vonatkozó, következetesen érvényesülő gyakorlat nem alakult ki.” (Részlet a 32/2006. (VII. 13.) AB-határozatból.)

### A kormányülések

#### és a késleltetett nyilvánosság

A kormányülések dokumentálása és legalább késleltetett nyilvánossága a titkosság-nyilvánosság tárgykörének egyik legfontosabb eleme. A kormányüléseket dokumentáló iratok, hangfelvételek keletkezésük idején rendszerint nem nyilvánosak, de utóbb levéltárba kerülnek, megismerhetővé, kutathatóvá válnak. Több esetben maguk az alkotmányok szólnak a kormányülések jegyzőkönyveiről.<sup>3</sup> Arról természetesen mindenütt a civilizált világban törvényeket, illetve az információszabadság elveit és szabályait tükröző ügyrendeket fogadnak el, hogy a kormányülésekről jegyzőkönyveket kell készíteni, amelyeket, mivel a jogállamba nincsenek örök titkok, idővel a kutatók, illetve akárki számára megismerhetővé kell tenni.<sup>4</sup>

---

<sup>3</sup> Főszabályként, kivételesen a kormányülések azonnali nyilvánosságára is akad példa (Új-Zéland, Ausztrália), a finn alkotmány 60. cikke szerint a miniszterek felelősek a kormányüléseken hozott döntésekért, kivéve ha a miniszter az elfogadott határozattal nem értett egyet. A svéd alkotmány VII. fejezet 6. cikke megköveteli, hogy a kormány üléseiről és az elhangzott különvéleményről jegyzőkönyv készüljön.

<sup>4</sup> A titkosság – noha soha nem tudtak megszabadulni tőle, mert lényegükhöz tartozott – bomlasztotta az önkényuralmi rendszereket, aláásta legitimitásukat. A felvilágosult abszolutizmus többször tett rendszerint el-

Ennek hiányában az adott ország történelme jelentős részében megismerhetetlen lesz. Fontos hazai példa erre, hogy ha nem készültek volna a korabeli kormányülésekről, koronatanácsokról jegyzőkönyvek, amelyek később kutathatók lettek, ma sem tudnánk, hogy az 1941. június 26-i rendkívüli koronatanácsi ülésen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, miközben a nyilvánosság előtt erről persze gondosan hallgatott, ellenezte Magyarország azonnali hadba lépését<sup>5</sup>.

### A történeti és a mai Magyarország – a szabályozás alakulása

Az ókori Egyiptom óta a történelemben minden reformnemzedék, történelmi felelősséget érezve, saját tevékenységének pontos dokumentációjára törekedett. Az első független Magyar Ministerium megalakulása óta, ideértve a szélsőjobboldali és a kommunista diktatúrákat, a kormányülések pontos dokumentálása folyamatos volt. Ha tehát van értelme a történelmi alkotmányról mai létezőként beszélnünk,

---

vetélt kísérleteket a nyíltság megteremtésére. Jellemezte ezt I. Sándor cár felvilágosult bürokratáit éppúgy, mint ahogy a Meidzsi-forradalmat követő 1868-as birodalmi esküben a japán császárt, aki szent ígéretet tett arra, hogy az államügyeket nyilvánosan fogja intézni.

<sup>5</sup> Részlet a Koronatanács jegyzőkönyvéből: „...a belügyminiszter úr pillanatnyilag nem látja szükségességét, hogy már ma kimondassék az, hogy hadiállapotban lévőknek tekintjük magunkat Oroszországgal szemben, a kormány tagjainak ezen állásponttal szemben az az elhatározása, hogy a légítámadási retorzió mellett egyidejűleg kimondassék az, hogy a szovjet légi haderő a mai nap folyamán magyar terület ellen intézett ismételt népjogellenes indokolatlan és provokálatlan támadásai következtében Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beállottnak tekinti.”

elmondhatjuk, hogy a kormányüléseken elhangzottak rögzítése része a történelmi alkotmánynak. Az 1990-ben hivatalba lépő kormány üléseiről még szó szerinti jegyzőkönyvet,<sup>6</sup> valamint összefoglalót kellett készíteni.<sup>7</sup> De már két év múlva megszüntették a kormányülések szó szerinti jegyzőkönyvezését, ehelyett a kormányülések dokumentálására a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára által készített összefoglalók szolgáltak.<sup>8</sup> 1994-től a kormány üléseiről összefoglaló és hangfelvétel is készült, az összefoglaló eredeti példányát és a melléleteket (előterjesztéseket), valamint az ülésről készült hangfelvételt a Miniszterelnöki Hivatal őrizte; ezek az iratok nem voltak selejtezhetőek, kezelésükre a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról, valamint az államtitokokról és a szolgálati titokokról szóló rendelkezéseket kellett alkalmazni.<sup>9</sup> A következő évben az ügyrend ismételt módosítása a hangfelvétel készítésére vonatkozó előírást törölte,<sup>10</sup> ám 1996 áprilisában visszaállították a hangfelvétel készítésére vonatkozó előírást.<sup>11</sup> Az 1998-ban megalakult kormány ülésein sem hangfelvétel, sem szó szerinti jegyzőkönyv nem készült, csupán egy összefoglaló, amely tartalmazta a jelenlévők névsorát, az előterjesztések címét, a hozzászólók nevét, szavazás esetén ennek tényét és számszerű arányát, a koalíció

---

<sup>6</sup> Lásd erről: Majtényi László – Szabó Máté Dániel: *Információs és médiajog II.* Miskolci Egyetemi Kiadó, 2014, 53–56. o.

<sup>7</sup> 1006/1990. (VII. 17.) Korm. határozat.

<sup>8</sup> 1025/1992. (V. 5.) Korm. határozat.

<sup>9</sup> Az 1088/1994. (IX. 20.) Korm. határozat 83. és 88. pontja.

<sup>10</sup> 1070/1995. (VII. 29.) Korm. határozat.

<sup>11</sup> 1035/1996. (IV. 24.) Korm. határozat.

egyértékes jogot gyakorló kormánytag esetleges ellenvéleményére való utalást és a döntést.<sup>12</sup>

Az adatvédelmi biztosi hivatala többször is vizsgálta a kormányülések dokumentálásának hiányát kifogásoló panaszok nyomán azt, hogyan érvényesülhetnek párhuzamosan a titkosság, a nyilvánosság, a kutathatóság és az információszabadság szempontjai.<sup>13</sup>

A vizsgálat először arra irányult, vajon – az Avtv.-n túl a levéltári törvény sérelmét is felidézve – megsemmisítettek-e jegyzőkönyveket, amelyek védett levéltári anyagok. A Miniszterelnöki Hivatal (MeH) akkor illetékes helyettes államtitkárának válasza tisztázta a tényállást. Állítása szerint 1996-ban az összefoglalókat és a hangfelvételeket a levéltári törvény szabályai szerint kezelték a miniszterelnökségen, és archiválták abban az időszakban is (1995. július és 1996. április között), amikor az ügyrend szerint a hangfelvétel szerepe csupán annyi volt, hogy az összefoglaló elkészítőit segítse. A

válasz szerint az iratok őrzési helye a MeH irattára, végül pedig a levéltári szabályoknak megfelelően a Magyar Országos Levéltárba kerülnek.

Beadványok alapján 1998 őszén azért folytatódott a vizsgálat, mert az új ügyrend szerint [1090/1998. (VII. 15.) Korm. határozat] sem hangfelvétel, sem szó szerinti jegyzőkönyv, sem tartalmi összefoglaló nem készült a kormányületekről.

Az adatvédelmi biztos olyan törvényi szintű szabályozást ajánlott, amely biztosítja a kutatók akár késleltetetten érvényesülő jogát a közérdekű adatok megismerésére. A Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter az ajánlást nem fogadta el. Ezután a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkárát az adatvédelmi biztos felszólította, hogy a törvény rendelkezéseit sértő minősítéseket szüntesse meg.

2002 júniusától a kormány üléseiről ismét összefoglaló és az ülés szó szerinti jegyzőkönyvéül szolgáló hangfelvétel készült.<sup>14</sup> Az Alkotmánybíróság 2006-ban viszont megállapította, hogy az Országgyűlésnek törvényben kellett volna szabályoznia a kormányületek tartalmi dokumentálását. A döntés megállapította, hogy a közhatalmat gyakorló intézmények kötelesek működésüket kellőképpen dokumentálni. Az Alkotmánybíróság az információszabadság mellett a jogállamiságra és a kormánynak az Országgyűlés előtti felelősségére is utalt, joggal, hiszen ha a parlament önálló hatalmi ágnek tekinti magát, akkor a parlamenti hatalom képviselői, akárcsak a bíróságok,<sup>15</sup> meghatáro-

<sup>12</sup> 1090/1998. (VII.15.) Korm. határozat.

<sup>13</sup> A kormányületek dokumentálásával, a dokumentumok megőrzésével és nyilvánosságával kapcsolatban lefolytatott adatvédelmi biztosi vizsgálat eredményeit összegző ajánlás. *Az adatvédelmi biztos beszámolója*, 1999. Budapest, Adatvédelmi Biztos Irodája, 2000. Jóri András adatvédelmi biztosként 2010 júniusában a kormányületek dokumentálása miatt a közigazgatási és igazságügyi miniszterhez fordult, majd, mivel ez nem vezetett eredményre, 2011-ben beadványt intézett az AB-hez. A testület az indítványt vizsgálat nélkül visszautasította „mivel az adatvédelmi biztos jogintézménye a korábbi formájában és ezáltal indítványozói jogosultsága is megszűnt, ezért az Alkotmánybíróság megkereste az indítvány benyújtására jogosult alapvető jogok biztosát, nyilatkozzon, hogy az eljárás folytatását kezdeményezi-e [...] Az alapvető jogok biztos a eljárás folytatását nem kezdeményezte, ezért az Alkotmánybíróság az [...] indítványt [...] visszautasította.”

<sup>14</sup> 1092/2002. (VI. 8.) Korm. határozat.

<sup>15</sup> Erre a történelemben valószínűleg elsőként

zott esetekben, törvényi feltételekkel, a kormányülések aktuálisan titkos jegyzőkönyveit is megismerhetik. A megalakuló új kormány ugyancsak megismerheti az előző összes működési dokumentumát, amint hogy azok titkosságát is felülvizsgálhatja. Az Alkotmánybíróság arra is rámutatott, hogy a nem megfelelő szintű szabályozás oda vezetett, hogy az elmúlt másfél évtizedben a kormányok saját belátásuk szerint rendszeresen módosították az üléseken elhangzottak rögzítésére és a kormányülések iratainak kezelésére vonatkozó szabályokat.<sup>16</sup> A kormány elsőként megpróbálta szabotálni a határozat végrehajtását, ezért az Eötvös Károly Intézet (EKINT) az Országgyűlés elnökéhez fordult.<sup>17</sup> Az ennek alapján elfogadott törvényszöveg, a jogállami mederbe visszatérve, ismételten előírta a hangfelvétel és az összefoglaló készítésének és megőrzésének kötelezettségét.<sup>18</sup>

Nézzük a további részleteket: A 2010-ben megalakult új Országgyűlés új törvényt alkotott, amely követve a korábbi szabályozást: a hangfelvétel készítésének kötelezettségét továbbra is előírta.<sup>19</sup> Ugyanakkor a kormány ügyrendjéről szóló, pár héttel később megjelent kormány-

határozat, a hatályos törvénnyel ellentétben, nem tette kötelezővé a hangfelvétel-készítést: „A Kormány üléséről összefoglaló és a Kormány tagjának kérésére, indokolt esetben és a miniszterelnök engedélyével rögtön, továbbá az ülés végén az összefoglaló elkészítésére alkalmas hangfelvétel készül.”<sup>20</sup>

### **Mi történt most? – A nyomok újbóli eltüntetése**

Annak ellenére, hogy erre törvény kötelezte a kormányt, 2010 és 2018 között nem készült hangfelvétel a kormányületekről, sőt 2018 nyarán az alkotmány- és törvényellenes gyakorlathoz igazította a szabályozást a kormány.

2018. július 18-ig a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 17. §-a előírta, hogy „a Kormány üléseiről hangfelvétel készül, mely – a miniszterelnök eltérő rendelkezése hiányában – nem nyilvános. [...] A kormányülésen elhangzottakat összefoglalóban kell rögzíteni. [...] Az ülésről készült összefoglaló eredeti példányát és mellékleteit, valamint az ülésről készült hangfelvételt a Miniszterelnöki Kormányiroda őrzi. Az ülésről készült dokumentáció anyaga nem selejtezhető, maradandó értékű iratnak minősül [...]”

Ezt a szabályozást, eltörölve a hangfelvétel készítésének kötelezettségét, változtatta meg a Magyarország 2019. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2018. évi XL. törvény. A 2010. évi

I. Károly titkos tanácsosának, Strafford lordjának perét említhetjük: „Ugyan hová jutnánk, ha mindent, amit valaki a király titkos tanácsában elmond, és amit a többiek csak félig értenek meg vagy félreértenek, bűnként felrónak az illetőnek? Többé senkinek sem lesz mersze nyíltan elmondani a véleményét a királynak” (Lord Strafford).

<sup>16</sup> 32/2006. (VII. 13.) AB-határozat.

<sup>17</sup> <http://ekint.org/az-allam-atlathatosaga-informacioszabadsag/2006-11-13/a-kormany-ulesek-dokumentalasarol>

<sup>18</sup> 2006. évi LVII. törvény 13/A. §.

<sup>19</sup> 2010. évi XLIII. törvény 17. §.

<sup>20</sup> 1144/2010. (VII. 7.) Korm. határozat, 83. pont.

XLIII. törvény 17. § (5) és (6) bekezdése helyébe a következő rendelkezések léptek: „(5) Az ülésről készült összefoglaló eredeti példányát és mellékleteit a Miniszterelnöki Kormányiroda őrzi. Az ülésről készült dokumentáció anyaga nem selejtezhető, maradandó értékű iratnak minősül; kezelésére és megismerésére a köziratok védelméről, a minősített adat védelméről, továbbá a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló rendelkezéseket kell alkalmazni. (6) Az összefoglaló készítésének, valamint belső kormányzati felhasználásának részletes szabályait, feltételeit a Kormány normatív határozatban határozza meg.”

A hangfelvétel-készítési kötelezettség eltörlésével a kormány addig is követett törvénytörő gyakorlatát igyekszik legalizálni, ugyanis a Kormány ügyrendjéről szóló 1144/2010. (VII.7.) Korm. határozat (a továbbiakban: Kormány ügyrendje) 83–87. pontjaiban a törvényi rendelkezésekkel ellentétesen szabályozza az összefoglaló és a hangfelvétel készítésének részletes feltételeit. A Kormány ügyrendjének 83. pontja ugyanis nem úgy szól, hogy minden esetben kötelező a kormányülésekről hangfelvételt készíteni, hanem úgy rendelkezik, hogy „a Kormány üléséről összefoglaló és a Kormány tagjának kérésére, indokolt esetben és a miniszterelnök engedélyével rögtön, továbbá az ülés végén az összefoglaló elkészítésére alkalmas hangfelvétel készül”.<sup>21</sup>

A 2010-es kormányváltás után a

<sup>21</sup> Ez a tagmondat önmagában is teljesen értelmetlen „...az ülés végén az összefoglaló elkészítésére alkalmas hangfelvétel készül”, mert ugyan hogyan lehet az ülés végén bármilyen ülésről hangfelvételt készíteni.

kormányülések dokumentálásának hiánya miatt az LMP frakcióvezetője, majd az adatvédelmi biztos is az Alkotmánybírósághoz fordult. Ezt követően az Országgyűlés az Adatvédelmi Biztos Hivatalát megszüntette, az Alkotmánybíróság pedig megváltozott hatásköre miatt beadványát nem vizsgálta.

Az Eötvös Károly Intézet a hangfelvétel-készítési kötelezettséget megszüntető 2018-as törvénymódosítás hatálybalépése előtt közérdekű adatigényléssel fordult a Miniszterelnöki Kormányirodához. Azt szerettük volna megtudni, hogy az elmúlt nyolc évben készült-e minden kormányülésről hangfelvétel és összefoglaló. A Miniszterelnöki Kormányiroda a kormány ügyrendjére hivatkozva azt közölte, hogy a hangfelvétel készítésére „speciális szabályok vonatkoznak: a Kormány ügyrendje alapján főszabály szerint hangfelvétel nem készül, a 83. pontban rögzített feltételek fennállása esetén van lehetőség annak készítésére.” Azt a tájékoztatást kaptuk, hogy az adatigénylésünkben jelzett időszakban a kormány üléseiről összefoglaló készült, de hangfelvétel rendszerint nem.

Ez a gyakorlat és jogértelmezés azonban törvénytörő, továbbá alkotmányellenes is. A rendszerváltás utáni kormányok maguk határozták meg kormányhatározatokban a kormányülések dokumentálásának szabályait és a kormányülések iratainak kezelésére vonatkozó rendelkezéseket. A követett gyakorlat nem volt egységes. Volt olyan időszak, amikor szó szerinti jegyzőkönyv készült, volt, amikor hangfelvétel és összefoglaló, de arra is volt példa, hogy csak összefoglaló szolgált a

kormányülések dokumentálására.<sup>22</sup> A kérdés azonban alkotmányos szinten eldőlni látszott: az Alkotmánybíróság 2006-os döntése előírta, hogy az Országgyűlés törvényben szabályozza a kormányülések tartalmi dokumentálásának rendjét, azaz „2006. december 31-ig törvényben tegye kötelezővé a kormány számára, hogy megfelelő módon rögzítse az ülésein elhangzottakat”.<sup>23</sup> Az Alkotmánybíróság 32/2006. (VII. 13.) AB-határozatában ugyanis rámutatott, hogy noha a kormányülések azonnali és teljes nyilvánossága nem alkotmányos követelmény, dokumentáltságuk hiánya sérti a jogállamiságot, a közérdekű adatok megismeréséhez való jogot, és összefüggésben áll a kormánynak az Országgyűlés előtti felelősségével is. Egy demokratikus társadalomban a közérdekű adatok megismerése és terjesztése elengedhetetlen ahhoz, hogy a polgárok ellenőrizhessék a közhatalom-gyakorlókat, és információk birtokában megalapozottan alakítsák ki véleményüket a közügyekről, és így vegyenek részt a közös ügyek megvitatásában. Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a polgároknak joguk van (kivételes, indokolt esetben akár késleltetetten) megismerni az életükre kiható döntéseket, az azokat alátámasztó indokokat és a döntéshozatalban részt vevők szakmai, illetve politikai álláspontjait. Azt is megállapította a határozat, hogy a kormányüléseken elhangzottak közérdekű adatoknak minősülnek, és rögzítésük a később-

bi kutathatóság előfeltétele is. Az AB arra is felhívta a figyelmet, hogy mivel a kormányülésen elhangzottak tartalmának rögzítését utólag nem lehet pótolni, a kormányülések megfelelő dokumentálásának elmaradása utólag nem orvosolható jogsérelmet okoz. Az Alkotmánybíróság ezért megállapította, hogy az információszabadság ellehetetlenülését okozza, ha a kormány nem rögzíti a közérdekű adatokat. Ezek alapján a 2010 óta követett gyakorlat és az új, a hangfelvétel-készítési kötelezettséget megszüntető törvénymódosítás sérti a közérdekű adatok megismeréséhez való jogot (Alaptörvény VI. cikk), azaz alkotmányellenes, mert nincs biztosítva a kormányülések érdemi tartalmának (utólagos) megismerhetősége.

Míg korábban, például 2006-ban a hangfelvétel-készítés mellett a kormányületekről készült összefoglaló elemeit (a jelenlévők névsora, az előterjesztések címe, a hozzászólók neve, szavazás esetén annak ténye és számszerű aránya, a koalíciós egyetértési jogot gyakorló kormánytag esetleges ellenvéleményére való utalás és a döntés) is meghatározta az akkor hatályos ügyrend, addig a ma is hatályos kormányhatározat még csak nem is utal arra, hogy az kormányületekről készülő összefoglalónak mit kell tartalmaznia. Így kizárólag a kormány – akár önkényes – döntésétől függ a dokumentáltság tartalma, mélysége, és ezzel még kevesebb a garancia arra, hogy a közérdekű adatnak minősülő kormányületeken elhangzottak késleltetetten megismerhetővé válhassanak.

Az Alkotmánybírósághoz fordulás lehetősége azonban a nemrég megváltozott törvényi szabályok alkot-

<sup>22</sup> Lásd részletesen: <http://www.ekint.org/az-allam-atlathatosaga-informacioszabadsag/2018-07-04/kormanyulesek-nyomok-nelkulimmar-a-tartalom-is-eltunik-a-titkositasmogul-elemzes>

<sup>23</sup> 32/2006. (VII. 13.) AB határozat.

mányellenessége kapcsán is fennálló lehetőség. Sőt a közérdekű adattal visszaélés bűncselekménye is felmerülhet az ügyben.

### **Feljelentést tettünk –**

#### **Közérdekű adattal visszaélés**

Az Eötvös Károly Intézet közérdekű adatigényléséből egyértelműen kiderült, hogy 2010 és 2018 között nem készült hangfelvétel a kormányülésekről, holott ez törvény írta elő, ezért feljelentést tettünk a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 220. § (1) bekezdés b) pontjába ütköző közérdekű adattal visszaélés vétségének elkövetése miatt. Közérdekű adattal visszaélést a Btk. megjelölt törvényhelye alapján az követi el „[a]ki a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvényi rendelkezések megszegésével [...] közérdekű adatot hozzáférhetetlenné tesz.”

A kormányülésen elhangzottak közérdekű adatnak minősülnek mind az Infotörvény 3. §-ának 5. pontja, mind pedig az Alkotmánybíróság szerint [lásd pl. a 32/2006. (VII. 13.) AB-határozatot]. Aki, törvényi kötelezettségét megszegve, a közérdekű adatok rögzítését elmulasztja, az megakadályozza egy alapvető jog gyakorlását, azt, hogy – a minősített adatok esetében késleltetetten – érvényesüljön a közérdekű adatok megismerésének alapjoga, ami azt eredményezi, hogy a törvényi rendelkezés megszegésével a kormányülésen elhangzottak soha nem lesznek hozzáférhetőek.

A Központi Nyomozó Főügyészség bűncselekmény hiányára hivatkozva elutasította a feljelentést, ami ellen panasszal éltünk.

Az ügyészség a feljelentés elutasításáról szóló határozatában feljelentésünkkel megegyező tartalommal

elismerte, hogy „[...] kétségkívül megállapítható, hogy a hangfelvételek elkészítésének 2010–2018 években történő elmaradása ellentétes a 2018. július 25. napjáig hatályban volt, a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 17. §-a (2) bekezdésében írt rendelkezéssel”.

Abban sincs az Eötvös Károly Intézet és az ügyészség között vita, hogy a kormányülésen keletkező adatok általánosan közérdekű adatnak minősülnek, de abban a tekintetben már alapvető a nézetkülönbség, hogy az ügyészség nézete szerint „...az az adat, amely – akár a jogszabályi rendelkezések ellenére – nem kerül rögzítésre, nem minősül közérdekű adatnak”, tehát, ha a kormány a törvényi kötelezettségét teljesítette volna, akkor a kormányülés tartalma közérdekű adat lenne, és ha a hangfelvételtől az ezért felelős személy egyetlen mondatot vagy akár egyetlen szót töröl, akkor büntetőjogilag felel, ha viszont nem is készíti el a hangfelvételt, akkor nincs adat, és ezért nincs felelős sem. Erre az igen érdekes logikai útvesztőre panaszkodunk az alábbi három fő érv alapján mégis kértük az ügyészségtől, hogy rendelje el a nyomozást:

1. A kormányüléseken közérdekű adatok cseréje folyik, a vitában a kabinet tagjai az ország sorsát eldöntő kérdésekről cserélnek eszmét, vitatkoznak, amely vitákat rendszerint a miniszterelnök dönti el, eközben hosszabb-rövidebb távon bel- és külpolitikai tárgykörökben hatalmi koalíciók alakulnak, ott törvények tartalmát határozzák meg, állami politikákról, beruházásokról döntenek, és így tovább. Ha pontos

hanganyag, jegyzőkönyv hiányában a kormánytagok tudatában nem rögzülne a kormány ülésének tartalma, a kormányülésnek az égvilágon semmi értelme nem lenne. A hazai és a nemzetközi joggyakorlatban a kontextus függvényében az emberi elme is adathordozónak minősül. Mindezek alapján aligha vitatható, hogy a hangfelvétel kötelező készítésének elmulasztása bizonyosan a közérdekű adattal visszaélés vétségének gyanúját.

2. Abban az esetben viszont, ha a Központi Nyomozó Főügyészség ragaszkodna ahhoz a téves álláspontjához, hogy ha a kormányülésen a vitát hangfelvételen nem rögzítik, akkor sem adatkezelés sem közérdekű adattal visszaélés nem történik, más okból indokolt a nyomozás elrendelése és lefolytatása. Szervezetelméleti közhely, hogy semmilyen testületi szerv nem működhet tevékenysége pontos dokumentációjának hiányában. Különösen igaz ez a központi közigazgatás és a politikai döntéshozatal legfontosabb szervére. Komolyan feltehető tehát, hogy anélkül, hogy ezeket a dokumentumokat hivatalosan iktatnák, valójában hangfelvétel és ennek alapján pontos tartalmi jegyzőkönyv is készült 2010 és 2018 között is (és készülnek ilyenek ma is), de ezeket valakik nemcsak a következő kormányoktól, de a társadalom elől is el kívánják titkolni. Azt pedig, hogy ez a feltételezés valós-e, csakis nyomozás tisztázhatja.

3. A Központi Nyomozó Főügyészség téved abban a tekintetben is, hogy szerinte a közérdekű adattal visszaélés bűncselekményét csak az Infotörvény megsértésével lehet elkövetni, mert a Btk. tényállása is

általános fogalmazást alkalmazva „törvényi rendelkezésekről” beszél, és természetesen az Infotörvényen és a kormányülések rendjét tárgyalón túl számos további szektorális törvény szól kötelező hatállyal az információszabadságról. Csupán példaként említjük a környezeti adatok, a meteorológiai, a levéltári, az ingatlan-nyilvántartási és a cégszolgálatok nyilvánosságáról szóló törvényeket, amelyek közérdekű adatok tömegének nyilvánosságát ugyancsak szabályozzák, amelyek megsértése szintén büntetőjogi felelősséget eredezthet.

### **A törvényesség és a Legfőbb Ügyészség**

Az ügyészség első fokú határozata ellen benyújtott panaszunkat a Legfőbb Ügyészség elutasította.

A Legfőbb Ügyészség határozata nélkülözötte azt a szakmaiságot, amelyet az első fokon eljáró ügyészségnél még nyomokban fel lehetett fedezni. A kormány érdekeinek nem csupán megfelelő döntés hozott, hanem azon is túlmenve, jogi terminusokban megfogalmazott politikai kiállást fogalmazott meg pártunk és kormányunk mellett.

A Legfőbb Ügyészség szerint a törvény szerint kötelező hangfelvétel készítésének elmaradása valójában nem is törvényt sértett, hanem kormányrendeletet. Idézzük a teljesen hamis és alternatív valóságot teremtő állítást: „A kormányülés dokumentálásának részletszabályait tehát nem törvény, hanem kormányrendelet határozta meg a fentiek szerint, azaz az a tény, hogy 2010 és 2018 között a kormányülésekről kizárólag összefoglaló készült, és az összefoglaló elkészítéséhez szükséges hangfelvétel nem a törvény ren-

delkezéseinek megsértését, hanem a kormányrendelet megsértését jelenti.” Bár hangsúlyozták, hogy ez csak kiegészítése az első fokon eljáró ügyészség álláspontjának, ez sem igaz, hiszen az ügyészség a feljelentés elutasításáról szóló határozatában feljelentésünkkel megegyező tartalommal még elismerte: „[...] kétségkívül megállapítható, hogy a hangfelvételek elkészítésének 2010–2018 években történő elmaradása ellentétes a 2018. július 25. napjáig hatályban volt, a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 17. §-a (2) bekezdésében írt rendelkezéssel”, de ezt az állítást a Legfőbb Ügyészség döntésében visszavonta.

Nem csupán a jogászoknak kell tudniuk, hanem az állampolgári alapismeretnek is része, hogy a kormány csak a törvény keretei között alkothatott volna részletszabályokat a kormányülések dokumentálására. Továbbá az alacsonyabb szintű jogszabálynak mindig meg kell felelnie a magasabb szintű jogszabálynak; ez is jogállami alapismeret, és a jogalkotásról szóló törvény is így rendelkezik. Ezeknek a követelményeknek a 1144/2010. (VII.7.) Korm. határozat, mivel a törvényi rendelkezésekkel ellentétesen szabályozta az összefoglaló és a hangfelvétel készítésének részletes feltételeit, nem tett eleget. A 2010-es kormányváltás után a kormányülések dokumentálásának hiánya miatt az LMP frakcióvezetője, majd az adatvédelmi biztos is az Alkotmánybírósághoz fordult az alkotmányellenes helyzet megszüntetése érdekében. Ezt követően az Országgyűlésben kétharmados többséggel rendelkező Fidesz az Adatvédelmi

Biztos Hivatalát felszámolta, az Alkotmánybíróság pedig az adatvédelmi biztos hivatala megszüntetésének ebben a tekintetben hamis érvére hivatkozva beadványát nem is vizsgálta. A Legfőbb Ügyészség azonban ezeket a tényeket is kifordítva, állításait még azzal is igyekezett alátámasztani, hogy az általános hatáskörű ombudsman az Alkotmánybíróság kérdésére nem tartotta fenn a korábbi adatvédelmi biztos által benyújtott indítványt, így bizonyosan nem is állt fenn alkotmányellenes helyzet. Csakhogy ez a fentebb kifejtettek értelmében egyértelműen nem igaz. A Fideszes többség támogatását élvező új ombudsman nem meglepő módon nem szakmai érvek alapján hozott döntést az alkotmánybírói indítvány folytatásáról.

A Legfőbb Ügyészség továbbá úgy foglalt állást, hogy a kormányülésen elhangzottak csak akkor minősülnek közérdekű adatnak, ha rögzítik őket. Tehát, ha a kormány a törvényi kötelezettségét teljesítette volna, akkor a kormányülés tartalma közérdekű adat lenne, és ha a hangfelvételtől az ezért felelős személy egyetlen mondatot vagy akár egyetlen szót töröl, akkor büntetőjogilag felel, ha viszont nem is készíti el a hangfelvételt, akkor a Legfőbb Ügyészség szerint nincs adat, és ezért nincs felelős sem.

Ez azonban téves jogértelmezés. A sokszor idézett 32/2006. (VII. 13.) AB határozat is azt támasztja alá, hogy alkotmányos demokráciában a jogszabályokat az alapvető jogok minél teljesebb érvényesülését biztosító módon kell értelmezni és alkalmazni. Azaz ezekben az esetekben a jogszabály megszorító értelmezése nem megengedett. Az Alkotmánybíróság döntésében kimondta, hogy

a kormányulések dokumentáltsága (még inkább annak hiánya) több alapjogot érint, így például a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jogot. „Egy demokratikus jogállamban a polgároknak joguk van arra, hogy az életükre alapvetően kiható döntéseket, az azokat alátámasztó indokokat és a döntéshozatalban résztvevők szakmai álláspontjait (esetleges ellenvéleményeiket) – akár késleltetetten is – megismerjék. A kormányuléseken elhangzottak lejegyzéséről való döntés ezért egyszerűsrimind a közérdekű információk rögzítéséről szóló döntés és a későbbi kutathatóság előfeltétele. A lehetőség, hogy a kormány rövidebb-hosszabb ideig nem rögzíti a közérdekű információkat, ellehetetlenítve ezzel az információszabadságot, közvetlenül és jelentősen korlátozza a [...] közérdekű adatok megismerésének jogát.”

Fontos arra is ismételtlen felhívni a figyelmet, hogy a Legfőbb Ügyészségnek téves jogi álláspontja alapján is lett volna vizsgálóvalója. A modern bürokrácia pontos ismeretek, nyilvántartások nélkül egyáltalán nem képes működni. A mi beadványunk ezért arra is kiterjedt, hogy a nyomozás tisztázza azt is, nem készültek-e a semmitmondó összefoglalókon túl pontos, akár szó szerinti dokumentációk is a kormányulésekről, de az ügyészi szervek ennek feltárásától ugyancsak elzárkóztak.

### **Jogtalan uralom**

Miközben tudvalévő, hogy Magyarországon különösen magas az intézményekkel szembeni bizalmatlanság, és a kutatások alapján az is nyilvánvaló, hogy a bizalom és a társadalom jogkövető magatartá-

sa között szoros összefüggés van<sup>24</sup>, a kormányzat a saját törvényeit sem hajlandó betartani. Senki sem tudhatja, hogy 2010 óta pontosan mi történik az ország legfontosabb ügyeiről döntő kormányuléseken, a menekültügyi válsághelyzetet (egyfajta különleges jogrendet) pedig újból annak ellenére hosszabbították meg, hogy annak törvényi feltételei rég nem állnak fent. A társadalmi és jogi normák immár leplezetlen megsértése a hatalom részéről nemcsak az alábbiakban részletezett, alapvető alkotmányos elvek semmibe vételét jelentik, de a társadalom anómiás állapotát is súlyosbítják.<sup>25</sup>

Mára úgy látszik, hogy a kormány azt tesz a jogrenddel, amit akar, nincsenek korlátai. Sőt még azt is megteheti, hogy a saját maga szabta normákat sem tartja be. Különleges jogrendre van szüksége, az se baj, ha törvénysértő, hogy még nagyobb felhatalmazást kapjon. Hozzászoktunk a lopakodó diktatúra hétköznapi valóságához; ha megszokni nem is tudjuk. Éppen a megszokás veszélyeiről van szó: a normák semmibe vételének sivárságáról. A társadalmi együttélés alapjait egyebek között a közös szabályoknak való elkötelezettség biztosítaná. Olyan történelmi helyzetekben, amikor átfogó, az élet sok területét befolyásoló nagy

<sup>24</sup> Lásd bővebben: Boda Zsolt (szerk.): *Bizalom és közpolitika – Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Politikatudományi Intézet (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont), 2016. [https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Boda\\_konyv\\_imprimálni.pdf](https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Boda_konyv_imprimálni.pdf)

<sup>25</sup> Lásd bővebben: Gerő Márton – Szabó Andrea: *Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről, 2015.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. augusztus [https://socio.mta.hu/uploads/files/2015/poltukor\\_online.pdf](https://socio.mta.hu/uploads/files/2015/poltukor_online.pdf)

átalakulások kihívásokat teremtenek az együttműködés és a szabálykövetés rutinjai számára, az intézményeknek és az eliteknek megnő a mintaadó szerepük. Ebben több évtizedes mulasztás, felelőtlenség jellemzi a politikai és jogrendszer mintaadó intézményeit. A nagyon rövid demokratikus időszakok képtelenek voltak érdemi előremozdulást felmutatni a szabálykövetési hajlandóság területén.

De a jelenlegi kormányzat és politikai elit mintha stratégiáját éppen arra építené, hogy növelje a társadalom normatív káoszát. Az erőszak újralegitimálásával civilizációs visz-

szaesést, szisztematikus jogsértéseivel bizonytalanságot gerjesztő anómikus állapotokat állít elő. Régi diktatórikus stratégia ez. Ha eléggé hatékonyan roncsolódik a polgárok közötti együttműködést, szolidaritást, megértést biztosító bizalom a másik személy és az intézmények iránt, akkor nő az esélye a más körülmények között konszolidálhatatlan rezsim konszolidálására. Persze ez mégiscsak a mocsár látszólagos nyugalma lehet. Titkos szobákban, sehol nem dokumentáltan kreált „különleges” jogrend – amire pedig a hazugságra épülő normakerülés az adekvát társadalmi válasz.

# páratlan oldal

[www.es.hu](http://www.es.hu)



IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson  
a [www.es.hu](http://www.es.hu)-ra!  
SMS-sel is  
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,  
FEUILLETON,  
PRÓZA, INTERJÚ,  
VERS, VISSZHANG,  
KÖNYVKRITIKA,  
MŰBÍRÁLAT,  
GALÉRIA

# Az úr, aki minden szavát kétszer is megfontolta

Sárközy Tamás kormányzástani elmékedéseiről

## Oké vagy kampec

Sárközy Tamás tévedett. De nincs okunk kárörömrre.

Kezdjük a közepén.

Kormányzástani elmékedései trilógiájának<sup>1</sup> második kötetét 2014-ben ugyanis azzal zárta: „reális alternatíva”, hogy kiszámíthatóbb, nyugodtabb kormányzás következik, mint a megelőző négy esztendőben, vagyis valamiféle stabilizáció jövend, „főleg akkor, ha nem rövid távon gondolkodunk”. Bár egy másik szellemóriás, John Maynard Keynes bölcs meglátása szerint hosszú távon mindannyian halottak vagyunk, nagyvonalúan tekintsünk el most ettől az elhanyagolható szemponttól. Tegyük úgy, mintha újabb négy-öt év kellően hosszú táv volna ahhoz, hogy megállapítsuk, bekövetkezett-e a stabilizáció, teljesült-e Sárközy reménykedéssel vegyített jövendölése. Az a sajátos mix, amely valamennyi koktéliját zamatosná, egyben fanyarrá teszi.

A mérlegelés mércéjének is meghagynám egyelőre Sárközyt magát (van másik mérce is, de erről majd később). Hiszen öt éve szép kis szervezetőt írt arról, mit ért kiszámíthatóbb, nyugodtabb kormányzáson.

„Meg kell szüntetni a 2010–2014-es kormányzati ciklusban kialakított államszervezet–államműködés nyilvánvaló torzulásait, túlhajtásait”, amelyeknek hat tényezőjét gyűjtötte csokorba: a jogállamiság túlzott korlátozását, a kiszámíthatatlan turbójogalkotást, a piaci mechanizmusok indokolatlan háttérbe szorítását, a nemzeti érzés eltúlzását, az elavult konzervatív ideológia erőszakos terjesztését, a stiláris durvaságot, a kulturálatlanságot.<sup>2</sup>

Hát nem. Sőt.

A rendszerváltozás előtti s utáni korok legszemlelmesebb jogászprofesszorának 2014-es diagnózisa szerint a közjogi, a gazdasági és a társadalmi stabilizáció első lépéseként az Alaptörvényt és a hozzá csatlakoztatott sarkalatos törvényeket kellene rendbe tenni. Ki kellene venni az Alaptörvényből az ideológiai kinyilatkoztatásokat, visszaállítani az Alkotmánybíróság teljes hatáskörét. Minőségi jogalkotás kívántatik meg, és jogbiztonság. Ki kell iktatni a bíróságra, ügyészségre nehezedő politikai nyomás minden formáját, csökkenteni a túlzott központosítást. Bocsánat, az utóbbi Kornai János kifejezése, Sárközy túlcentralizáltságot említ. A különbségtétel akkor lényegtelen volt, mára más értelmet kapott. (De erről is később.)

<sup>1</sup> *Magyarország kormányzása 1978–2012*. Park Könyvkiadó, 2012. *Kétharmados túlzás-kormányzás 2010–2014*. Park Könyvkiadó, 2014. *Illiberális kormányzás a liberális Európában*. Park Könyvkiadó, 2019.

<sup>2</sup> *Kétharmados túlzás-kormányzás*, 385. oldal.

„Szerintem a magyarok többsége elutasítja a keleties autokráciát, és elfogadja a fontolva haladó, nemzeti értékeket megőrző nyugatias modernizációt. Magyarország „bugyet oké” (Bujtor István)? Mert ha nem, úgy nekünk „kampec”. Oszt jó napot.”<sup>3</sup>

Ha jól érzékelem, vannak, akiknek 2014 óta nagyon is oké. Másoknak kampec. Nem keveseknek. A nyugatias modernizáció elakadt folyamatát pedig láthatóan egyre jobban maga alá gyúri a keleties autokrácia. Az „oszt jó napot” gőgje négy év alatt uralkodóvá vált.

### Gyorstalpaló

Aki nem tud sárközyül, könnyen becsapódhat.

Nem árt résen lenni.

Az elmúlt három évtized történetét Sárközy valahogy úgy látja, és úgy is láttatja, hogy az inga ide-oda lengett. Ehhez az ingás nézőponthoz középen kell állni. Legfeljebb a középp az idő múlásával áthelyeződik.

A 2012-es kezdeteknél még itt a közép: „Ezt a könyvet a pártonkívüliség és a pártsemlegesség jegyében, »középről« szerettem volna megírni. Nekem szinte »tök mindegy«, hogy balközépről vagy jobbközépről kormányoznak, csak a kormányzás legyen szakszerű és kulturált.”<sup>4</sup> Hat évvel később a „tök mindegy” bal- vagy jobbközép nézőpontot a sutba dobja, ha tetszik, némi életbölcsessel árnyalja: „Szeretném megélni, hogy Magyarországon »régi vágású kereszténydemokrata« kormányzás (Orbán Viktor kifejezése 2018 májusában) folyjon, és ebben a

mondatban a »régi vágású« szó igen fontos. A régi vágású kereszténydemokrácia ugyanis nagyon nem illiberális (Orbán Viktor ellenkező állítása 2018 júliusában).”<sup>5</sup>

Aki a kötetek olvasása közben az ingáról mint olyanról elfeledkezik, könnyen bajba kerül. Előbb-utóbb borítékolhatóan bosszús lesz. Sőt mérges. Ki jobban, ki kevésbé, ki hatalmi pozícióból, ki elnyomottiból. De ha a gondolatai nem kalandoznak összevissza, hanem a Sárközy által helyesnek vélt irányban haladnak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára.<sup>6</sup>

Ehhez kéretik az alábbi Sárközygyorstalpalót elvégezni. Krátkij kurzsz (short version) pályakezdő olvasóknak.

A középkedés, azaz a rendszerváltás után Magyarország importálta a nyugati demokráciát, szuperjogállamot épített ki, és erőltetett modernizációval próbálkozott. Sólyom László vezetésével az Alkotmánybíróság társalkotmányozói szerepet vívott ki magának, Európa egyik legerősebb, „túlterjedt, túlépített” jogállama épült ki. Mindez Sárközy felfogása szerint kilengés volt – nem balra, hanem a kormányzás hatékonyságát rontó államszervezet felé, amelyet eluralnak a fékek, ellensúlyok.

A folyamat 1998 és 2002 között megszakadt, Orbán Viktor első kormánya perszonifikált, vezérelvű modern médiamarketing-kormányzást folytatott, ekkor rakták le Narancsisztán alapjait. Kilengés ez is – nem jobbra, hanem a jogál-

<sup>3</sup> *Kétharmados túlzáskormányzás*, 387. oldal.

<sup>4</sup> *Magyarország kormányzása 1978–2012*, 439. oldal.

<sup>5</sup> Illiberális kormányzás a liberális Európai Unióban, 18. oldal, kiemelés az eredetiben.

<sup>6</sup> V. ö. Örkény István: *Az élet értelme*. In: *Egyperces novellák*.

lamiság korlátainak feszegetése felé. Csakhogy a választóknak akkor még sok volt a hiperaktivitás, „veszélyforrásnak minősítették Orbán konfliktuskezelő, »balhézó« karakterét”, Győző fia, Viktor háborús retorikáját, kíméletlenségét, gátlástalanságát. Inkább a jóléti rendszerváltásra szavaztak, ám annak nem voltak meg a gazdasági alapjai. „Intézményi rendszerváltozást” kaptak helyette. Kiábrándultak. Kitért a politikai hidegháború. A konszenzusos demokrácia konfliktusos demokráciába váltott át. A kormányzás hatékonyságát a szuperjogállam korlátozta. 2006 után a baloldali blokk totális kudarcot szenvedett. A választók úgy vélték – néhány liberális értelmiségit is közéjük sorolva –, hogy „elég az impotenciából, jöjjön akár a némi erőszak is”.

„A rendszerváltozás szabadság- eszméje húsz év alatt elhervadt.”<sup>7</sup> Elkezdődött az egész pályás letámadás, a harmadik köztársaság véget ért, a nyugati típusú modernizációs kísérlet elbukott.<sup>8</sup>

Az ingát 2010-ben megint a jogállamiság korlátai felé lendítették meg. Át is törte őket. Négy évvel később „ellenhatalmi jelleggel működő, kormánytól független hatalmi ág lényegében nem maradt”, a gazdaságban félpiacon-féllállami struktúra jött létre, a politikai hatalmat bebetonozták, az államszervezetet jelentős mértékben centralizálták, „a vezérdemokrácia jegyében autokratikus vonásokkal is rendelkező de facto prezidenciális kormányzás” következett. A fordulatot Sárközy így minősíti: alrendszerváltozás történt, de

a polgári parlamentáris rendszeren belül – noha elmozdulás a putyini modell felé.<sup>9</sup> Az Európai Unió gazdasági és jogközösségén belül azonban szerinte nem lehet Putyin módra uralkodni.

Az ide-oda lengő inga metaforájából következnek Sárközy tisztes ajánlata, hogy a negyedik köztársaságban a túlhajtásoktól meg kell szabadulni. A 2014-es esztendő kötetzáró dilemmája az volt: vagy önkorrekciónak, vagy permanens forradalomnak, harcra kell menni a végsőkig.

Sárközy az előbbire voksolt. Tévedett. Az *Illiberális kormányzás a liberális Európai Unióban* című, idén megjelent mű nagy kérdése az volt, vajon belátja-e.

### Farönkökből vaskarikák

Belátta. A maga módján.

„E sorok írója is azt hitte, a kezdeti túlzó kormányzati intézkedések csak az inga kilengését jelentik, de hamarosan kiderült, jóval többről van szó.”<sup>10</sup>

Mennyivel többről?

Mindjárt az előszóból megtudjuk, nyilván a későbbi esetleges félreértések elkerülése végett, hogy egy polgári kormány az európai civilizáció fogalomrendszere szerint nem lehet radikális és populista, nem folytathat permanens válságkormányzást, nem tekintheti elsődleges politikai eszköznek az Alkotmányt, nem lehet a politikája lényege a „gazdagodás”, a korrupció, nem értelmezheti át a népszuverenitásra hivatkozva a jogállamiságot, nem csökkentheti a jogbiztonságot, nem alkalmazhat „részlegesen erkölcstelen” eszközöket.<sup>11</sup>

<sup>7</sup> *Illiberális kormányzás*, 70. oldal.

<sup>8</sup> *Kétharmados túlzáskormányzás*, 112. oldal.

<sup>9</sup> *Kétharmados túlzáskormányzás*, 353. oldal.

<sup>10</sup> *Illiberális kormányzás*, 70. oldal.

<sup>11</sup> *Illiberális kormányzás*, 14. oldal.

Részlegesen sem lophat? – kérdeznék visszánk.

Ám félre az akadékoskodással, a látlelet ezúttal is imponáló. Ragadjunk ki néhány szemelvényt a jelenségek könyvéből, lássuk csak, hol élünk.

Terjed a bírói ítéletek durva hangnemű politikai kritikája.<sup>12</sup> A közmédiók erőteljes kormányzati befolyás alá kerültek, ezzel meglehetősen gátlástalanul élnek is,<sup>13</sup> a politikai küzdelem harci eszközeként működtek őket.<sup>14</sup> A külpolitika erkölcsileg megalapozottan kifogásolható (lásd a gyilkos Safarov kiadása az azeri kormánynak gazdasági előnyökért cserébe),<sup>15</sup> a korábbi külügyi vezetést egy fiatal, zömmel képzetlen, agresszív csapat váltotta fel.<sup>16</sup> Orbán Viktor szembefordult a nyugati civilizáció alapjául szolgáló piaci és jogállami renddel.<sup>17</sup> Tömegpolitizálást folytat, elitellenes, az ő világában az átlagembereket manipulálni kell adott esetben hazug vagy elferdített tényállásokkal. A politikai ellenfelet le kell járítani, bűnözővé nyilvánítani, nevetségessé tenni.<sup>18</sup> Magyarország nem az északhoz, a nyugathoz közeledett, hanem a délhez, kelethez.<sup>19</sup> A közigazgatásban a politikai hűség az elsődleges, nem a szakértelem.<sup>20</sup> A korrupció a társadalmi-gazdasági élet szinte minden területén jelen van.<sup>21</sup> A kormány túlhajtotta az emberi jogi szervezetekkel szembeni fellépést.<sup>22</sup>

---

<sup>12</sup> I. m. 95. oldal.

<sup>13</sup> I. m. 102. oldal.

<sup>14</sup> I. m. 159. oldal.

<sup>15</sup> I. m. 108. oldal.

<sup>16</sup> I. m. 222. oldal.

<sup>17</sup> I. m. 147. oldal.

<sup>18</sup> I. m. 156–157. oldal.

<sup>19</sup> I. m. 170. oldal.

<sup>20</sup> I. m. 183. oldal.

<sup>21</sup> I. m. 205. oldal.

<sup>22</sup> I. m. 243. oldal.

És így tovább.

Kihagyott volna valamit? Ha valóban a részletekben van az ördög, akkor ez már így is maga a pokol. Kérdés, hányadik bugyránál tartunk.

Sárközy, a decens magyar úr, a tekintélyes professzor, az egyetemisták kedvence, a cinikus, mégis megbocsátó hangú elbeszélő ennek eldöntését az olvasóra bízta. Ám olykor lemossa a sminkjét, és félreértetlenül fogalmaz. Jellemző, hogy ennek két minősített esete a tolvajlás és a bunkóság (bár egyik kifejezést sem használja). Mindkettőt háttározottan elutasítja.

A tolvajlásra az orbáni rendszer egyik főideológusától, Tellér Gyulától kölcsönöz kategóriát, „harmadik eredeti tőkefelhalmozás”-ként elmélkedik róla, de teljesen nem spórolja meg a saját minősítést sem. Jogilag pontosan írja le, hogyan gründolták a „fideszes nagycsaládot”, hogyan jött létre *politikai alapon állami közhatalmi támogatással egy új tőkésréteg*.<sup>23</sup> Törvénykezési úton, a jogalkotás magánosításával. Irányított közbeszerzésekkel. Állami feltőkésítéssel. Vissza nem utasítható ajánlatokkal. Közpénzszivattyúval, azaz közpénzek magánzsebekbe csatornázásával. A politikuscsaládok gazdagításával. A lényeg: „Orbán Viktor a Fideszben nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is egyeduralkodóvá vált.”<sup>24</sup> Ami pedig a folyamat erkölcsi minősítését illeti, e téren Sárközy nem hagy szemernyi kétséget sem: az új nemzeti burzsoázia nem megfelelő erkölcsi alapokon jött létre, nem is azon nyugszik, és „a hiányzó erkölcsi alap az egész rend-

---

<sup>23</sup> I. m. 305. oldal, kiemelés az eredetiben.

<sup>24</sup> I. m. 309. oldal.

szert bomlasztja”, ezért indokolt lenne „e folyamat sürgős befejezése”.<sup>25</sup>

Persze nem fejezték be. Nem vették magukra.

A bukóság pedig már-már elviselhetetlen ebben az itt-ott autokratikus jegyeket is felvillantó, csaknem polgári kormányzásban. Szörnyű, hogy Orbán Viktor úgy fog kezdet, hogy másik keze a zsebében van, vonja meg kérelmetlenül a határokat Sárközy, aki jóhiszeműen úgy véli, a nadrág is azért „buggyos”, mert viselője igyekszik megszerezni az utca emberének rokonszenvét. Számára a kormányzati kommunikáció „borzasztóan primitív”,<sup>26</sup> a parvenü tőkésréteg urait-hölgyeit vad birtoklási vágy, gátlástalanság, agresszivitás, bárdolatlan stílus, nagyképűség, feltűnéseltetés, luxusfogyasztás jellemzi,<sup>27</sup> „orbitális marhaság”, ha az energetikai államtitkár rózsafüzérrel űzi ki a Soros György nevű ördögöt,<sup>28</sup> és ami a legfontosabb: egy kereszténydemokrata kormányzásban nem fogadható el, hogy a cél szentesíti az eszközt.<sup>29</sup> Egyébiránt pedig történelmet hamisítani sem helyes.<sup>30</sup>

Eme rettenetes vétkek s ízléstelenségek mellett nyelvilag szinte eltörpülnek a negyedik Orbán-kormány alapvető jellemvonásai. Azok stílusosan megragadható módon alig-alig idegesítik Sárközyt, csak úgy, lazán

<sup>25</sup> I. m. 311. oldal.

<sup>26</sup> I. m. 364. oldal.

<sup>27</sup> I. m. 307. oldal.

<sup>28</sup> I. m. 170. oldal. Utalás arra, hogy a KDNP-s Aradszki András, a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium energetikai államtitkára azt mondta az Országgyűlésben, hogy a Sorosterv a Sátán legvégső támadása, amivel szemben a rózsafüzér erejével kell felvenni a harcot. Sarkadi Zsolt: *Elmebaj*. 444.hu, 2017. október 17.

<sup>29</sup> I. m. 396. oldal.

<sup>30</sup> I. m. 395. oldal.

sorolgatja őket. Ilyen a populizmus, a de facto prezidenciális kormányzás, a pusztanacionalizmus, a jogállamiság átértelmezése a népszuverenitás jegyében, az unortodox gazdaságpolitika, a tradicionális humánpolitika; a lényegi vonások közül csupán az eredeti tőkefelhalmozást túri rosszul.<sup>31</sup>

Új alrendszer jött létre, összegzi. De a polgári rendszeren belül, fűzi hozzá a felsoroláshoz.

Csakhogy a kör bezárult. Mert idézzük csak vissza az alapvetést a 14. oldalról: *egy polgári kormány nem lehet radikális és populistá, nem folytathat permanens válságkormányzást, nem tekintheti elsődleges politikai eszköznek az Alkotmányt, nem lehet a politikája lényege a „gazdagodás”, a korrupció, nem értelmezheti át a népszuverenitásra hivatkozva a jogállamiságot, nem csökkentheti a jogbiztonságot, nem alkalmazhat „részlegesen erkölcstelen” eszközöket. Legalábbis „az európai civilizáció fogalomrendszere szerint”.* (Kiemelés tőlem – F. Z.)

Akkor most mi van hogyan? Polgári kormány nem lehet radikális és populistá, de Orbán radikális és populistá kormányzása polgári? Egy polgári kormány nem értelmezheti át a jogállamiságot a népszuverenitás jegyében, de a jogállamiságot a népszuverenitás jegyében átértelmező Orbán-kormány mégiscsak polgári? Egy polgári kormány nem folytathatja az eredeti tőkefelhalmozást, de a politikája lényegének a gazdagodást tekintő Orbán-kormány csak azért is polgári? Netán kívül esünk az európai civilizáció fogalomrendszerén?

<sup>31</sup> I. m. 147. oldal.

Vagy a fogalmakkal van baj, vagy valami mással. Mert Sárközy végső következtetése szerint erre a magyar kormányzásra *általában* nem jellemzők a diktatórikus vonások, ez nem is autokrácia. Ez az alrendszer belefér a polgári társadalmi rendbe, csak annak késői, felemás kelet-európai változata.<sup>32</sup>

Lefordítom: ez nem európai civilizáció. Aki közvetetten vagy közvetve ezt állítja a magyar társadalomról, annak végzetesen lesújtó véleménye van róla. Csak éppen álcázza ezt a véleményét.

Itt élünk. Úgy kell nekünk.

### Más mércékkel

A kérlelhetetlen részletek és a kegyes minősítés kettőssége. Ez adja az *Illiberális kormányzás...* feszült-ségét.

Ettől lesz ideges az olvasó, ha az lesz.

De ha más mércét veszünk, Sárközy minősítése elhalványul.

Kezdjük Kornai Jánossal, akinek Sárközy szinte minden sorát betéve tudja. Még azt is megkockáztatom: mély tudóstársi tisztelettel tekint rá. A Harvard és a Corvinus emeritus professzora Orbán Viktor kormányzásának nyolcadik hónapjában ezt írta: „Ami a politikai szférában végbement, azt könnyű összefoglalóan jellemezni. A demokrácia több fontos intézményét szétrombolták – Magyarország autokrácia lett.”<sup>33</sup> Ezt azonban akkor még publicisztikai fordulatként lehetett olvasni, és beleborzongani, hiszen Kornainak nem szokása a túlzás, minden megállapí-

tását hosszadalmas mérlegelésnek veti alá. Például amikor valaki sok-sok évtizede azt találta mondani, hogy a szovjet gazdaság nem működik, azonnal kijavította: dehogynem működik, csak hiányokkal, sorban állásokkal, rossz hatékonysággal. Éppen az a lényeg, hogy hogyan működik, ez egy rendszer jellemzője, a szovjeté is, ezt kell megfejteni. Ezért volt különösen megrázó a kornai, 2010-es diagnózisa Orbán Viktor kezdődő országlásáról.

Talált. Bár tévedett volna.

Kornai ekkor a tőle megszokott precizitással önellenzésbe kezdett, és öt évvel később tudományos alapos-sággal előállt átdolgozott rendszerparadigmájával,<sup>34</sup> benne a politikai-kormányzati formák tipológiájával. Ebben a demokrácia és a diktatúra mellett megjelöli – globálisan egységes jellemzők alapján – az autokráciát, és a vázszerkezetig csupasztítja annak jellemzőit. Egy: a kormány békés, civilizált procedúrával nem váltható le. Kettő: csak formálisan léteznek vagy gyengék azok az intézmények, amelyek együttesen garantálnák a leválthatóságot. Három: van legális parlamenti ellenzék, a választásokon több párt indul. Négy: nincs terror (tömeges kényszertáborok és kivégzések), de szórványosan felhasználnak különböző eszközöket a politikai ellenfelekkel szemben (hamis indoklással börtönbüntetés, esetleg politikai gyilkosság).

A félreértések elkerülése végett: ez nem a magyar autokrácia jellemzője, hanem valamennyié.

<sup>32</sup> I. m. 388. oldal.

<sup>33</sup> Kornai János: *Számvetés*. Népszabadság, 2011. január 6.

<sup>34</sup> Kornai János: *Még egyszer a rendszerparadigmáról*. Közgazdasági Szemle, 2016. október, In Kornai János: *Láttelel*. Tanulmányok a magyar állapotokról. HVG Könyvek, 2017.

Nézzük, miképp jelennek meg ezek a jellemzők Sárközynél! Egy: a kormány leválthatóságával – ami Kornainál Schumpeter nyomán alap kategória<sup>35</sup> – Sárközy nem foglalkozik, azt sugallja, hogy ez a hatalom, megszelídítve megfelel a magyar népléleknek. Kettő: az intézményeknél hosszasan időz, és látteleletéből kicseng, hogy a demokratikus garanciákat nagyon is hiányolja. Három: az ellenzéknek csak elvétve említi meg – ami egy kormányzástani műnek aligha róható fel –, bár egy helyen a balliberális képviselők országgyűlési szereplését „szánalmasnak” minősíti;<sup>36</sup> az ellenzéki pártok és mozgalmak erőtlenségét, gyengeségét pedig nem hozza összefüggésbe a kormányzás autokratikus vonásaival. Négy: teljesen egyetért azzal, hogy nincs terror, diktatúra, mindemellett felveti, hogy „a büntetőjog nem válhat a politikai bosszú, a politikai lejáratás eszközévé”,<sup>37</sup> és úgy véli, rontja a kormányzás hitelességét, ha az a gyanú, hogy az adóhatóságot, a rendőrséget, az ügyészséget politikai célokra használják.

Arról nem beszél, mi a teendő, ha van ilyen gyanú. Netán kellően alapos.

Most vegyük sorra Kornai tipográfiájából az autokrácia másodlagos jellemzőit. Egy: a parlamenti ellenzékkel szemben represszív eszközöket alkalmaznak. Kettő: gyengék és nem függetlenek a „fékek és

ellensúlyok” szerepére hivatott intézmények. Három: szinte minden fontos tisztségre az uralkodó csoport a saját embereit nevezi ki. Négy: a kormánnyal szembeni civil ellenállásnak nincs törvényi korlátja, de a civil szféra gyenge. Öt: a participáció jogi keretei léteznek, de gyakorlatilag nem érvényesülnek. Hat: a sajtószabadságot jogi és gazdasági eszközökkel korlátozzák.

Nézzük, hogyan bukkannak fel ezek az elemek Sárközynél! Az ellenzékkel szembeni represszív eszközökkel nem foglalkozik, az Országgyűlés házszabályi szigorításait megértően fogadja, beleértve azt is, hogy az elnök maga vethet ki bíróságot annak megsértőire, itt is csupán a „vaskos túlzások” miatt szomorkodik. De a turbójogalkotást, a frakciótörvénykezést, a jogalkotási törvény gyakori kijátszását, a jogalkotás magánosítását – a nyílt gazdasági előnyök törvénybe iktatását –, a jogszabályok gyenge minőségét folyamatosan bírálja. Kettő: nem hagy kétséget afelől, hogy a fékek és ellensúlyok szerepére hivatott intézményeket szerinte is radikálisan meggyengítették, a bírói hatalom elleni támadásokat elutasítja, és nem ért egyet az Alkotmánybíróság jogkörének a szűkítésével sem. Három: határozott véleménye, hogy „a politikasemleges közigazgatás hagyományos elve végképp megdőlt”, és a kormányzati szervezetekben „a politikai hűség lett az elsődleges, nem a szakértelem”.<sup>38</sup> Négy: a civilekkel szembeni kormányzati fellépést elítéli, a ténykedésüket korlátozó törvényért sem lelkesedik, de elvárja az emberi jogi szervezetektől, hogy

<sup>35</sup> Kornai a tipográfiájában Schumpeter 1942-es *Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia* című könyve nyomán kulcskérdésnek tartja azt a procedurális jellemzőt, hogy a hatalmat békés úton le lehet-e váltani.

<sup>36</sup> *Illiberális kormányzás*, 177. oldal.

<sup>37</sup> I. m. 280. oldal.

<sup>38</sup> *Illiberális kormányzás*, 182–183. oldal.

ne lépjenek túl küldetésükön, közvetlenül ne politizáljanak. Őt: az egyeztetés hiányának a motívuma itt-ott felbukkan. Hat: az állam és a klientúra birtokában lévő média túlhatalmát, kialakulásának fokozatait Sárközy részletesen elemzi, annak stílusától, hangnemétől iszonyodik.

Azért mindennek van határa.

Összességében Sárközy és Kornai láttelele durván kétharmados arányban megegyezik. Sőt ezen túl is, hiszen Orbán rendszerét egyikük sem tartja diktatúrának (csakúgy, mint az ötvenes évek terrorját felnőtt fejjel átélt nagy gondolkodók többsége). Abban is egyetértenek, hogy Magyar Bálint posztkommunista maffiaállamát sem tekintik jó definíciónak;<sup>39</sup> Kornai szellemes megjegyzése szerint egy keresztapa nem leváltja az ellenfeleit, hanem lelöveti őket. Egybehangzóan elutasítják Fareed Zakariának a rendszer illiberális demokráciakénti minősítését is, hiába hozakodott elő vele Orbán Viktor Tusványoson 2014-ben. Kornai azért, mert a demokrácia elé biggyesztett jelző voltaképpen fosztóképző, Sárközy pedig azért, mert az „álcázott diktatúra” volna. A jogtudós vonzódik viszont Körösenyi András vezérdemokrácia-minősítéséhez, amit Kornai szintén elvi alapon utasít el.

Kornai volt az, aki a kettejük végkövetkeztetésében megmutatkozó hasadást előre látta. „Úgy különböztetem meg a demokrácia és az autokrácia típus jellemzőit, hogy a demokrácia kategóriába „ne férjen bele semmiféle »illiberális demokrá-

cia« vagy »vezérdemokrácia.«<sup>40</sup> Ezzel szemben Sárközy úgy véli, Orbán Viktor kormányzását nem lehet sem autokráciának, sem diktatúrának és végképp nem lehet fasizmusnak nevezni, mert ez a felsorolt fogalmak „olyan mértékű kiterjesztését jelenti, amely aligha állja meg a helyét”.<sup>41</sup>

Nagybocsi Bocsai Sárközy Tamás Ottó Gyula Józsefet, az úriembert az ízlése tartja vissza a keményebb ítélkezéstől. Meg az érzelmei. „Orbán Viktort egyetemi hallgató kora óta ismerem, mindig jó magánemberi kapcsolatunk volt, sportszeretetünk is hasonló. Szimpátiám azonban nem akadályozta annak, hogy kormányzására kritikai megjegyzéseket tegyek – számomra életkorától, államvezetői pozíciójától függetlenül mindig egy szeretetre méltó »vásott kölyök« marad, ahogy diákkorában megismertem.”<sup>42</sup>

(Kitérő: Sárközy Tamást egyetemi hallgató korom óta ismerem, mindig jó magánemberi kapcsolatunk volt, sportszeretetünk is hasonló – volt, egészen addig, amíg Orbán Viktor nem magánosította a sportot saját hóbortjai szerint. Szimpátiám azonban nem akadályozta annak, hogy legutóbbi könyvére kritikai megjegyzéseket tegyek – számomra életkorától, jogtudósi pozíciójától függetlenül mindig egy szeretetre méltó, szellemes, gunyoros, cinikus, bölcs egyetemi tanár marad, amilyennek a hetvenes évek közepén megismertem.)

Kornai János viszont nem a személyt nézi, hanem a rendszert. Pontosan és félreérthetetlenül fogalmaz,

<sup>39</sup> Magyar Bálint (szerk.): *A magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro, 2013.

<sup>40</sup> Kornai János: *Láttelel*, 193. oldal.

<sup>41</sup> *Illiberális kormányzás*, 386. oldal.

<sup>42</sup> *Illiberális kormányzás*, 18. oldal.

mint mindig. Az autokrácia „nem egy elmosódott »középsáv« a két végét, a demokrácia és a diktatúra között, hanem markánsan megrajzolható típus, abban az értelemben, amit Max Weber »ideáltípusnak« nevezett”.<sup>43</sup>

Azt, hogy mennyire markáns, Orbán Viktor negyedik kormánya naponta érzékelteti.

A maga tiszta fogalmaival a minősítési licit ellenében óhajtott Kornai tudományos fogódzót adni, és később kissé rezignáltan azt mondta, nem nagyon jött be.

Am egyszer csak tekintélyes szövegséget talált Kis Jánosban, aki megállapította, hogy „Kornai autokrácia-tézisét igazolta az idő”.<sup>44</sup> A filozófus méltatja az elhatárolást, hogy semmilyen rezsím nem minősülhet egyszerre demokráciának és autokráciának is. Kornai tipológiája alapján pedig megalkotta az „autokratikus áttörés” fogalmát. Ezek jellemzői. Egy: átfogó, összehangolt támadás zajlik a jogállam valamennyi pillére, továbbá a médiapluralizmus ellen. Kettő: az intézkedések gyors ütemben követik egymást. Három: a lehengerlő támadássorozat a maradék önállóságukat még őrző intézmények nem képesek feltartóztatni.<sup>45</sup>

Kis János szerint: vagy-vagy. Sárközy Tamás szerint: is-is.

Kornai pedig szép szerényen, ám annál nyomatékosabban figyelmeztet: „Az autokráciákban él a hajlam arra, hogy diktatúrává alakuljanak.”<sup>46</sup>

Sárközy ellenben Déry Tibor remekművére hivatkozva konokul ismételteti, kötetről kötetre, hogy *Ítélet nincs*. Többszöri rákérdezésre viccel üti el az alapkérdést: „Az osztrák anyai nagyapám azt mondta nekem: Magyarország nagyon kiváló ország, két feltétel szükséges: egy Bécsbe szóló vasúti jegy és egy svájci útlevél.”<sup>47</sup>

Akkor van diktatúra – böki ki végül –, ha lezárják a határokat.

Nem kéne megvárni.

### Magyar tradíciók

Minek nevezzelek?

Illiberálisnak semmiképpen.

Legutóbbi kötetében Sárközy már-már veszekszik Orbánnal, hogy Zakaria zubbonyát önként magára öltötte: „ez politikai hiba volt, mert stigmatizálta a kormányzást”.<sup>48</sup> Ebből azért az is kicseng, könnyebb lenne „Brüsszellel” is boldogulni, ha nem ilyen dölyfösen, „ordító egérként” rontana neki.

Politikai támadásra csak politikai ellentámadás lehet a válasz, és Sárközy tartalmilag ennek minősíti a Sargentini-jelentést is. Végigveszi annak 12 pontját, ebben-abbán igazat ad neki (ilyen például az Alkotmánybíróság hatáskörének korlátozása, a civil szervezetek elleni törvény túlzásai, a migránsok és menekültek elleni hisztériakeltés), többségében azonban nem. Úgy véli, összességében a jelentés nem alapozza meg, hogy az Orbán-kormány „rendszeresen megsérti” az uniós alapértékeket, vagyis szerinte nincs alapja a szavazati jog felfüggesztésének. A jogállamiság Magyarország-

<sup>43</sup> Kornai, i. m. 180. oldal.

<sup>44</sup> Kis János: *Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája*. In: *Alkotmányos demokrácia*. Kalligram, 2019, 534. oldal.

<sup>45</sup> Kis János, i. m. 559. oldal.

<sup>46</sup> Kornai, i. m. 184. oldal.

<sup>47</sup> Farkas Zoltán: *Túlzások és eltúlzások*. Interjú Sárközy Tamással. HVG, 2019. július 11.

<sup>48</sup> Uo.

gon is fennáll, csak más módon, mint Nyugaton,<sup>49</sup> és igazán csak egyetlen teendő volna, a túlzások korrigálása.

Ezt várta volna el 2012-ben és 2014-ben is. Azóta túlzásra is túlzás jött.

Milyen lenne a túlságos túlzások nélküli Orbán-uralom. Vannak ötleteim.

Jó kis rendszer lenne. Nem tolnák túl a biciklit, hanem ülnének rajta, szelíden szemlélődve. Ilyet akar a magyar nép, vagy hasonlót. Elnyomót, aki nem nyom el nagyon, vezért, aki csak szavakban vitézkedik. Kevesebb harcot, több győzelmet. Célokat, amelyek nem szentesítik az eszközt. Erős, nagy pártot, amely minden nézetet befogad. Szocialista jellegű nemzeti kapitalizmust, magyar modellt európai szabadsággal. Önerőből gazdagodó oligarchákat, kevésbé luxuskitelű feleségeket. A túlkapások miatt a barátok orrára koppintó közhatalmat. Nemzeti sokszínűséget. Migránsmentes befogadást. Olimpiai aranyat zsákszámra, focisikereket kevesebb stadionnal. Poroszos iskolarendszert szabad szellemű oktatókkal. Gyógyulásra alkalmas kórházakat, hálapénzzel, vizitdíj nélkül. Hazafiságot nemzeti giccs nélkül, kereszténységet imádság nélkül. Propagandasajtót manipulációtól mentesen, etc.

*Ragyog, ragyog a búbánat iszapja.*<sup>50</sup>

Elég a kesergésből, ennél több ok van a fájdalomra. Sárközy világképében a nyugati típusú polgárosodás, demokrácia, többpártrendszer, politikai váltógazdálkodás bukásának az volt az oka, hogy nem szá-

molt a magyar tradíciókkal.<sup>51</sup> Helyes tehát a jogállamiságot a magyar tradíciókhoz illeszteni – egy olyan, homályban hagyott történelmi értékrendhez, amelynek taglalásától óvatosan eltekint. Értse mindenki úgy, ahogy akarja. De szerinte mindenképpen számot kell vetni vele, hogy a nyugati mintakövetés-polgárosodás húszéves korszaka a magyar történelemben kivételesnek bizonyult.<sup>52</sup> Hiszen a polgári demokráciát már régóta szerződésbe fogláló nyugati-északi államokban a jogállamiság gazdasági, társadalmi és politikai feltételei jóval erősebbek, mint a félfedalizmusból a szovjet típusú diktatórikus rendszerekbe kényszerített kelet-közép-európai országokban, amelyek 1990-ben kerültek vissza a polgári demokrácia világába. Ez a Nyugattal való konfliktus fő oka.

Ezt mondja egy mérhetetlenül bölcs, tapasztalt, humánus, higgadt, a hatalmat kívülről-belülről jól ismerő, megértő, toleráns, ép jogérzékű, jó szándékúan cinikus, érzelemvezérelt ember.

Ami az én gyarló olvasatomban, közhelyekig csupasztítva, annyit tesz, hogy Magyarország, sorstársaival együtt, még éretlen a nyugati típusú demokráciára. Csak futólag flörtölt vele, és máris kiábrándult belőle. Önként.

Csakhogy ez nem igaz. Ezt a nyugati típusú demokráciát igenis erőszakkal döntötték meg. Törvényes választás után (2010), de mégis csak megpuccsolták, földbe döngölése azóta is zavartalanul folyik. Kormányzati szintű uszítás folyik

<sup>49</sup> *Illiberális kormányzás*, 402. oldal.

<sup>50</sup> Juhász Gyula: *Magyar táj, magyar ecsettel*.

<sup>51</sup> *Illiberális kormányzás*, 61. oldal.

<sup>52</sup> I. m. 148. oldal.

ellene, százmilliárdokból, óriási médiafölénnyel, rendületlenül. Íme a „magyar emberek akaratának”<sup>53</sup> megfelelő, erős nemzeti kormányzás, a tradíciók nagyobb dicsőségére.

Némi gondolatolvasással megsejthető, hogy Sárközy Tamásnak azért, végső soron, nincs túl jó véleménye sem ezekről a tradíciókról, sem a nyugati típusú demokrácia megdöntéséről. Talán még „a némi erőszakról” sem. Bár ki tudja.

Ezzel együtt úgy véli – és a könyv címében is ezt emeli ki –, hogy a közeli jövő nagy konfliktusa a liberális Európai Unió és a magyar illiberális kormányzás konfliktusa lesz. *Tusa* lesz (szóvicc), nem is rövid. Többmenetes. Ám itt is középre áll, és felvillantja a kompromisszum lehetőségét. Magyar részről meg kell szüntetni a radikális túlhajtásokat, „a jogállami eszme politikai okokból történő megsértését”, viszont az európai magállamoknak is tudomásul kell venniük, hogy Közép-Európa államai a történelmi múltjuk miatt „nem tudják sikerrel lemásolni a Nyugaton évszázadok során kialakult demokratikus mintákat”.<sup>54</sup>

Hacsak úgy nem.

Mert Sárközy abban a tekintetben nem ismer kompromisszumot, hogy „civilizált, európai kormányzás nincs liberalizmus nélkül, az illiberális demokrácia nem demokrácia, hanem álcázott diktatúra”.<sup>55</sup> „A liberális alapelveket meg kell tartani, a kereszténydemokrácia nem térhet el tőlük.”<sup>56</sup> „A liberalizmus politikai

megbélyegzése szerintem súlyos politikai hiba, és szerintem ugyancsak nem fér össze a kereszténydemokráciával.”<sup>57</sup>

„Soha nem hittem, hogy a politikai inkorrekttség lesz a jó, nem a politikai korrektség. Hogy az illiberális lesz a jó, nem a liberális. Igaza volt Merkelnek, hogy ez értékelhetetlen” – mondta a könyvbemutatón a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárármében. Amit hadd értsek úgy: korrektség és inkorrekttség, liberalizmus és illiberalizmus ügyében Sárközy Tamás nem középen áll.

Súlyos hiba.

### A vásott kölyök visszaszól

Sárközy Tamás tévedett.

Ezt maga Orbán Viktor mondta ki, hatalma teljes vértetében, országvilág nyilvánossága előtt.

Hiába volt a jogtudós jó szándékú és baráti intelme, Tusnádfürdőn, 2019. július 27-én Orbán Viktor ismét hitet tett az illiberális állam mellett, egyenesen Sárközy Tamásnak címezve szavait. Öt évre rá, hogy a magyar miniszterelnök a fogalommal berobbant az európai viták centrumába.

A Sárközynek szánt első pofon az volt, hogy nem kell sunnyogni a szó miatt, mert az nem más, mint a liberális demokrácia antitézise; az illiberális demokrácia „nemcsak szellemileg, hanem politikai program szempontjából is vállalható, életképes és racionális döntés”.<sup>58</sup> A második pofonnal téves tételnek mi-

<sup>53</sup> I. m. 154. oldal.

<sup>54</sup> I. m. 417. oldal.

<sup>55</sup> I. m. 124. oldal.

<sup>56</sup> *Túlzások és eltúlzások*. Interjú Sárközy Tamással.

<sup>57</sup> I. m. 389. oldal.

<sup>58</sup> A tusványosi beszéd itt elolvasható: [https://hirtv.hu/hirtvkulfold/orban-viktor-beszede-a-xxx-balvanyosi-nyari-szabadegetem-es-dia-kt-a-orban-2485003?utm\\_source=feed&utm\\_medium=rss](https://hirtv.hu/hirtvkulfold/orban-viktor-beszede-a-xxx-balvanyosi-nyari-szabadegetem-es-dia-kt-a-orban-2485003?utm_source=feed&utm_medium=rss)

nősítette, hogy „a demokrácia szükségszerűen liberális, és a kereszténydemokrácia is szükségszerűen liberális”, és hangsúlyozta, hogy Magyarországon „létrejött egy illiberális állam és egy valódi államelméleti, politikaelméleti modell, egy sajátos, kereszténydemokrata állam”. Ma az illiberális, „aki védi a határait, aki védi a nemzeti kultúráját, és elutasítja a külső beavatkozást és birodalomépítési kísérleteket”. Végül kiterjesztette a szabadságharcot a keresztény szabadság megvédésére.

Verbális toborzó illiberális bandériumoknak. Fájdalmas volt látni, ahogy átszellemült arccal tapsol a tömeg annak: „Nem kell félnünk, amikor a korszellemmel szemben vállalkozunk arra, hogy egy illiberális politikai és államrendszert építsünk föl.”

Csakhogy ez még a pódiumról megdorgált és kioktatott Sárközy Tamás fogalmaival élve is annyit tesz, hogy folytatódik a radikális és populista kormányzás, permanens (kreált) válságokon át, amelyben elsődleges politikai eszköznek tekintik az Alkotmányt. A politika lényege a „gazdagodás” marad, a holdudvart és magukat tovább vagyonosítják.

Tovább tombol a korrupció, a parvenü népség főurizál. A népszuverenitásra hivatkozva átértelmezik a jogállamiságot, most már európai tekintésben. Senki nem érezheti magát biztonságban. Nemcsak „részlegesen erkölestelen” eszközöket alkalmaznak, hanem teljesen azokat is. A politikai korrektséget minden szinten az inkorrektség váltja fel, a sértegető hang a fő szabály. És főleg: egy illiberális demokráciában eltűrhetetlen a haveri ellenvélemény.

A keresztény szabadságharc egyéb apró részletei még homályban maradnak.

Vajon most hogyan látja Sárközy Tamás, melyikből van több Orbánban: a nagy államférfi vagy a balkáni lótolvaj mentalitásából?<sup>59</sup>

Nem fogjuk megtudni. Harmadik kötetével a hóna alatt a bölcs jogtudós megállt a pokol kapujában. Most Orbán Viktor beljebb tessékeli.

De semmi okunk kárörömrre.

---

<sup>59</sup> „Egy nyugati politikus mondta Orbán tevékenységéről, hogy a nagy államférfi és egy balkáni lótolvaj sajátos keveréke. No de Magyarország voltaképpen Kelet és Nyugat határán áll.” Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása 1978–2012*, 240. oldal.

## A jó, a rossz és a tények

Kornai János a *Látélet* című 2017-es tanulmánykötetében emlékeztet rá, hogy ő már 1980-ban is vitába szállt azokkal, akik egy „optimális rendszer” kialakítására törekednek a „lehető legjobb játékszabályok” kialakításával. „Aki erre törekszik, valahogy úgy képzelem, hogy látogatást tehet egy nagy szupermarketben”, ott összeszedi az optimális történelmi állapothoz szükséges elemeket, és összerakja belőle a tökéletes rendszert. „Csakhogy ez naiv vágyalom. A történelem nem tart fenn efféle szupermarketet, amelyben tetszés szerint válogathatunk... Csupán különböző, előre összeállított »arukapcsolásos« csomagok” léteznek, amelyek az egymással kompatibilis elemeket tartalmazzák. Kornai itt rosszul használja a szavakat, mert az idealistát nevezi optimálisnak, az optimális pedig éppen az lenne, ami a lehetséges összeállítások közül a legjobb. A naiv idealisták éppen az ideálisban hisznek, mert nem eléggé realisták ahhoz, hogy az optimálisra törekedjenek. Ettől a kis fogalmazási problémától eltekintve azonban Kornai egyszerű igazsága rendkívül fontos igazság, amely sok életút értelmezéséhez adja meg a kulcsot. A „demokratikus szocializmus” ’56-os és korábbi-későbbi híveiéhez éppúgy, mint Bajcsy-Zsilinszky Endrééhez. Csak Bajcsy-Zsilinszky idealizmusát jelentős részben más ideák vezérelték.

Az ő legfontosabb ideái ritka együtttest alkottak. Amilyen sokan

azonosultak ezek egy részével, olyan kevesen az együttesükkel. Ezért aztán szinte mindenkinek kellett Bajcsy-Zsilinszkyból valami, de szinte senkinek nem kellett belőle minden. Ennek megfelelően Bajcsy-Zsilinszkyt valamely részére redukálva igen sokan használták különböző körökben és irányzatokban, a teljes ember pedig mindenkit csak zavart, idegesített, kínos helyzetbe, hamisítási kényszerbe hozott.

De maga Bajcsy-Zsilinszky is ilyen problémák és lehetőségek között futotta be politikai pályáját. Szinte mindenkihez kötődött fontos ideái és törekvései egy részével, és szinte mindenkivel ütközött fontos ideái és törekvései más részével. Útja során jóformán mindenkinek volt szövetségese és ellensége. Hatalmas kapcsolati tőkével rendelkezett, de kapcsolatai változékonyak és jellemzően ambivalensek voltak az őt vakon követő egynémely hívét kivéve, akiknek azonban nem volt politikai súlyuk.

Kevesen vállalták fel az ő ellentétes irányokba futó értékelését olyan nyíltan és fesztelenül, mint a náci *Kuruc.info*, amely egyrészt egyetértőleg idézi legvadabb antiszemita szövegeit, másrészt megállapítja, hogy „politikai kaméleon, hazaáruló és gyilkos” volt.

Bajcsy-Zsilinszky teljes politikai eszmevilágának és politikusi életútjának feltárására most történt meg az első nagyszabású kísérlet (Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Élet-*

*út és utóélet.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019, 658 oldal). Ennek most jött el az ideje. Bajcsy-Zsilinszky alakja aktuálpolitikai szempontból érdektelenné vált, miután az első szabadon választott kormány fejét és az államfőt tagjai között tudó Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság betöltötte szerepét a Nemzeti Kerekasztalnál, ahol elsősorban hiperaktív elnöke, Vigh Károly révén megtette, amit megtehetett az új nacionalista pártok és az állampárt régi nacionalista szárnyának összehasonlása, a nyugatos, liberális pártok diszkreditálása és Pozsgay Imre elnökké választása végett.

Jött egy fiatal, ambiciózus és a grafomán Bajcsy-Zsilinszky által termelt irdatlan betűtengeren átvezetni nem rest történész, aki még általános iskolába járt, amikor Bajcsy-Zsilinszky aktuálpolitikai használati értéke megszűnt, és elkezdte ennek a méretes monográfiának az adatgyűjtését gyakorlatilag egy időben azzal, hogy a Bajcsy-Zsilinszky-kutatást évtizedeken át kisajátító Vigh Károly hosszú pályája és élete a végéhez ért.

Az apai ágon szlovák származású politikust vezérlő célképzet ez volt: a történelmi Magyarország területileg is teljes helyreállítása, amelyben újra kibontakoznak a magyarság ősi és változatlan, a vérben rejtőző, de a nagyfokú vérkeveredés mellett is érvényesülő faji tulajdonságai, mindezek birodalomépítésre és e birodalom keretei között a többi nemzet vezetésére predesztinálják. Ennek a vezetésnek a konkurens birodalmiságot képviselő, a magyar fajt megrontó és társadalmi-gazdasági-politikai pozícióit kisajátító zsidóság és né-

metség elleni harcban az ő befolyásukat, beszivárgásukat, hatalmi törekvéseiket leküzdve kell érvényesülnie egy olyan országban, ahol a magyar faji tulajdonságokat mindenképp hordozó parasztságot a feudális nagybirtokot megtörő radikális földreformmal kiemelik a szegénységből, ahol a városi szegénységet, munká nyomort is messzemenő szociális intézkedésekkel számolják fel, ahol jogegyenlőség uralkodik a különböző származású és felekezetű állampolgárok között, ahol az önkormányzatiság eszméje, a széles körű autonómiák gyakorlata, a parlamentarizmus és az alkotmányosság határozza meg a társadalom életét, ahol a demokrácia normáit tiszteletben tartják, és a nép szabad és titkos választásokon választja meg vezetőit.

Ezt az egymást kizáró elemekből fölépülő célképzetet leginkább szociáldemokratikus feudál-rasszizmusnak nevezhetnénk. Ne felejtjük el, hogy ezeket az elemeket csak materiális és racionális alapon ítélnéljük egymást kizáróknak. De az idealizmus, a hit mindent megenged. Azt is, hogy Isten segédelmével a Kárpát-medence népei a jogegyenlőség feltételei között is, a szabad választások útján is önként elfogadják a magyarság vezető szerepét, s magukévá teszik Bajcsy-Zsilinszky meggyőződését, miszerint csak a magyarság képes faji tulajdonságainál fogva arra, hogy ne maga alá, hanem maga mellé rendelje, miközben vezeti őket.

Ahogy Kornai és nemzedéke számára természetes volt és maradt, hogy materiális és racionális alapon gondolkodnak értékek, törekvések, mechanizmusok összeegyeztethetőségéről, Bajcsy-Zsilinszky és kortár-

sai számára természetes volt, hogy hisznek Istenben, aki uralkodik a racionalitás fölött. Ha maguk mögé néztek a történelmi múltba, csak olyan korokat láttak, amelyekben a hit általános és természetes volt. A vér misztikuma ráadásul még a 19. század tudományos forradalmaiban megszületett örökléstantól is erősítést kapott.

Könnyebb volt tehát a demokrácia és a szocializmus összeegyeztethetlenségét elfogadniuk azoknak az exmarxistáknak, akik marxista-kommunista korszakuk után is a materiális és racionális gondolkodás igényével éltek, mint lemondani az idealistáknak arról, amit ideálisnak vélték. Pedig tudjuk, hogy ez az elfogadás még az előbbieknél is milyen nehezen ment, és mennyire sokáig tartott.

A fent leírt célképzet a politikusi pályájának utolsó szakaszára alakult ki, de voltak benne állandó elemek.

Zsilinszky Endre tartalékos hadnagy a hazuról hozott konzervatív-liberális, '67-es politikai alapról már a Nagy Háború előtt kilengett militarista-fajvédő irányba. Önként jelentkezett szolgálatra 1914-ben, és lényegében végigharcolta a háborút, melynek kitörése „megkönnyebbülés volt” számára. Húgának azt írta 1914 októberében: „A háború gyönyörű dolog.” A *Militarizmus – pacifizmus* című 1920-as könyvéből idézi monográfiája: „...a német militarizmus egy, az egész nagy nemzetet átfogó egyetemes szellem, erkölcs, világnézet, akarat, mely ugyan a legtudatosabban és legélesebben a hadseregben testesül meg, de a hadseregből kisugárzódva él a gyárosban is, a földbirtokosban is, a pa-

rasztnban is, a diákban is, még a szocialista munkásban is, sőt a nőkben és a gyermekekben is...”. 1938-ban is alapvető fontosságot tulajdonít „a mi népünk katonai többértékűségének és elsőségének”.

Magyarország háborús részvételéhez nem azért viszonyult ellentétes módon az első és a második világháború idején, mert militaristából pacifista lett, hanem azért, mert alapvetően megváltozott a németiséghez való viszonya. „A német népnek rajongó bámulója vagyok” – ezt írta fent idézett 1920-as könyvében. A „katonai szolidaritás” alapján állt ki a bestiális gyilkosságokat végrehajtó különítményesek, köztük Prónay Pál és Héjjas Iván felelősségre vonása ellen.

Nagyjából addig volt ő a militarizmus lelkes propagandistája, amíg meg nem változott 1927 végén színté egy csapásra a németiséghez való viszonya. Ekkortól a német népben nem a birodalomépítésre hivatott, a hódító Mátyás király örökségéhez visszatérő Magyarország szövetségét látta, hanem fenyegető riválist.

Bajcsy-Zsilinszky németellenessége tehát nem Hitler-ellenességgel kezdődött, jócskán megelőzte azt. Sőt, 1930-ban a „csődbe jutott” weimari köztársasággal szembeállította Hitler pártját: „keservesen, de megható szívóssággal verekszik ott a levegőért és napfényért egy olyan politikai irányzat és mozgalom, amely gyökeresen és bátran szakítani kíván” az elaggott politikai rendszerrel.

1933 után már természetesen Hitler képviselte a birodalmi konkurenciát.

Bajcsy-Zsilinszky a negyvenes években is határozottan harcolt a hadi

kiadások növeléséért, a másfél milliós magyar hadseregért, melynek nem a német birodalmi, hanem a magyar birodalmi érdekekért, az elszakított területek maradéktalan visszaszerzéséért és megtartásáért kellene harcolnia.

A fiatal Zsilinszky Endre tömegellenes, elitista álláspontot képviselt. Egyetértett Nietzschével abban, hogy az emberek legnagyobb tömege a csorda kategóriájába tartozik; úgy véli, „a csorda nem érdemli meg a Tisza-féle übermenscheket”, s nem józan, nem hazafias dolog feláldozni „az általános választói jogért minden nemzeti állam legmélyebben fekvő alapját: az állam alkotó faj hegemoniáját”.

1928 nyarán még gúnyosan emlegette az általános és titkos választójog „csodaszerét”, de egy évvel később és azután mindig a leghatározottabban követelte. A tömegellenessége pedig az ellentétébe csapott át, a társadalom legnagyobb tömegét alkotó magyar parasztság glorifikálásába. Éppen a nyomorból kiemelt parasztságtól várta az idegen befolyás alá került, faji erényeitől elidegenedett, jelentős részben „asszimilánsokból”, „hígmagyarokból” regrutálódott felsőbb rétegek fölfrissítését, megújítását, meg- és mélymagyarosítását.

A húszas években Zsilinszky még osztotta Paul Leroy-Beaulieu nézetét, miszerint „minél jobban erősödik a parlamentarizmus és a demokratizmus, annál alkalmatlanabb lesz az állam ellátni szerepét”. „Nem szabadságjogok kellene ennek a veszendő magyarságnak, hanem egy Drakón” – ezt írta Zsilinszky a nemrég megválasztott kormánypárti képviselő 1922-ben. „Megvallom őszintén, nem irtózom a diktatúrá-

tól, sőt... azon a meggyőződésen vagyok, hogy a forradalmakból egy új és szilárd állami és nemzeti konstrukcióra való átmenet szinte elképzelhetetlen diktatúra nélkül. [...] Én még Bethlen Istvánnak is megadnám ezt a diktatúrát, ha a három esztendő előtti Bethlen Istvánallanánk szemben. [...] ...ha ez az ő diktatúrája volna, hasonlatos Mussoliniéhoz” – 1924-ben beszélt így Zsilinszky a nemzetgyűlésben.

Ami pedig a jogegyenlőséget illeti, nemcsak egyetértett a numerus claususszal, de tevékenykedett is a Numerus Clausust Védő Ligában, s a zsidóságot kárhoztatta, amiért nem ismeri fel annak antiszemitizmus-csökkentő hatását, hanem vadul ágál ellene. Azt tekintette a numerus clausus legfőbb hibájának 1928-ban, amikor formálisan megszüntették, hogy egyedüli eszközként alkalmazták, holott jobb esetben „egész sora egészítette volna ki a további törvényhozási intézkedéseknek”.

Korábbi álláspontját a numerus clausus kérdésében 1933-ban minősítette tévesnek. Nem azért, mert a „zsidóveszedelemről” megváltozott a véleménye, azt a továbbiakban is emlegette, ha ritkábban is, hanem azért, mert belátta, hogy ilyesféle adminisztratív eszközökkel nem lehet célt érni. A magyar társadalom és gazdaság nagy kérdéseit kell radikális reformokkal megoldani, akkor a parasztság sarjai beáradnának a középosztályba, meghatározó erőt képeznének, és ez el is venné a zsidókérdés életét.

Az első zsidótörvény meghozatala idején már minden vonatkozó írásában megerősítette, hogy a jogegyenlőség felmondhatatlan alkotmányos

alapelv, a zsidóságnak ragaszkodnia kell hozzá, de a túlzott gazdasági hatalmához már csak a saját érdekében sem kellene ragaszkodnia, inkább önként tudomásul kellene vennie, hogy a nagy népi tömegek a vagyon, a jövedelmek, a pozíciók igazságosabb megosztását kívánják. Bajcsy-Zsilinszky az első zsidótörvényre azt mondta, hogy azt legfeljebb átmeneti intézkedésként tudja elfogadni, a másodikat viszont már kategorikusan elutasította. Mindenesetre az első zsidótörvény által meghatározott 80 százalékos nem zsidó arányon belül 80 százalékos arányt követelt a „pedigrés fajmagyaroknak, akiknek... nagyapjuk és nagyanyjuk is kétségtelenül magyar fajú”. Ő maga ennek a követelménynek nem felelt volna meg.

A „törzsökös magyarság” fogalmának problematikus voltára Bajcsy-Zsilinszkyt az Országházban éppen az a Hóman Bálint figyelmeztette, aki aztán a végsőkéig kitartott a nyilasok és a náci birodalom mellett, amikor Bajcsy-Zsilinszky az ellenállás mártírja lett. Azt mondta, hogy ő apai ágon német, vitapartnere szlovák ősökkel rendelkezik, csak anyai ágon magyarok, mégis visszautasítaná, ha valaki nem tartaná őket magyarnak. Bajcsy-Zsilinszky elutasította a kettejük közötti párhuzamot, közbeszólván: „Anyai ágon honfoglaló vagyok, és az a vér mozog bennem.” Erre a jobboldalon kitért a jókedv. Bajcsy-Zsilinszky ugyan tényleg a honfoglaló Bulcsuig vezette vissza a rokonságát, de igazság szerint a 18. század végén halt meg az első Bajcsy, akinek valami nyoma van az iratokban, s ráadásul az anyai ágba is szövéődött azért szláv szál.

A Bartha Miklós Társaságban tartott 1929-es előadásában az akkor éppen mandátum nélküli politikus kifejtette: „...még kevésbé állhat a magyar ifjúság az úgynevezett demokrácia sorába sem, amely lelkileg teljesen távol áll a magyar föld népétől, a magyar föld zömétől. A demokrácia különben is titkosan vagy nyíltan mindenkor a leghívebb kiszolgálója a kapitalizmusnak.” Ezt ő már azután mondta, hogy 1928 végén háromrészes cikksorozatot írt arról, hogy mekkora szüksége van Magyarországnak az agrárdemokráciára. Ennek valami más kellett tehát jelentenie, mint a sima, illetve polgári demokráciának, amely valóban a kapitalizmus adekvát politikai kerete.

1934-re az ellentétére változott Bajcsy-Zsilinszky véleménye a magyar néplélek és a demokrácia viszonyáról. Mussolini rendszerét továbbra is csodálta, leszögezte, hogy ha olasz lenne, fasiszta lenne, de Magyarországon másképp kell megvalósítani azt, amit Olaszországban Mussolini „elért”, mert a magyarok mások, mint az olaszok. „A faszizmus gerince a hierarchia. A magyar politikai gondolat és államszervezés alapvető formája az önkormányzat”, „a mi igazi hivatásunk... megvalósítani a magyar lélekre és egyéniségre szabott igazi demokráciát és parlamentarizmust”. Ehhez pedig a legjobb mintát immár az angol alkotmányos berendezkedésben látta. Ez azonban nem változtatott „korunk nagy diktátorai”, Mussolini, Kemal és Pilsudski iránti nagyrabecsülésén. Még az általa lelkesen üdvözölt, a cseheket az őket mindig is megillető szolgaszerepre szorító müncheni egyezményvel kapcsolatban is Mus-

solini diplomáciai zsenijét méltatta 1938-ban.

1936-ban, a Nemzeti Radikális Párt és a Független Kisgazdapárt egyesülésekor a két pártvezér, az ellenforradalmi szegedi gondolat és a radikális fajvédelem két egykori jelese, Bajcsy-Zsilinszky és Eckhardt Tibor közös nyilatkozatot adott ki, miszerint „a két párt egyformán szigorú alkotmányos és őszinte népi, agrárdemokratikus elveket vall”, és „a politikai magyar nemzet egyenrangú tagjának tekintenek [...] fajra, nemzetiségre, felekezetre való tekintet nélkül minden magyar állampolgárt, egyetlen föltételül szabván a feltétlen államhűséget”.

Ezzel együtt Bajcsy-Zsilinszky 1939-ben leszögezte, hogy „a legtisztább fajvédelem gondolata terve és tábora” a kisgazdapárté. Ebben az évben volt az 1919-es ellenforradalom huszadik évfordulója, amelyen Bajcsy-Zsilinszky a legnagyobb büszkeséggel vállalta fajvédő múltját s azt a dicsőséget, hogy legyűrték bizonyos zsidó rétegek forradalmi lázadását „az ezeréves magyar hivatás, élmény, valóság” ellen.

Bajcsy-Zsilinszkynek lehettek identitásproblémái. Az ő szocializációja nem olyan volt, mint mondjuk Klebelsberg Kunóé, akinek a nevelését lényegében csak az anyai magyar ág határozta meg, és akinek a Klebelsbergékhez alig volt köze. Zsilinszky Endre politikai indíttatását két jelentős közéleti személyiség, apja és annak testvére, egy helyi és egy országos jelentőségű közéleti személyiség és az ő kapcsolatrendszerük határozta meg. És ugyan már ezek a férfiak is magyarként határozták meg magukat, de ők azért még a szinte tiszta szlovák Békéscsabába

születtek bele a 19. század derekán, és annyira azért még voltak szlovákok, hogy elküldjék az ifjabb Endrét szlovák szót tanulni Árva vármegyébe. Az ifjabb Endre Zsilinszkyként lett valaki, s már középkorú úr volt, amikor a vitézi rendbe fölvétetvén apai neve elé tűzte az anyait.

Amikor arra intett, hogy a vagyonok, jövedelmek és pozíciók újraelosztása nem járhat azzal az eredménnyel, hogy a zsidók helyett asszimilánsok foglalják el a teret a magyarok elől, akkor az asszimilánsok között a tótokat is emlegette. 1940. január elsején Kozma Miklósnak ezt írta: „...én egyre inkább visszatérek húsz év előtti fajvédő szemléletemhez és elgondolásaimhoz, melynek lényege, hogy se zsidó, se germán, se szláv [!], mert ez a vacak pereputty együvé tartozik, hanem: csak magyar.” Jellemző epizód, hogy Bajcsy-Zsilinszky abba a szervezetbe – a Magyar Testvéri Közösségbe – is belépett, amelynek fogadalmi szövegét meg kellett változtatnia ahhoz, hogy a nem teljesen magyar származású politikus is elmondhassa.

Nemcsak származási, hanem társadalmi identitásproblémái is lehettek. Meggazdagodott tót parasztok második generációs, értelmiségivé mobilizálódott sarja volt, kitalált előkelőbb ősökkel. Semmilyen nemesi múlthoz köze nem volt, de annál inkább úrként viselkedett, párbajok tömegét bonyolította le, miközben az úri fellépéshez szükséges jövedelemmel soha nem rendelkezett, egész pályája során anyagi gondokkal és adósságokkal küszködött, jelentős részben azért, mert tiszta kezű politikus volt, soha kétes származású vagy rendeltetésű pénzt el nem fogadott.

Elég bizarr törekvés volt a hivatalos állampárti történetírás részéről, hogy osztálygyilkosságként állítsák be Áchim András megölését a Zsilinszky fiúk által, miközben az Áchimok és a Zsilinszkyk ugyanolyan meggazdagodott lutheránus tót parasztok voltak, legfeljebb Áchim egy generációval közelebb volt földművelő felmenőjéhez.

Bajcsy-Zsilinszky pályájának első felében a hatalom által kedvezményezett személyiség volt. Az önkéntes katonai szolgálata alatti baljós afférjából is kimentették őt nagybátyjának a császárig érő kapcsolatai. 1911-ben egy fordított justizmord kedvezményezettje lett testvérével együtt, miután jogos önvédelemnek ítélték meg Áchim András megölését, noha ők törtek be Áchimhoz, és nem fordítva. 1922-ben hatalmi és karhatalmi erőszakkal nyerték meg vele a képviselő-választást. Ellenfeleinek korteseit, bizalmi embereit letartóztatták, programhirdető gyűléseit betiltották, a kampánygyűléseit csendőrökkel szétverették stb. Miután azonban Bajcsy-Zsilinszky kilépett a kormánypártból, a későbbiekben ugyanazt művelték vele a választások folyamán, mint 1922-ben az ő ellenfelével.

A hatalmas anyagból, amelyet a monográfus feldolgozott és elénk tárt, az tűnik ki, hogy nem egy jobboldali Bajcsy-Zsilinszky fordult balra, hanem egy következetes politikus fordult át következetlenbe, miután elvetette a diktatúrás eszközöket, de megtartotta az ezek nélkül elérhetetlen célokat. A következetlen politikus azonban következetes volt az általa helyesnek tartott ügyek önzetlen, elszánt, bátor és önérdekre nem tekintő szolgálatában. Ez vitte el a mártíromságig.

A háború után a kommunista emlékezetpolitika azzal az állítással vette használatba a mártírt, hogy mártíromsága előtt eljutott a kommunistákkal való őszinte szövetség vállalásáig és a kommunisták vezető szerepének elismeréséig az antifasiszta szövetségben.

Ez nem így volt. Még 1944 augusztusában is azt írta a börtönből, hogy „[n]incs ok a kommunistákkal szemben való meghátrálásra. A Magyar Front, így, ahogy a Békepárt [a kommunista párt akkori fedőneve – R. S.] szellemében és vezetésével jelentkezik, halálos veszedelem.”

A második világháború idején egy barátja emlékezete szerint leszögezte: „Én most még az ördöggel is szövetségre lépek. Aztán ezeket a zsidó és kommunista dolgokat majd, ha vége lesz a háborúnak, akkor rendezzük.” Nyilván a kommunisták is így gondolkodtak, és ahogyan alaposan elrendezték a nem kommunista antifasiszta ellenállók dolgát a háború után, nyilván úgy rendezték volna el Bajcsy-Zsilinszky dolgát is, ha a nyilasok el nem rendezik előlük.

Ennek a rendezésnek köszönhette Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai sikerét, amely monográfusa megállapítása szerint a halálával kezdődött. A siker csúcса az 1945 májusában lezajlott hatalmas temetési ceremónia volt. Ekkor az ő mártíromsága jól kihasználhatónak látszott az antifasiszta szövetség valamennyi részesének, tehát mindenkinek, aki akkor a politikai élet részese lehetett. A párizsi béketárgyalások szempontjából is fontos volt az ellenállás mártírjainak fölmutatása.

Tematikailag éppen Bajcsy-Zsilinszky rasszizmusa jött kapóra, miután a náciellenességén túlmenő,

egy származási csoport egészére vonatkozó németellenesség a politikai élet egészére kiterjedt, és Bajcsy-Zsilinszky németellenessége kiválóan megfelelt ennek és egy népcsoport kollektív megbüntetésének, kitelepítésének az alátámasztására. A kiscgazda napilap, a *Kis Újság* egy napon követelte áprilisban a svábok kollektív kitelepítését és Bajcsy-Zsilinszky méltó eltemetését. Boldizsár Iván a *Szabad Szóban* arról írt, hogy a sopronkőhidai akasztáshoz önként jelentkező három hóhérsegéd nemcsak vérbajos volt, de sváb is.

Bajcsy-Zsilinszkyt természetesen nemcsak a személyiségével összhangban lehetett felhasználni, hanem azzal ellentétesen is. Rá hivatkozva határozta el magát a kiscgazdapárt „megtisztult”, kommunistabarát vezetése a Magyar Testvéri Közösség köré konstruált „fasiszta” összeesküvés perben érintett tagjaitól, miközben Bajcsy-Zsilinszky maga is tagja volt ennek a titkos szervezetnek. Ha Bajcsy-Zsilinszky túlélte volna a háborút, és bármilyen laza kapcsolatba került volna azokkal a tagtársaival, akik megpróbálták felújítani a Magyar Közösség tevékenységét 1946-ban, akkor nyilván ő is a vádlottak padjára került volna. Ha akkor tán nem, akkor pár évvel később lehetett volna ismét Almásy Pál vádlott-társa, miként 1944-ben. Üldözötté vált szinte minden túlélő, aki a fajvédő ellenállás részese volt a Magyar Közösség, a turáni vadászok vagy a törzsköcs magyarok szervezetében.

Az 1944-es ellenállás nem kommunista résztvevőinek igen jelentős részét lehetett a korábbi évekből előbányászott németbarát, fasisztabarát és/vagy antiszemita szövegeivel, nyilatkozataival kompromittálni és

fasisztának bélyegezni. Az ellenállási szövetségben a kiscgazdák legfőbb képviselőjeként jelen lévő és az ellenállás szervezésében kimagasló érdemeket szerző Dessewffy Gyulát például olyan szöveggel lehetett megbélyegezni és emigrációba üldözni, amilyenél sokkal vadabban idézhetek volna folyóméterszámra Bajcsy-Zsilinszkytól.

1956 után egy ideig kellett még ő az „aki nincs ellenünk, az velünk van” alapú népfrentpolitikához, de a hetvenes évektől ennek már nem volt igazán jelentősége. Furcsa helyzet alakult ki. A szakmai autonómiájának erősítésére törekvő történelemszakma egyre határozottabban képviselte a tényszerűség követelményét a népfrentpolitika emblémájává tett mártírral kapcsolatos kutatásokban is, és a feltáru-  
33  
nyek éppen a rendszer hivatalos értékrendjéhez képest vetettek rossz fényt az emblematikus mártírra. Ezen tények eltakarására vagy félreértelmezésére törekvő apologéta, Vigh Károly pedig a szakmával és a Bajcsy-Zsilinszky ellentmondásokban oly gazdag életétől megihletett írókkal és filmesekkel (például Hernádi Gyulával, Jancsó Miklóssal) szemben keres hivatalos védelmet a hivatalos mártírnak a hatalom csúcsain, Kádár Jánosnál, Aczél Györgynél, Pozsgay Imrénél. Kádárnak írt levelében a kommunista etikával, a szocialista erkölccsel állította szembe a Hernádi–Jancsó alkotópáros „beteges erkölcsiségét”.

Közben pedig a Bajcsy-Zsilinszky-apológia egyre inkább ellenzéki színezetűvé vált, hiszen a nacionalista, irredenta, fajvédő nézetek álcázására, elfogadhatóbbá tételére szolgált. Vigh Károlyt „Levelező” fedőnévvel

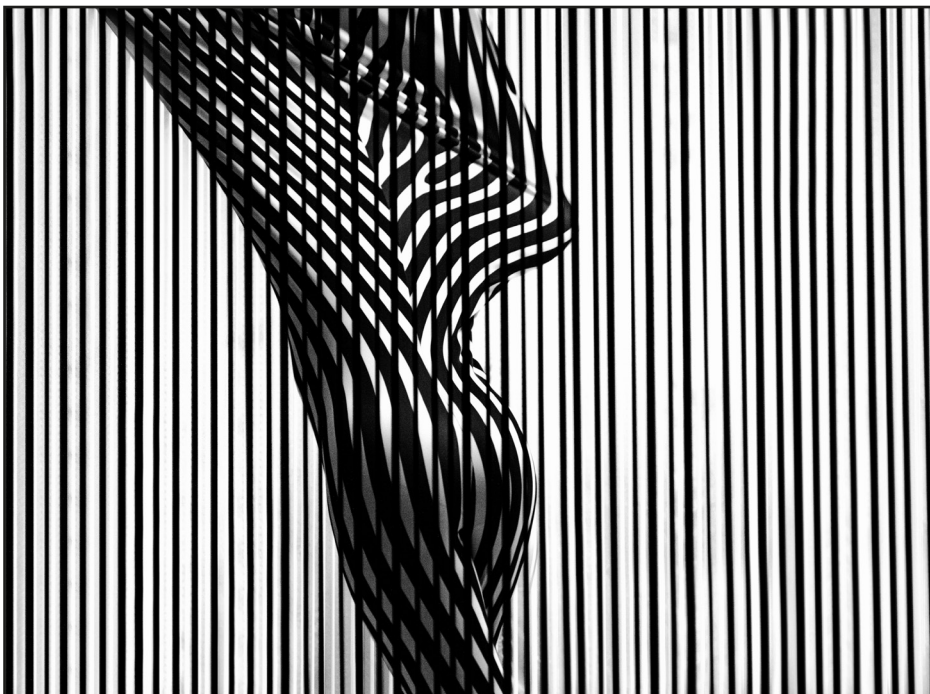
szoros megfigyelés alá vonta az államvédelem.

Bajcsy-Zsilinszky özvegyét, aki azonosult és mindig is kitartott párja nézetei mellett, antikommunista, ellenséges elemként évtizedeken át megfigyelés alatt tartották a körével együtt. Vigh pedig az ő bizalmával és segítségével monopolizálta a Bajcsy-Zsilinszky-kutatást, hiszen az özvegy nem is remélhetett mástól ekkora készséget a férje lehető legjobb színben való megjelenítéséhez, mint ettől az egykori keményvonalas kommunistától.

A rendszerváltás után pedig Vigh is váltott. Ekkor már hőse szovjetellenességét hangsúlyozta, írván: „a német után kész fegyvert fogni az orosz ellen is”.

Bajcsy-Zsilinszky Endre annyi jót és annyi rosszat akart, és annyira egyszerre akarta ezeket, hogy nem maradhat közömbös az élete iránt senki, akit érdekel a jó, a rossz és a tények. Nem lehet tudni, meddig tart Bajcsy-Zsilinszkyvel kapcsolatban a politikai érdektelenség. Lehet, hogy állandósul, de ne legyünk ebben biztosak. Mindenesetre jól teszik, ha kihasználják az érdektelenségnek ezt a kegyelmi állapotát azok, akiket valóban érdekel Bajcsy-Zsilinszky Endre fölöttébb érdekes élete.

A halála után háromnegyed századdal most már legalább rendelkezésünkre áll egy megbízható monográfia, amelyből ki lehet indulni.



# Kerékpárok és kutyaévek

## Kínai társadalmi körkép

Kilépve a kapun pesti belvárosi utcánkban kínai nyelvű kiabálást, nevetgélést hallok. Egy család próbálgatja bérelt sárga biciklijét, papa, mama, gyerek, talán egy nagybácsi és két nagynéni, többségük nem túl rutinos, el-eldőlnek, ilyenkor vihognak. Láthatóan jól érzik magukat, ha megszokták a furcsa szerkezetet, indulnak Budapest felfedezésére.

Negyed évszázada, amikor néhány évig Pekingben éltem, a bicikli még nem turistaszórakoztató egzotikum volt, nem is divatos sporteszköz, hanem létszükséglet: az emberek többsége két keréken jutott el a munkahelyére, majd onnan haza. Akkoriban nem volt nevetgélés, az emberek komoly arccal tekertek, akár naponta órákon át, mert az állami munkahelyelosztási rendszer nemigen vette figyelembe, hogy valaki a tízmilliós város túlsó oldalán lakik. És a turistáskodás sem jutott senkinek eszébe, voltak persze Budapesten – meg Párizsban, New Yorkban, Jakartában – kínaiak, de ők nem pénzt költeni érkeztek, hanem kőkemény munkával pénzt keresni.

Az 1990-es évek óta persze sok víz lefolyt a Sárga-folyón, Peking húszmillióra nőtt, a kínaiak bicikliről autóba szálltak, majd az utóbbi években a legmenőbbek megint biciklire, a mobilapplikációval bérelhető, bárhol felvehető és letehető, trendi fajtára. Kínában ezenkívül

is hatalmas változások mentek végbe. Soha akkora átalakulás, amely annyi ember életét olyan gyorsan és annyira átalakította volna, mint az elmúlt évtizedek kínai fejlődése, nem történt még a világtörténelemben. Ha pedig csaknem másfél milliárd ember élete megváltozik, az az egész világ sorsára hatással van.

### Bicikliző elefánt

A kínai „reform és nyitás” korszaka az 1970-es évek végén óvatos kísérletezgetéssel kezdődött („a kövek kitapogatásával átkelni a folyón” – hangzott a korszak egyik jelszava), majd a sikerekkel és ellentmondásokkal egyaránt tarkított, 1989-ben a Tienanmen téren súlyos válságba torkolló 1980-as évek után a kínai fejlődés az 1990-es évek elején kapcsolt magasabb fokozatra, s onnantól két évtizedig az átlagos éves növekedés meghaladta a 10 százalékot, de ma is 6 százalék felett van. A Tienanmen-sokk után Teng Hsziao-pingnek a reformokat újraindító 1992-es dél-kínai körútja óta a kínai GDP tizenhét-szeresére növekedett, s mivel a lakosság nem nőtt jelentősen, az egy főre jutó gazdasági teljesítmény is hasonló ütemben emelkedett, nagyjából hatévente megduplázódva. Kínát a 2010-es évekig bicikliző elefánthoz hasonlították, amelynek muszáj gyorsan mennie, mert ha lelassul, akkor eldől, s abba az egész környék

beleremeg. Azóta az elefánt „némi-  
leg visszavett a tempóból, de nem  
dőlt el, és mostanában mintha épp  
ebbe remegnék bele.

Bár az eddigi növekedés eloszlása  
egyenlőtlen volt, mindez az egyének-  
re nézve is elképesztő mértékű vál-  
tozásokat hozott. Ha valami igazán  
látványos és fontos az időszak fejle-  
ményei közül, az nem a gazdasági  
növekedés száraz adatsora, hanem  
a kínai társadalom mélyreható át-  
alakulása. Kínával kapcsolatban ku-  
tya évekről szoktak beszélni: ahogy a  
közvélekedés szerint egy kutya éle-  
tében egy év hét emberi évnek felel  
meg, úgy Kínában egy év alatt hét-  
évnyi változás történik.

Kína néhány évtized alatt járt be  
olyan utat, amelyet a nyugati orszá-  
gok több évszázad alatt tettek meg.  
Az 1970-es évek végén az alapvetően  
mezőgazdasági ország lakosságának  
négyötöde vidéken lakott, a kínaiak  
épphogy csak megtermelték maguk-  
nak a legszükségesebbeket – bár lo-  
kális éhínségek még előfordultak –,  
s az egy főre vetített gazdasági tel-  
jesítmény a fekete-afrikai országok  
szintjén állt. Ma már mindez a múlt:  
a kínaiak csaknem 60 százaléka vá-  
ros lakó, s kialakult egy 400 milli-  
ós, lelkesen fogyasztó középosztály,  
amely önmagában nagyobb, mint az  
USA teljes népessége. Igaz, hogy az  
1,4 milliárdos lakosság kétharmada  
még nem érte el a középosztályi  
szintet, de a többségnek minden re-  
ménye megvan arra, hogy ez néhány  
éven-évtizeden belül megtörténik.  
(Itt érdemes megjegyezni, hogy azok  
a külső erők, amelyek a kínai fejlő-  
dés visszavetésére törekednek, en-  
nek az egymilliárdos tömegnek azt  
üzenik: „Ne akarjatok jobban élni.”  
Márpedig ők akarnak.)

### **Tíz év múlva nem ez a dal**

A villámgyors fejlődés a kínait a világ  
egyik leginkább torlódott társadal-  
mává tette, ami persze súlyos prob-  
lémákat okoz. Egy négygenerációs  
családban ott van még a dédmama,  
aki Csang Kaj-sek és a japánok idején  
szocializálódott; a nagyszülők Mao  
Ce-tung kampányai alatt nőttek fel; a  
szülők már a nyolcvanas évek sokkoló  
piacosításának gyermekei; a legfiata-  
labb nemzedék pedig már iPhone-nal  
a kezében jött világra. Ezek a család-  
tagok sokszor nemcsak kulturálisan,  
de nyelvileg sem értenek szót egy-  
mással, hiszen teljesen másról beszél-  
nek teljesen más nyelven.

A torlódás nemcsak családon be-  
lül figyelhető meg, hanem országos  
szinten is. A közhely szerint Kína  
az ellentmondások országa, s ahogy  
a közhelyek általában, ez a megál-  
lapítás is igaz. Az országban jelen  
vannak az olyan high-tech városok,  
mint Sencsen, ahol már kizárólag  
elektromos buszok járnak, s ahol a  
készpénzes fizetés olyan rég kihalt  
barbár szokásnak tűnik, mint az  
esőtánc vagy az emberáldozat. És  
vannak még lényegében középkori  
módon gazdálkodó falvak is, ahol a  
modernizációt egy-egy hűtőszekrény  
és persze tévékészülék képviseli. Ha-  
sonló különbségek azonban nemcsak  
régiók között, hanem akár egy város-  
on belül is vannak, a yuppie-k által  
benépesített légkondicionált felhő-  
karcolók sokszor földszintes kuny-  
hók vagy ötvenes évekbeli barakkok  
közül emelkednek ki. A különbsége-  
ket a folyamatos pezsgés, lüktetés és  
gyarapodás teszi elviselhetővé: Kíná-  
ban minden és mindenki mozgásban  
van, s valószínűleg a túlnyomó több-  
ség meg van győződve róla, hogy tíz  
év múlva máshol lesz, mint most.

A kínai rendszer egyik legsajátosabb vonása, hogy város és vidék között nemcsak gazdasági vagy kulturális különbség van, hanem jogi is. Minden állampolgár rendelkezik egy *hukounak* nevezett igazolvánnyal – ez afféle belső útleveél –, amelyben szerepel, hogy mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági (értsd: városi) területen van regisztrálva. A városi *hukou* feljogosítja tulajdonosát arra, hogy városban éljen, dolgozzon és részesüljön a szociális ellátásokban; a vidéki *hukouval* rendelkezőnek azonban nincs joga minderre. Elvileg egy vidéki lakos fel sem utazhat a városba külön engedély nélkül, munkát meg pláne nem vállalhat ott. Ezt persze a gazdasági szükségszerűség felülírja, hiszen a városokban szükség van az olcsó vidéki munkaerőre, így aztán kialakult egy másik kínai sajátosság, a vándormunkások tömege, ami nem kicsi: 2018-ban számukat 288 millióra, a dolgozó népesség egyharmadára tették. Ők sokszor illegálisan vagy ideiglenes engedélyekkel tartózkodnak a városokban, egészségügyi ellátásban, oktatásban nem részesülhetnek, hiszen az csak otthon járna nekik, ráadásul családtagjaikat gyakran évente csak egyszer, holdújévkor látják, mert azok otthon maradtak, vagy más városban találtak munkát. Munkakörülményeik borzalmasak, fizetésük alacsony, de nem azért költöznek a városok munkásszállóira, mert hamis ígéretekkel megtévesztik őket, hanem mert a falusi körülményekhez képest ezt is előrelépésnek – a további felemelkedéshez vezető lépcsőfoknak – tartják. Megjegyzendő, hogy ezek a munkások és munkások varrják a ruháinkat, fröccsöntik a műanyag tárgyainkat, és forraszt-

ják a kütyüinket, függetlenül attól, hogy budai plázában vagy a sarki kínai boltban vesszük őket.

A paraszt-munkások városokba áramlása mellett a városok természetes növekedése, a városok körüli földek lakó- és gyártelepesítése is hozzájárult az urbanizációhoz, ami teljesen átalakította Kína arculatát. 1978-ban nagyjából 170 millió kínai lakott városban, ma 820 millió, tehát negyven év alatt 650 millió embernek épült lakás, iskola, bolt, kórház, munkahely. A kínai városok többsége emiatt rendkívül fiatal, amelyik nem teljesen új építésű, az is legfeljebb egy kis történelmi várossaggal rendelkezik. Ez is magyarázza, hogy miért lelkesednek a kínaiak más országok történelmi emlékei iránt, s miért ámulnak el azon, hogy Budapesten milyen régi épületek állnak (és hogy milyen jó a levegő). A városiasodás százmilliók számára teljes életforma- és kultúraváltást, a gazdaság számára pedig óriási hajtóerőt jelent: az új városlakók az iparban és a szolgáltatásokban helyezkednek el, városi fogyasztási szokásokat vesznek fel, és évezredes hagyományokkal szakítanak. Ez persze sok szempontból kínkeserves folyamat, nemcsak a gyökereitől elszakított egyén számára, hanem más dimenziókban is, gondoljunk csak az ingatlanfejlesztések áldozatául eső történelmi épületek millióira, az ősi szokások és értékek megsemmisülésére vagy a városiasodást kísérő természetpusztításra és környezet-szennyezésre.

### **Kockáról kockára**

A vidéken maradt és a városokban áramlott paraszt-munkásokkal szemben a társadalom másik

végpontját a milliomosok jelentik, akiknek a számát 2019 elején 1,9 millióra tették, vagyis ők sincsenek kevesen (természetesen dollármilliomosokról van szó, júanban a középosztály nagy része is milliomos, a világ legnagyobb lakásprivatizációs akciója nyomán szerzett ingatlantulajdonosok révén). Az utóbbi évek legjelentősebb fejleményét nem ennek a korábban természetesen nem létező dúsgazdag rétegnek a kialakulása jelenti, hanem a kínai középosztály megjelenése és gyors gyarapodása. Ez a 400 milliós tömeg az, amely fogyasztási, utazási és befektetési szokásaival, politikai és társadalmi aktivitásával (vagy inaktivitásával), kreativitásával, szükségleteivel és munkájával globális hatást gyakorol. A klímaváltozástól kezdve a Louis Vuitton másodvirágzásán át a budapesti ingatlanárak emelkedéséig, a kínai külpolitika bekeményedésétől kezdve az afrikai rinocéroszok levadászásán át Izland elturistasodásáig számtalan folyamatot és fejleményt befolyásolnak ennek a hamarosan európányira növekvő tömegnek az igényei.

A kínai középosztály természetesen önmagában is rendkívül tagolt. A városokat, ahol ez a réteg él, nem hivatalosan négy-hat különböző osztályba sorolják (az első osztályú városok az olyan globális megapoliszok, mint Peking és Sanghaj, a legalsóbb osztályba a helyi szempontból jelentős kisvárosok tartoznak – a „kis” természetesen kínai kontextusban értendő). Hogy valaki hányad osztályú városban él, az nagyban befolyásolja lehetőségeit, kilátásait. Emellett természetesen számít a képzettség, a foglalkoztató cég státusa, és persze mindenek-

előtt a személyes kapcsolatrendszer, amely a kínai társadalomban évezredek óta a legfontosabb erőforrás. Műveltségben is hatalmas különbségek vannak, egyaránt a középosztályhoz tartozik egy félanalfabéta újjgazdag építési vállalkozó és egy egyetemi professzor.

A kínai középosztály rendkívül ambiciózus. Mindenki szeretne feljebb jutni – magasabb osztályú városba költözni, tekintélyesebb egyetemre küldeni a gyereket, nagyobb presztízsű vállalatnál vagy intézménynél dolgozni, több pénzt keresni, több pénzt kereső házastársat találni, vagy ha ez nem megy, legalább divatosabb okostelefont és parfümöt venni. Ez magyarázza, hogy a világ luxustermék-fogyasztásának egyharmada a kínaiakhoz kötődik, ami egyes előrejelzések szerint a 2020-as évek közepére az 50 százalékot is elérheti.

Ez az állandó felfelé törekvés azzal jár, hogy a kínai társadalmat európai ésszel szinte felfoghatatlanul kíméletlen verseny jellemzi. Egy elit egyetemi helyre vagy jó állásra sok ezerszeres vagy tízezerszeres a túljelentkezés, egy-egy piaci részt vállalkozások százezrei akarnak betölteni. Folyton figyelni és hajtani kell, különben az ember alulmarad. *Jali*, vagyis nyomás – ez kínai ismerőseim egyik leggyakrabban használt szava. Ez a kényszerű verseny az élet minden területén megnyilvánul, a leglátványosabban a gyereknevelésben. A kínai kultúrában a tanulásnak, a tanult embernek hagyományosan óriási a presztízse, ez a mai világban úgy jelenik meg, hogy egy elit egyetemen szerzett diploma afféle belépőnek számít a jobb élethez. Ezért a kínai szülők – akiknek

a nyugdíjrendszer hiányosságai miatt az időskori jóléte is az (egyetlen) gyerek sikerén múlik – igyekeznek a lehető legtöbbet kihozni belőle. Ha valaki bekerül az elit bölcsődébe, onnan van esélye bejutni a menő óvodába; onnan talán mehet a nagy presztízsű általánosba, majd esetleg alsó és felső középiskolába; innen pedig, ha jól jön ki a lépés a központi felvételin, akár a hön áhított kiemelt egyetem is összejöhet. Ehhez persze kell a délutáni zongora-, angol- és sakkóra, az éjfélíg tartó tanulás, és persze ingyenes intézmény egyik szinten se jöhet szóba. A középosztálybeli kínai gyerekeknek nemigen van gyerekkoruk, amiért a Kínában is egyre divatosabb pszichológia szerint később komoly árat fognak fizetni – mindenesetre a központi felvétellel járó stressz okozta káros hatások kutatása már külön diszciplínának számít. Persze a másik oldalon a gyerekek mindent megkapnak, hogy a versenyben jól teljesítsenek: jár nekik a legújabb kütyü, a legjobb minőségű élelmiszer, a szűkös szabadidőben a legdrágább szórakozás. (Az alsóbb rétegek gyerekeinek meg azért nincs gyerekkoruk, mert korán dolgozni kezdenek.)

### **Öntudat és digitalizáció**

A kínai középosztály rendkívül büszke. Ez vonatkozik saját teljesítményére, de az országéra is, ami megmagyarázza azt is, hogy országos ügyeket illetően miért nincs különösebb jele az elégedetlenségnek. Kína negyven éve szegény harmadik világbeli ország volt, ahol még a magas rangú vezetők sem éltek különösebben jól, legfeljebb nagyobb rizs- és étolajfejadagot kaptak. Ma a középosztály nem vagy alig él rossz-

szabban, mint a nyugati középrétegek, az ország globális nagyhatalom, Amerika versenytársa, s nem okoz neki különösebb problémát olimpiát rendezni, embert küldeni az úrbe vagy szegény afrikai országokat segíyezni. Mindezért a kínaiak keményen megdolgoztak, s ha nem is tartják tökéletesnek a politikai rendszerüket, azt azért észben tartják, hogy ez a rendszer lehetőséget teremt mind az egyén, mind az ország számára a folyamatos gyarapodásra. Az alku rá eső részét a vezetés betartja azzal, hogy biztosítja a kínaiaknak a vállalkozás, munkavállalás, utazás, tulajdonszerzés és fogyasztás szabadságát, s mindaddig a társadalom is tartja magát a kimondatlan megállapodáshoz, vagyis nem kérdőjelezi meg nyíltan és szervezeten a Kínai Kommunista Párt hatalmát. Sőt a párt a 2000-es évek elején meghirdetett „három képviselő” elv jegyében lehetővé teszi, hogy soraiiba tőkésék, vállalkozók is belépjenek. Ez biztosítja, hogy a döntéshozatalban a közép- és felső rétegek képviselői is részt vegyenek, vagyis a párt nem a vagyonosodó osztályok ellenében, hanem az ő érdekekben is politizál, sokszor éppen az adminisztratív úton is diszkriminált legalsóbb rétegek ellenében. A pártelitnek és a vele összefonódott középosztálynak közös érdeke, hogy a fejlődésből jórészt kimaradt százmilliók ne veszélyeztessék azt a stabilitást, amely a Kína sok ezer éves történetében példa nélkül álló jólét elérését lehetővé tette. Ennek köszönhető az is, hogy a középosztályosodás – több más ázsiai országgal ellentétben – Kínában nem járt együtt a demokratizálódás iránti igény megjelenésével.

A kínai középosztály büszkesége sokszor erőteljes – néha ijesztő – nacionalizmusba hajlik, s egyfajta túlérzékenység jellemzi minden olyan esetben, amely úgy értelmezhető, hogy külföldiek próbálnak beleszólni a kínaiak ügyeibe. A nyugati közvélemény számára meglepő módon a kínai középosztály nemzetközi vitákban, az országot érő kritikák vagy támadások esetén felsorakozik a pekingi kormány mögött, vagy éppen kifejezetten nyomást gyakorol a vezetésre, hogy az keményebben lépjen fel. Tibet vagy Tajvan hovatartozása a kínai lakosság – s azon belül a véleményét artikuláló középréteg – számára nem kérdés, s a vezetés nagyon is jól teszi, ha határozottan elfojtja az anyaország megosztására irányuló törekvéseket. A dalai láma nem népe szabadságáért békés eszközökkel küzdő bölcs szellemi vezető, hanem veszélyes szeparatista, akit Kína megcsonkítására és a kínai nemzet megalázására vágyó elvetemült külföldi erők támogatnak. A hszincsiangi ujguroknak átnevelő táborban a helyük, s érthetetlen, hogy a saját terrorizmusa ellen globális háborút indító Nyugat a kínai lépéseket miért nehezményezi oly álszent módon. A hongkongi tüntetők nem demokratikus jogaikért küzdő bátor fiatalok, hanem külföldi ügynökök által felbérelt vagy megtévesztett bajkeverők, akiknek célja Kína gyengítése. A dél-kínai-tengeri szigetek einstandolása jogos kínai igények érvényesítése – s az amerikaiaknak szerencsájuk van, hogy a kínai flotta ennyire visszafogottan viselkedik a térségben, s nem ló mindenre és mindenkire figyelemztetés nélkül. Felvethető, hogy ez a hozzáállás a hetven éve folyó

nacionalista propaganda hatása, de ez lényegtelen abból a szempontból, hogy a nemzeti szuverenitást és büszkeséget érintő ügyekben még a nyugatos és kritikus értelmiség jó része is – néhány, otthon hazaáru-lónak tartott disszidens kivételével – támogatja a pekingi kormányt. Ezzel mindenképpen számolnia kell annak, aki nyomásgyakorlással szeretné megváltoztatni a kínai vezetés viselkedését.

Mindezek mellett a kínai középosztály rendkívül nyitott. Kínát természetesen nagyban meghatározzák saját évezredes hagyományai, de a kínaiak lelkesen belevetették magukat a globalizációba, és az 1970-es évek végétől falnak mindent, ami külföldi és modern. Ez magas szinten a világirodalom kínaira fordításában, a legkülönbözőbb művészeti izmusok megismerésében, követésében és megújításában, a külvilág – elsősorban a Nyugat és Japán – aktív tanulmányozásában nyilvánul meg. Alacsony szinten pedig a McDonald's és a koreai popzene népszerűségében. A külföldi hatások befogadása mellett, amint lehetett, a kínaiak utazni kezdtek, s 2018-ban már 150 millió külföldi utazásra fizettek be – ezzel természetesen magasan Kína a világelső, és a belátható jövőben is két számjegyű éves növekedés várható. Itt nemcsak arról van szó, hogy a közösségi oldalakon jól dokumentált külföldi utazás ugyanolyan státusszimbólum, mint a drága autó vagy a dél-koreai plasztikai sebész által felújított feleség, hanem arról is, hogy a kínaiakat őszintén érdekli a külvilág, s szeretnének mind többet magukévá tenni azokból az élményekből, amelyekről sokáig el voltak zárva. Ugyanakkor

megnövekedett öntudatuknak köszönhetően mindenképp a legjobbat akarják, ami nem kevés konfliktust szül. Magyarországra e tömegnek természetesen csak egy töredéke jut el – a cikk elején említett családnak valószínűleg már megvolt Párizs, Róma, London és New York, s csak a sokadik körben fizettek be egy Bécs–Budapest–Prága körútra.

A kínai középosztály nagymértékben digitalizált. 2018-ban Kínában 829 millió internetfelhasználó volt, a középosztálynak gyakorlatilag a száz százaléka online éli élete számottevő részét. A nyugati híradások a kínai internettel kapcsolatban leginkább a cenzúrát emelik ki, de a tapasztalatok szerint a kínaiak a világhálót sokkal inkább lehetőségek végtelen tárházaként élik meg, ahol tarthatják a kapcsolatot ismerőseikkel, információkat szerezhetnek – bizonyos érzékeny témákat leszámítva – bármiről, vásárolhatnak, asztalt foglalhatnak, pénzt küldhetnek, filmeket nézhetnek, boltban fizethetnek stb. A kínai e-kereskedelem volumene a világon messze a legnagyobb, 2018-ban az online vásárlások ötven százaléka itt történt, a kínai középosztály világszerte a fogyasztás digitális alapokra helyezésében. A nyugati kritikákkal szemben azok az állami törekvések, amelyek az online tevékenység ellenőrzésére irányulnak, kifejezetten népszerűek Kínában, mert növelik az internetes tranzakciók biztonságát, és kiszűrik a csalókat.

### Családtörténet

A hagyományos kínai ideál évezredek óta keresztül a nagycsalád volt, amelyben a sokgyerekes családok több generációja él egy fedél alatt, s a rokonság szoros kapcsolati hálót

alkot. A kínai nagycsaládot a modernizáció szétzúzta, vagy legalábbis jelentősen átalakította, a nagycsaládból kis család lett. Ehhez hozzájárult az 1970-es évek legvégén bevezetett születésszabályozási politika, amelynek értelmében a városi párok csak egy gyermeket vállalhattak, a vidékiek pedig egyet vagy – ha az első lány vagy fogyatékos lett – kettőt. Kérdéses, hogy a népességnövekedés megállításában a politikának vagy a középosztályosodásnak volt-e nagyobb szerepe (hasonló ütemű gazdasági fejlődés más országokban is a születésszám drasztikus csökkenésével járt, állami beavatkozás nélkül is), az mindenesetre tény, hogy a városi pároknak tipikusan legfeljebb egy gyerekük születik, s ezen az se változtatott, hogy 2016 óta a kvótát két gyerekre emelték. Mindez mélyreható változásokat hozott a kínai családokban. Az egyetlen gyerek minden erőforrást megkap a szülőktől és nagyszülőktől, hogy felnőtt korában helyt álljon a versenyben, ugyanakkor hatalmas nyomást is helyeznek rá, hogy teljesítsen. A kiemelt figyelem a lánygyereket is megilleti, ami a városi nők helyzetének jelentős javulásához vezetett, ma például a felsőoktatásban már több nő tanul, mint férfi – ez nagy eredmény egy olyan országban, ahol hagyományosan csak a férfiak tanulhattak.

A mennyiségiről a – kínai terminológia szerint – „minőségi” szemléletre való átállás a gyerekvállalásban a nők egészségi helyzetének javulásához, rendszeres szűrővizsgálatokhoz, jobb ellátáshoz vezetett. Miközben a foglalkoztatás piaci alapokra helyezése és a magánszféra térnyerése rontott a nők munkaerőpiaci hely-

zetén – hiszen a foglalkoztató, ha szabadon dönthet, inkább nem vesz fel szülőképes korú nőt –, a kilátás, hogy a nő a pályája során csak egy gyerekszülés erejéig fogja otthagyni a munkát, ezt a problémát enyhítette. Emiatt a gyerekkvóta néhány évvel ezelőtti kétfőre emelése a fiatal nők körében érezhető aggodalmat szült, mert rontja elhelyezkedési esélyeiket. A nők helyzete összességében javult az elmúlt évtizedekben, de a városi és vidéki nők között még mindig hatalmas különbségek vannak. Míg a jól képzett városi nők szabadon építhetik karrierjüket, válászhatnak párt, vagy dönthetnek a szingli életforma mellett, fogyaszthatnak és utazhatnak, vidéken nem ritka a szülők által elrendezett házasság és a nőkereskedelem sem.

A hagyományos család átalakulásához nagymértékben hozzájárult a megnövekedett mobilitás és az urbanizáció. A régi Kínában a birodalmi adminisztráció működtetőin kívül az emberek jellemzően ott éltek le az életüket, ahol születtek, családtagjaik, rokonaik közelében, sokszor velük közös háztartásban. Ez már az 1950-es évek nagy mozgalmi idején kezdett megváltozni, de a reformok során a kínai társadalom még mozgékonyabbá vált, s ma már százmilliók élnek távol szülőhelyüktől és rokonságuktól. Ezt a problémát fokozza, hogy a magas ingatlanárak miatt nagy méretű városi lakáshoz jutni szinte lehetetlen, így a városba költöző aktív korúak nem tudják magukhoz venni szüleiket, akiknek eltartásáról mind a konfuciánus hagyomány, mind a vonatkozó törvények értelmében gondoskodniuk kell.

Az internet ugyanakkor új lehetőségeket teremt a hagyományos kínai

családi kapcsolatok fenntartására, sőt globális hálózatok kialakulását is lehetővé teszi, hiszen a rokonok könnyedén tartják a kapcsolatot, bárhol legyenek is. Mint Kínában szinte minden, a család is átmeneti állapotban van, s még nem tudni, hogy az utóbbi évtizedekben elindult individualizáció végletesen meggyengíti-e a kínai család évezredes intézményét. Sok jel mutat arra, hogy megváltozott formában a család túléli a változásokat, részben éppen a modern technológiáknak köszönhetően.

### Járom az utam

Ez a cikk viszonylag gyorsan elkészült, de abban biztos vagyok, hogy mire a végére jutottam, az elején említett család már egy másik európai fővárosban próbálgatja az ottani közlekedési eszközöket, vagy hazatért Kínába – a papa, mama, nagybácsi, nagynéni nagy valószínűséggel késő estig dolgozik, a gyerek meg iskolában vagy matekszakkörön ül. Feltehetőleg nem biciklivel járnak, hanem kocsival, s talán a jövőre esedékes dél-amerikai útjukat tervezik. A Machu Picchu is látni kell. Ők már világpolgárok, egy új korszak, a kínai színezetű globalizáció képviselői. Szeretnének úgy élni, ahogy az amerikaiak, mögöttük pedig ott van még egymilliárd ember, aki szeretne úgy élni, mint ők.

A probléma az, hogy ha ezek az ambíciók beteljesülnek, az világkatasztrófát jelent, hiszen a bolygó nem bír el ennyi új autót, légkondicionálót, hűsevőt és turistát. Azt a fejlődési mintázatot, amelyet az amerikaiak, európaiak, japánok követtek, a kínaiak nem vehetik át, mert abba ők is belehalnának, új utat kell tehát találniuk, amivel a vezetés pró-

bálikozik is, de egyelőre nem sikerült a jobb életet és a fenntarthatóságot összeegyeztetni. A jövő nagy kérdése, hogy találnak-e megoldást.

Mindenesetre a kínai társadalom átalakulása folytatódik, a következő néhány évtizedben még több százmillióval növekedni fog a városi lakosság és a középosztály, a lakosság előregedése által is kényszerítve gőzerővel zajlik a digitalizáció és a robotizáció, teljes iparágak és életformák szűnnek meg, hogy he-

lyettük újak jöjjenek létre. Arról senkinek sincs elképzelése, hogy mi történne egy súlyosabb politikai vagy gazdasági válság esetén, aminek a lehetőségét nem lehet teljesen kizárni. Egy dolog biztos: Kína eddig is olyan utat járt be, amelyre semmiféle történelmi precedens nem volt, s ezután sem fog külső mintát követni – a kínai társadalom nem fog amerikanizálódni vagy westernizálódni, s ez a politikai rendszertől sem várható. Kína Kína marad.



## A hongkongi hízó esete a kínai böllérrel

Az összes fontos kínai vezető fölso-  
rakozott Hongkongban 1997. július  
1-jén, hogy – a brit udvar és a londoni  
kormány magas rangú képviselőinek  
társaságában – megünnepelje a koro-  
nagyarmat visszatértét az anyaország  
kebelére. A parádés esemény előtt és  
közvetlenül utána – magam is szem-  
és fültanúja voltam – a helyi üzleti és  
a külföldi megfigyelők köreiből egy-  
aránt gyakori volt a találgatás: vajon  
a városállamnak adott ötvenéves tü-  
relmi időszak végére Peking idomul-e  
majd jobban Hongkonghoz, vagy for-  
dítva? A történelmietlennek tűnt föl-  
vetésre az azóta eltelt huszonnégy esz-  
tendő részben választ adott.

### **Hongkong hazacsalogatása, majd háziasítása**

A lehetetlent nem ismerő, az „egy  
ország – két rendszer” elvét meghir-  
dető pekingi pátriárka, a reformer  
Teng Hsziao-ping eredeti tervei sze-  
rint Hongkong ötven évig az marad-  
hat, ami a lényege. Ám utódai, az új  
hatalmasok folyvást késztetést érez-  
nek arra, hogy érzékeltessék: valójá-  
ban ki is az úr a háznál. A jogaikhoz  
csökönyszerűen ragaszkodó hongkongi-  
ak viszont nehezen tűrik, ha a póráz  
fojtogatása fenyegeti őket. Bővülő  
követeléseik mellett – olykor szó sze-  
rint „kőkeményen” – kitartanak.

A tiltakozások tengelyében pedig  
politikai célok állnak. Kezdetben  
csak a kiadatási törvénymódosítást  
elleneyezték – ennek jegyében ugyanis

kiszolgáltathatnák az általuk meg-  
bízhatatlannak ítélt kínai igazság-  
szolgáltatásnak (na jó, jogszolgál-  
tatásnak) a Pekingnek nem tetsző  
politikai ellenérdekelteket. Sőt, idő-  
közben már a hongkongi közigazga-  
tás vezetőjének lemondását követel-  
lik, valamint a rendőri túlkapások  
kivizsgálását.

A június elején kirobbant legújabb  
hongkongi tüntetéssorozat olykor  
kezdett erőszakossá fajulni. Egy  
helyi ismerősöm megfogalmazása  
szerint „a látást sem lehet a vul-  
kánba visszaparancsolni”. Márpe-  
dig a pekingi vezénylő tábornokok  
változtatlanul fontolgathatják az  
1989-es, Tienanmen téreire hajazó  
erőszakos megoldást. A hongkongi  
hatóságok nyilvánvalóan kevésbé  
kemények, mint a diktatúrában ki-  
képzettek. Ám a helyi kantoni ki-  
ejtőmód miatt főleg a szomszédos  
tartományból tudnának valamilyen  
„kisegítő”, rendfenntartó vagy rend-  
csináló gépezetet mozgósítani. *Sőt,  
a Tienanmen téri megtorlás után a  
fokozott ösztársadalmi ellenőrzésre  
mozgósított kommunista pártsejtek  
is jószerivel hiányoznak Hongkong-  
ból (elvileg nincsenek is, gyakorlati-  
lag csekély a létszámuk).*

Az esetleges erőszakos kínai föl-  
lépésnek súlyos nemzetközi követ-  
kezményeivel is számolni kell. Az  
olykor blöfföktől sem visszariadó  
Donald Trump amerikai elnök is  
újabb szankciókkal fenyegette meg a

pekingi vezetést, ha erőszakot vetne be a városállamot előtű elégedetlenségi hullám elfojtására.

A makacsul monolit, kommunista pártirányítás alatt kibontakozó gazdasági reform jegyében a „szárazföldi” vagy vörös Kína lélegzetelállító ütemben gyarapodott. Szinte sztahanovista tempóban épült ki a vadkapitalista gazdaság. Kínaiak százmillióit emelték ki a mélyszegénységből, az emberek saját bőrükön érezték, hogy évről évre jobban élnek. Így kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy több politikai demokrácia követelésével bíbelődjenek... Eközben a pekingi politikai rezsim rezzenetlenül megmaradt.

Hongkong erre a fél évszázadra megőrizhette szabad piacát (ez egyre kevésbé különbözik az anyaországtól), de jogrendszerét, szólás- és gyülekezési szabadsághoz való jogait is (ezek már annál inkább eltérnek!). Sajtója még mindig összehasonlíthatatlanul szabad(os)abb, mint az anyaországban. Megtarthatta saját fizetőeszközét, a hongkongi dollárt. Jól működő tőzsdéjén egyre több kínai óriáscég jelenik meg. 2018 végéig a kínai nagyvállalatok (köztük államiak is) hozták az itteni tőzsdei pörgés 67,5 százalékát. Csak tavaly a Mennyei Birodalom modernizálásához olyannyira fontos közvetlen külföldi tőkebefektetések 71,5 százaléka szintúgy Hongkongon keresztül futott be a világ immár második legnagyobb gazdaságába.

Az „egy ország – két rendszer” formula megóvásához persze nemcsak a hongkongi, hanem a szárazföldi matutcégeknek is súlyos érdekük fűződik. Bár ahhoz képest, hogy 1997-ig az önálló brit koronagyarmat GDP-je a hasonló kínai mutató mintegy ötödé-

re rúgott, a fölgyorsuló (és gyorsabb) szárazföldi fejlődés nyomán a „különleges közigazgatási körzet” részesedése mára 2,7 százalékra apadt. 2000-ig a déli kikötőváros bonyolította le a kínai export felét, mára ez az arány is alig egy nyolcadára csökkent. És bár a visszaszerzett „kistigris” gazdasági jelentősége érezhetően csökkenőben van, kirakatszerepe és a nagyvilággal összekötő funkciója alig változott.

Tény, hogy a hongkongiak egy főre jutó GDP-jét 49 ezer dollárra becsülik (ez magasabb, mint a megfelelő német vagy japán adat), de időközben a szárazföldi Kínában is – igaz, nyíló társadalmi olló mellett – már meghaladja a 9700 dollárt. A legfrissebb jelentések szerint az idei második negyedévben a városállam növekedése a tervezett 1,6 százalék helyett 0,6 százalékra lassult. Az elmúlt évtizedben ez a leglomhább gyarapodási ütem. A világhíres internetóriás, az Alibaba halogatja itteni másodlagos részvénykibocsátását.

A pekingi vezérkar ugyanakkor mindvégig árgus szemekkel figyeli, erőnek erejével igyekszik odahatni, hogy a brit hagyományokhoz és több demokráciához szokott hongkongiakat mihamarább domesztikálják. Ez az, ami miatt az alig ezer négyzetkilométernyi „különleges közigazgatási körzet” 7,5 millió lakója folyvást aggódik. Sőt, olykor Kína belső területein elképzelhetetlen politikai aktivitással és a minap több százezres tüntetésekkel adott hangot (ki) tartásának.

### **Nyaktörő Sencsen és okos nyulak**

Aligha véletlen, hogy szintúgy a reformbarát Teng kezdeményezésére éppen a gyorsan gyarapodó ázsiai

kistigrisek (Hongkong és Tajvan) tőszomszédságában hozták létre azokat az első „különleges gazdasági övezeteket”, amelyek az oda irányuló külföldi befektetések, vámkedvezményezett zónák és high-tech beruházások révén a kínai gazdaság fölhúzórugóiként működtek. A hongkongi határ túloldalán egy egyszerűcske halászfaluból így burjánzott mára 13,5 millió lakosú (!) világvárossá Sencsen. A metropolisz versenyképességét jellemzi, hogy az évente csak itt létrehozott össztermék két és félszer akkora, mint Magyarországé – meghaladja a 346 milliárd dollárt. Nyaktörő ütemű fejlődésének köszönhetően számos kínai megacég (pl. a mostanság sokat emlegetett Huawei) is itt ütötte föl főhadiszállását.

A Gyöngy-folyó torkolatánál a pekingi stratégiák hosszú távú „Greater Bay Area” elképzelései értelmében kilenc környékbeli város összeolvasztásával a világ legnagyobb megavárosát fogják létrehozni. Márpedig amit odafönt a félistenek elterveznek, az rendre „megvalósításra kerül”. Kerül, ami be kerül. Máris gyarapszik az ehhez szükséges infrastruktúra, szaporodnak a metróvonalak. Hongkongból, Makaót is érintve, ide fut be a világ leghosszabb, tengeren átívelő hídja, amelyet nemrég adtak át. A leendő – mintegy fél Magyarországnyi területű és 42 millió lakosú (!) – óriás révén nyakát törhetnék Hongkongnak. A modern monstrumnak hovatovább egy külső kerülete lenne a jelenlegi gazdag rokon.

A szupermodern sencseni repülőtér (persze itt minden szupermodern) szárnyalóan emelkedő forgalomnak örvend. Amikor a tüntetők napokra

megbénították a hongkongi légi-kötőt, a világ egyik legforgalmasabb reptere naponta járatok százait volt kénytelen törölni. Amikor két évvel a „hongkongi modellt” követően a portugál múltból ikervárosa, Makaó is a kínai jövődbe kalandozott, már magam is itt landoltam. Csak tavaly 75 millió utas fordult itt meg. De odaát, Sencsenben már úgy kalkulálnak, hogy rövidesen ezen a (lég)téren is a nyakára hághatnak a korábbi nagy testvérnek.

A sencseni stadionban most viszont máris ugrásra készen fősorakoztak a kínai hadsereg és a népi fegyveres rendőri erők páncélozott harci járművei. Márpedig a hongkongi emberek emlékezetében is élénken él a demokráciát követelő Tienanmen téri diáklázadás eltiprása. Aligha véletlen, hogy a zendülés (?) elfojtásának 30. évfordulójával egy időben kezdődtek a mostani tüntetések.

Pekingben Hongkong, majd két évvel később Makaó „megtérését” hosszú távon modellértékűnek tekintették Tajvan előtt is. A kínai kommunista vezetés máig „elbitangolt tartományaként” tekint a Kínai Köztársaságra – ez Tajvan hivatalos, bár egyre kevesebbek által elfogadott neve. A szigetország nagyjából a kelet-európai rendszer-váltásokkal párhuzamosan gyorsan előrelendült a többpárti demokratiszálódás útján. Ráadásul jövő januárban elnökválasztást tartanak a szigeten, Kínában pedig örülnének, ha a függetlenségpárti erők helyett egykori ősellenségük, a ma már békülékenyebb Nemzeti Párt (Kuomintang) képviselője foglalná el „tartományuk” trónját.

A sziget persze változatlanul élvezi az Egyesült Államok katonai

védernyőjét, bár Kína ezzel is dacolva, egyetlen katonai döntéssel véget vehetne a csaknem háromnegyed évszázados feszültségnek. Aligha véletlen, hogy a Washington és Peking közötti kiéleződött kereskedelmi háborúsi közepette, a Trump-adminisztráció épp a minap jelentette be újabb korszerű fegyverek eladását Tajpejnek. A szigeten eközben fokozott figyelemmel – és aggodalommal – követik a hongkongi eseménysort. Nem kétséges, hogy bármikor tárt karokkal várják az esetleg onnan érkező menekülteket.

Jól emlékszem, az 1997-es fordulat tájkán a kanadai Vancouverben már korábban gyorsan gyarapodó tengerentúli kínai (huaqiao) közösség is „Welcome to Hongcouver” föliratokkal fogadta a hirtelen rendszerváltástól rettegő újabb hongkongi bevándorló (másutt „migráns”) hullámot. Tagadhatatlan, hogy közülük időközben szép számmal tértek meg korábbi sikereik színterére, illetve a maholnap 1,4 milliárdos kínai piac csábítására.

Ám a jelenlegi amerikai–kínai kereskedelmi háborúnak leegyszerűsített stratégiai versenyfutás mellékterepékként Kanada – nem utolsósorban a viták kereszttüzében álló Huawei szupervállalat pénzügyi főnökének, egyben a tulajdonos lányának letartóztatása miatt – kevésbé látszik vonzó célpontnak.

A mai kétkedő hongkongiak újabb „divatos” célpontot találtak Ausztráliában. A brit hagyományokon és iskolarendszerben szocializálódott és angolul változatlanul jól beszélő, az esetleges kínai megtorlás miatt aggódó jómódú városlakók egyre nagyobb számban kacsingatnak az ötödik kontinensre.

Az ottani Új-Dél-Wales állam bevándorlási hivatala szerint mind több hongkongi polgár jelenti be igényét az úgynevezett „beruházói vízumra”. A helyi szabályozás értelmében aki 5 millió ausztrál dollárt (3,4 millió USD) fektet be a helyi gazdaságba, megkaphatja a tartózkodási engedélyt. A városállamban elharapózó tünteteshullám kezdete óta jelentősen megnőtt a kérelmezők száma. Kivált a sydney-i ingatlanpiacon az elmúlt időszakban érezhetően megnőtt a hongkongi vevők érdeklődése. És ha előbb szert tesznek a megfelelő vízumra, elkerülhetik a külföldieknek amúgy kötelező külön ingatlanadózást.

Márpedig Hongkong dúskál a módos üzletemberekben. A Forbes magazin összegzése szerint legalább ötven itteni ember rendelkezik egymilliárd amerikai dollárt meghaladó vagyonnal, a sima dollármilliomosok száma pedig eléri a 68 ezret. És a régi kínai mondás szerint „az okos nyúl három üreget ás magának”.

### **„A tájfun felénk tart”**

A Kínából távirányított hongkongi vezetés próbálkozik a dialógussal, hajlana a kompromisszumokra, eddig vajmi kevés sikerrel. Még a Pekinggel hagyományosan szoros üzleti kapcsolatokat ápoló kövér macskák némelyike is szükségét érezte, hogy mielőbbi nyugalomra intsen. A város (és sokáig egész Ázsia) leggazdagabb embere, „Li Ka Shing hongkongi polgár” aláírással egyszerre több lapban megjelent címdalal hirdetésben próbálta csillapítani a kedélyeket. Már a felütése is sokat sejtetett: Szeressétek Kínát, szeressétek Hongkongot és szeressétek önmagatokat! Egyben

az erőszak leállítására szólított. Végül egy Kína-szerte jól ismert, régi irodalmi példázattal arra célzott, hogy „az érett huangtaji dinnye sem várja a szüretet”. Ez nagyjából megfelel a jól ismert közmondásuknak: a hízott disznó nem örül, ha fölbukkan a böllér. Tán nem meglepő, hogy a Superman becenévre hallgató milliárdos közleményének eme záró hasonlatát már nem közölte a kínai sajtó...

A pekingi propagandagépezet hatására viszont máris radikálisan csökkent a Hongkongba érkező, de időközben elijesztett kínai turisták száma – jóllehet az év első felében még 27 millióan keresték föl a minibirodalmat. Hongkong – amelynek hazai össztermékében 5 százalékot tesz ki az idegenforgalom – összes gazdasági mutatója máris híven érzékelteti a válság negatív hatásait.

Némi késéssel a város pénzügyminisztere a vállalatokat és a lakosságot támogató intézkedéseket jelentett be. De a szakértők egybehangzó állítása szerint ez sem képes megfékezni a recessziót. Adómentességet ígér kb. 1,3 millió adófizetőnek, megemeli az idősek és az alacsony fizetésűek juttatásait, támogatást ad az iskoláskorú gyerekeket neve-

lőknek és a kisvállalkozásoknak. A cégeket segítő kezdeményezések kivált a külkereskedelem élénkítésére irányulnak, elvégre – főleg az amerikai–kínai stratégiai kötélhúzás hatására – a hongkongi kivitel már júniusban 9 százalékot zuhant a tavalyi hasonló értékhez képest. Ugyanakkor sok vállalkozó óvatos: Trump elnök kiszámíthatatlan húzásai miatt tart attól, hogy újabb rendelkezéseket vegyen föl.

Amúgy a jórészt fiatal tüntetők jelentős része nem tartozik a potenciális kedvezményezettek körébe. Követeléseik kivált politikai természetűek. Hiába kormányzatuk intelme, miszerint „föl kell készülnünk, mielőtt a helyzet rosszabbra fordul”. Paul Chan miniszter az errefelé szokásos természeti csapást idézve óva intett: „A tájfun már felénk tart.”

A hatás-ellenhatás elve alapján feszül az erőszak spirálja. A tüntetéssorozatnak egyetlen pekingi döntéssel véget vethetnek, ám az *egy ország, de két rendszer*, vagyis a több demokrácia kitartó követelésének aligha. Hongkong megmarad Hongkongnak? Egyelőre. Még egy darabig. De ha a mai kínai hatalmasok a kemény kéz eszköztárához nyúlnának is, ne legyen kétségünk afelől: folyt. köv. Utána pedig – bocs! – folyt. köv...

## Úszás

A faluban sok a gyerek, a falubeli gyerekeknek mindig van kivel játszaniuk. Chen Linglingék az iskolából hazafelé menet beveszik magukat a híd alá, és sárcsatát vívnak; otthon az udvarban főzőcskét meg papás-mamást játszanak; az utca közepén gödröt ásnak az átmenő biciklik útjába, gallyakkal, földdel befedik. Aztán lehet expedíciót indítani a rizsföldre, hátha fölfedeznek egy-két sírt vagy egy kiszáradt kígyótetemet egy elhagyott emésztőgödörben.

Chen Linglingnek van egy unokatestvére. Kicsi korától furcsa természet, egész nap húzza a száját, senkivel sincs jóban. Nem is játszik vele senki, csak Chen Linglingékhez jöhet játszani. Chen Lingling mindig is simulékony gyerek volt: senkit se akar megsérteni. Maga se tudja, kit szeret, kit utál, csak magában keresi a hibát. Mások akármit csinálnak, ha belekeveredik valamibe, az csak az ő hibája lehet.

Azon a napon megint eljött Chen Linglinghez az unokatestvére. Chen Lingling a fiókból előhúzott egy régimódi pénztárcát, fehér alapon piros virágokkal, rávarrott fehér gyöngyökkel, aranyszínű fémcsattal. Ez Chen Lingling kincse: addig nyúzta a nagymamát, amíg az meg nem engedte, hogy a nyakába akassza egy hosszú piros fonalon. Az unokatestvére előtt állva Lingling kinyitja, becsukja a pénztárcát, azt kérdi:

– Szép, mi? Szép, mi?

Az unokatestvére válasz helyett csak annyit mond:

– Hadd nézzem meg!

– Azt nem lehet, még tönkreteszed!

És hiába kérleli az unokatestvére, ő nem és nem adja.

– Menjünk inkább át hozzátok játszani! – mondja végül. És az unokatestvérét kézen fogva kiszalad a házból, ugrál a pénztárca a nyakában, az unokatestvére le sem veszi róla a szemét, Chen Lingling pedig nagyon élvezi ezt.

Nyári vakáció van, délután. Chen Lingling ötödikes, az unokatestvére másodikos. A korukat az osztály szerint számolják: ha nincs iskola, nem is tudják, hány évesek.

A faluban ekkoriban divat kecskebékákat tartani. A nagybácsi a hátsó udvarban kiásott egy négyszögletes medencét, náddal kibélelte, megtöltötte vízzel; a békák még nem költöztek be. Lingling unokatestvérenek hirtelen kedve támad úszni egyet:

– Ez pont olyan, mint egy úszómedence!

– De én egyáltalán nem tudok úszni! A ruhám is vizes lesz!

Pedig valójában alig várja Chen Lingling, hogy beugorhasson a vízbe.

– Nem baj, majd lebegsz, én se tudok úszni, levetjük a ruhánkat, és kész!

Az unokatestvére nem zavartatja magát. Chen Linglingnek erről az utóbbi időben sokszor játszott papás-mamás játék jut az eszébe. A vetkőzés ötlete meghökkenti.

De az unokatestvére már pucérra is vetkőzött, beugrott a vízbe, ott lebeg a víz tetején gondtalanul, elégedetten, ránevet Chen Linglingre. Így aztán el-túlzott szégyenlősséggel Chen Lingling is leveti a ruháját, csak a pénztárca lóg ott a két éppen csak fejlődésnek indult kis domb között. Ráfekszenek a vízre, tényleg olyan, mintha úsznának, csak a fehéren sugárzó égbolt alatt a tágas udvar meg a nevető unokatestvére miatt más kicsit az egész. Már es-teledik, megy le a nap, az udvar fala árnyékot vet a vízre. Már elhallgattak, csendben lebegnek a vízen.

És akkor hirtelen történik valami. Később akárhányszor próbálta meg fel-idézni Chen Lingling, hogy pontosan micsoda is, sehogys sem sikerült. Aztán lassan el is felejtette, és nem gondolt rá többé. Már felnőtt volt, amikor egy-szer a híres xiameni Yuandang-tó mellett egyszer csak azt hallotta valame-lyik barátjától, hogy a Yuandang-tó vize holt víz, de tengervíz, a tengerrel együtt árad-apad. Ő pedig tréfálkozva megjegyezte, hogy a tó fenekén bizo-nyára van valami nyílás, ami a tengerbe vezet. És abban a pillanatban össze is szorult a torka a rémülettől, mert hirtelen eszébe jutott, hogy mi is történt annak idején.

Akárhogy is, Chen Lingling azt érezte akkor, hogy elveszíti az egyensú-lyát, és húzni kezdi lefelé valami erő. A medence nem mély, nyugodtan föl-állhatna, de a kézzel-lábbal kapálózó unokatestvére pillantva, valamiért azt érzi, hogy nem akar szembeszegülni azzal, ami történik, sőt, nagyon is jó ez, és aztán már tolul is a víz ellenállhatatlanul az orrába és a szájába.

50

Amikor Chen Lingling felnőttként meglátta Xiamenben a zöldeskék ten-gert, félelemmel vegyes izgalom fogta el: elképzelte, ahogy ez a tengervíz egyszer csak morajló, de nyugodt erővel beszippantja és eltünteti őt, az óce-án meg sem érzi majd.

Amikor magához tér, először a fehéren világító eget látja, aztán fölemeli a fejét, és a mellére néz: a pénztárca nincs meg. Körülnéz: egy csirkeóiban fekszik, ezért érez hát tyúkürülékszagot. A mozdulatától néhány tyúk meg-ijed és fölrebben, hullik a tolluk. Eszébe jut, mi történt, de az unokatestvére nincs ott, csak a csirkeól az unokatestvéreék hátsó udvarában, az udvar éppen olyan, mint volt, csak a medence helyén csirkeól van, a fal árnyéka pedig éppen betakarja az ólat.

Ajkát biggyesztve elgondolkodik. Hirtelen rájön, hogy mégse állhat itt így tovább pucéran, tollakkal meg tyúkürüléssel borítva a csirkeól közepén; de a ruhájának nyoma sincs. Körbenéz: senki. Úgy dönt, megmosakszik, meg-keresi az unokatestvérét, aztán majd meglátja.

Ebben a pillanatban kinyílik a kapu, és bejön az udvarba a nagybátyja. Odajön a csirkeól hálójához, megnézi Chen Linglinget, tetőtől talpig végig-méri, és csalódott arckifejezéssel ingatja a fejét. Chen Lingling ösztönösen oldalt fordul, és szégyenlős oldalt pillantást vetve a nagybátyjára, csupasz kézzel takargatja a mellét. A nagybátyja nem szól semmit, megfordul, ki-megy, nagyot döndül a kapu.

Chen Lingling nem tudja, nyissa-e ki a csirkeól ajtaját, menjen ki, vagy maradjon inkább? Olyasvalami történt, aminek nem lett volna szabad meg-történnie. És most?

Ekkor kinyílik a csirkeól melletti budi ajtaja, és a nadrágját tartva kijön egy sovány, magas férfi, hóna alatt könyvvel. Chen Lingling nem ismeri ezt az embert. A férfi nem lepődik meg a pucér Chen Lingling láttán, odajön, előbb fölhúzza a cipzárját, aztán lassan előhúzza a hóna alól egy angol nyelv-könyvet, belelapoz, és azt mondja:

– Megint nem csináltad meg a leckédet. Kit akarsz becsapni, engem vagy magadat? Ha engem akarsz becsapni, hát tévedsz, hiába próbálsz.

Kissé izgatottan meglóbálja a könyvet, miközben azt mondja:

– Így sehova se fognak fölvenni! Megeszem a fejemet, ha téged egy középiskolába is fölvesznek!

Elhajítja a könyvet, az a csirkeól hálóján át nekiverődik Chen Lingling térdének. Chen Linglinget előnti a szégyen, gyűlöli magát az ügyetlenségéért, nem szól semmit, összehúzott szemmel a tyúkürüléket nézi a földön. A hosszú sovány ember meg azt hiszi, duzzog.

– Ezt meg kitől tanultad? – rázza Lingling felé az ujját. – Hogy mersz duzzogni? Késő már siránkoznod. Azt hiszed, siránkozással elintézheted?

Chen Lingling nem bírja abbahagyni a hüppögést, nem mer feleselni, nem tudja, mi lesz, ha felesel.

A hosszú sovány ember dühösen kimegy az udvarról, becsapja maga után a kaput. Chen Lingling még mindig nem tudja abbahagyni a szipogást. A kapun kívülről morajlás hallatszik, mintha tömeg készülne bejönni. Chen Lingling gyorsan letörli a könnyeit, ott áll még mindig pucéran a tyúktól közepében, nincs hova bújni.

A kapu kinyílik; zajongva, nevetve egész csapatnyi ember jön be, nők-férfiak vegyesen, huszonévesformák. Mintha valami eseményt tárgyalnának meg éppen, és Chen Lingling elé járulva a véleményéről akarnák megkérdezni. A férfiak némelyike kétértelmű pillantásokkal méregeti, úgy nézik a testét, mint valami ismerős dolgot, és mintha igyekeznének is a tudtára adni ezt. Néhány nő pedig mintha kárörvendően tekingetne rá, nem tudják elfojtani a somolygásukat. A hosszú sovány ember nem tudta, hogy Chen Lingling meztelen, ők bezzeg tudják, de úgy tesznek, mintha mégsem volna az. Mindegyikük, beleértve magát Chen Linglinget, kínosan védi ezt a látszatot. Chen Lingling nagy nehezen válaszol végül a kérdésükre, ők pedig zajongva kitódulnak a kapun.

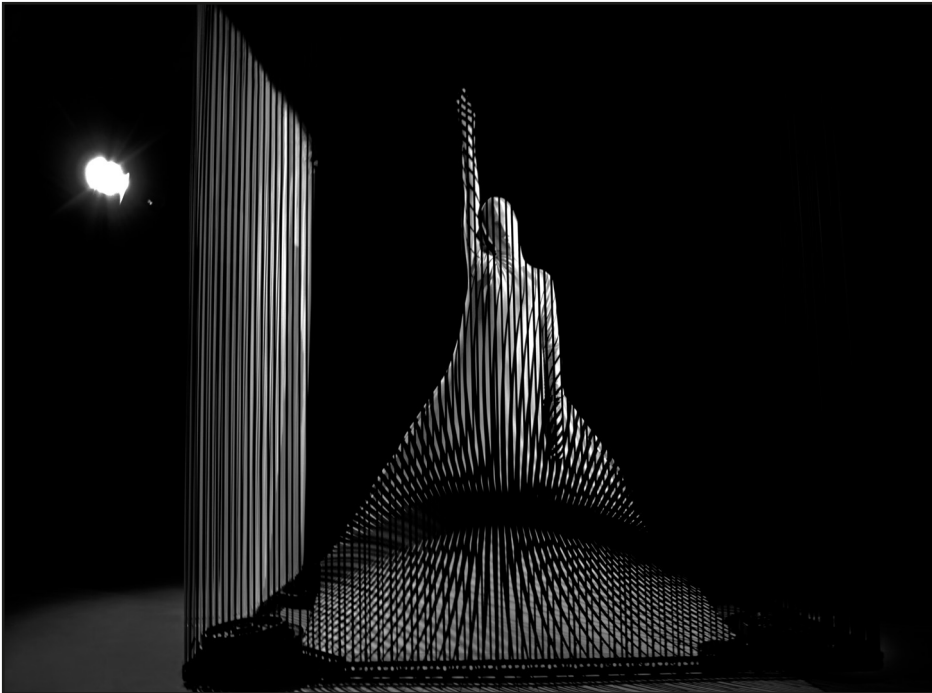
Sokáig áll egymagában a tyúktól közepén. Alkonyodik. Ha nem megy haza, nagymama megharagszik, gondolja, és már nyitja is ki az ólajtót. Az úton nem mer menni, hátul, a folyó mellett, a bambuszligeten át szalad. Mire a házuk kapujához ér, a teste csupa karcolás. De a kapu zárva. A nagymama, a nagypapa nincs otthon. Úgy gondolja, ha egy kicsit vár, biztos megjönnek. Vár, vár, már egészen sötét van. Hirtelen elkeseredik, azt képzei, az egész családot baleset érte, elmentek, ő maradt csak egyedül. A kerti padon ülve elképzei magát egyedül a temetési menet legelején. Hangosan fölzokog. A könnyein át fényeket lát, a ház melletti kukoricás fölött szentjánosbogarak sokasága sziporkázik a fekete éggel és a gyümölcsfák árnyképeivel a háttérben. Hüppögve bámul, lassan elálmosodik, ráborul a padra, elalszik.

Később valaki fölveszi, és valahogy máris tisztára mosva, ágyba fekteti őt.

Másnap reggel a nagymama, a nagypapa nem szól semmit, mintha mi sem történt volna. Hetekig nem merészkedik a nagybátyja háza felé, a nagybácsi jön át egy szép napon egyszer csak valamiért, viccelődik vele, meg is csiklandozza őt; a háza mögötti udvarban pedig a medence már csúnya, reggeltől estig brekegő kecskebékával van teli. Chen Lingling azt gyanítja, csak álmolta az egészet.

A pénztárca később előkerül, az unokatestvére használja. A nagybátyja hozta neki valahonnan, válaszolja Chen Linglingnek, amikor az megkérdezi, hogy honnan vette. Chen Lingling nagyon megharagszik, leszegett állal követeli vissza a pénztárcát. Másodikban, Chen Lingling összes költőpénzével, beleesik ez a pénztárca a pócegödörbe. Chen Lingling, mint akinek a becsülete forog kockán, két bottal kipiszkálja, és alaposan lemossa, de nem használja többet. A tárca később elkallódott, ki tudja, hova lett.

*Nyíri Pál fordítása*



# Interferencia és hullámjelenségek

## Ottlik Julianna Interference projektje

*Interferencia, főnév, (fizika):*

*Az a jelenség, amely két hullámmozgás találkozásakor jön létre, és abban nyilvánul meg, hogy a találkozó hullámok erősítik, ill. gyengítik egymást.*

A magyar nyelv értelmező szótára

A tánc és az absztrakció bizonyos szempontból egymásnak ellentmondó fogalmak. Míg előbbi az emberi test és mozdulatainak megmutatására, egyfajta itt-és-mostra, azaz prezenciára épül, utóbbi éppen az eltávolítást, az elvonatkoztatást jelenti. A két véglet azonban néha találkozik, elég a Bauhaus híres, 1922-es előadására, Oskar Schlemmer balettjára gondolni. Vajon újragondolható és megismételhető-e ez a kísérlet? Ottlik Julianna *Interferencia* projektje mintha éppen erre keresné a választ.

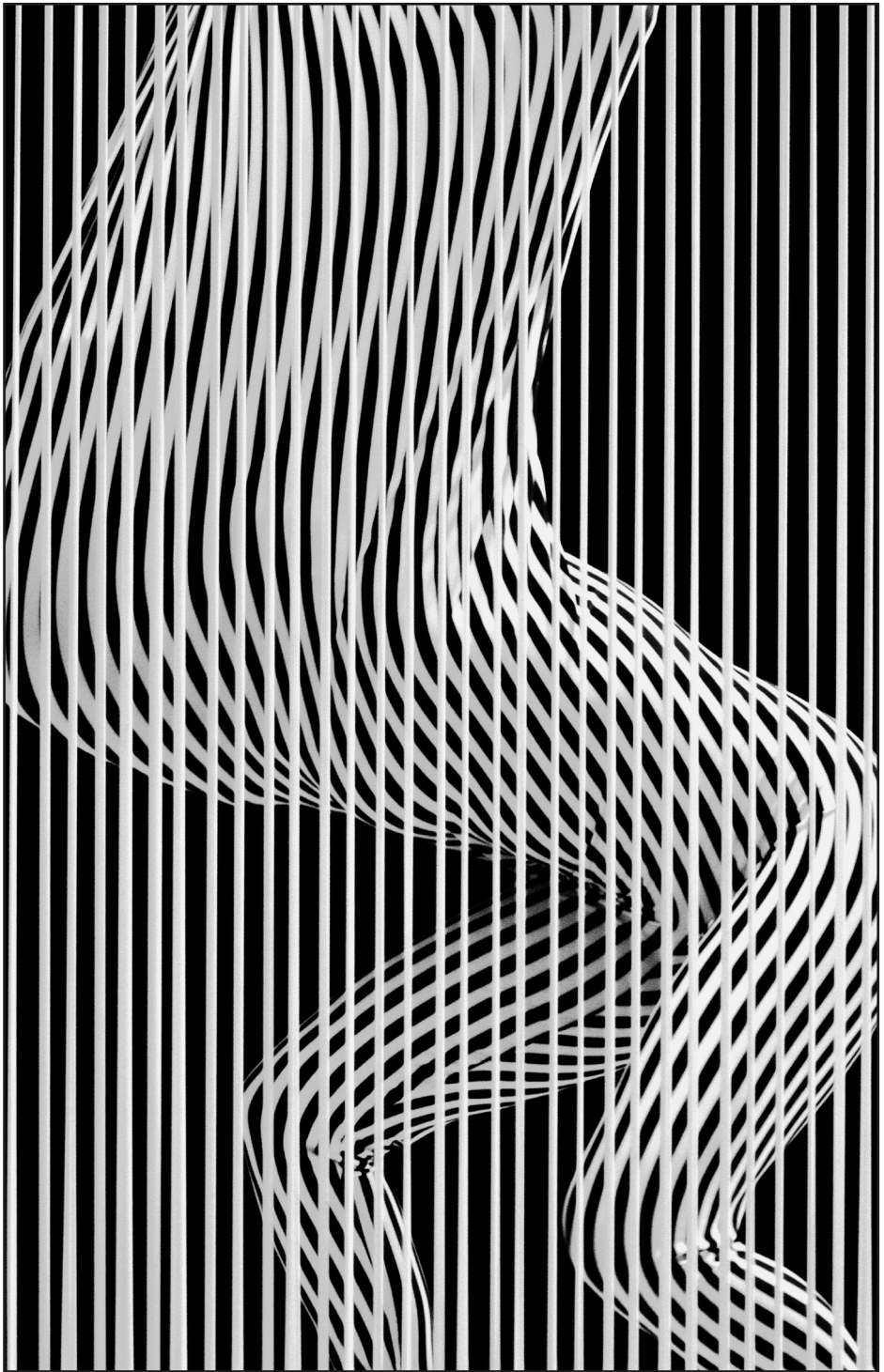
Ottlik először is megváltoztatta a kísérlet feltételeit, azaz az absztrakció módszertanát. Nem geometriai formákkal helyettesítette az emberi testet, hanem ismétlődő mintából, egyfajta csíkozásból építette fel, hasonlóan Majoros Áron szobraihoz (*Mozgó Világ*, 2016/11). A testet borító mintázott lepel hol feddi, hol eltakarja az idomokat, néha rásimul a testre, míg máskor éppen hogy megfeszül, és a kitarított karok között feszített vitorlaként rejt el mindent.

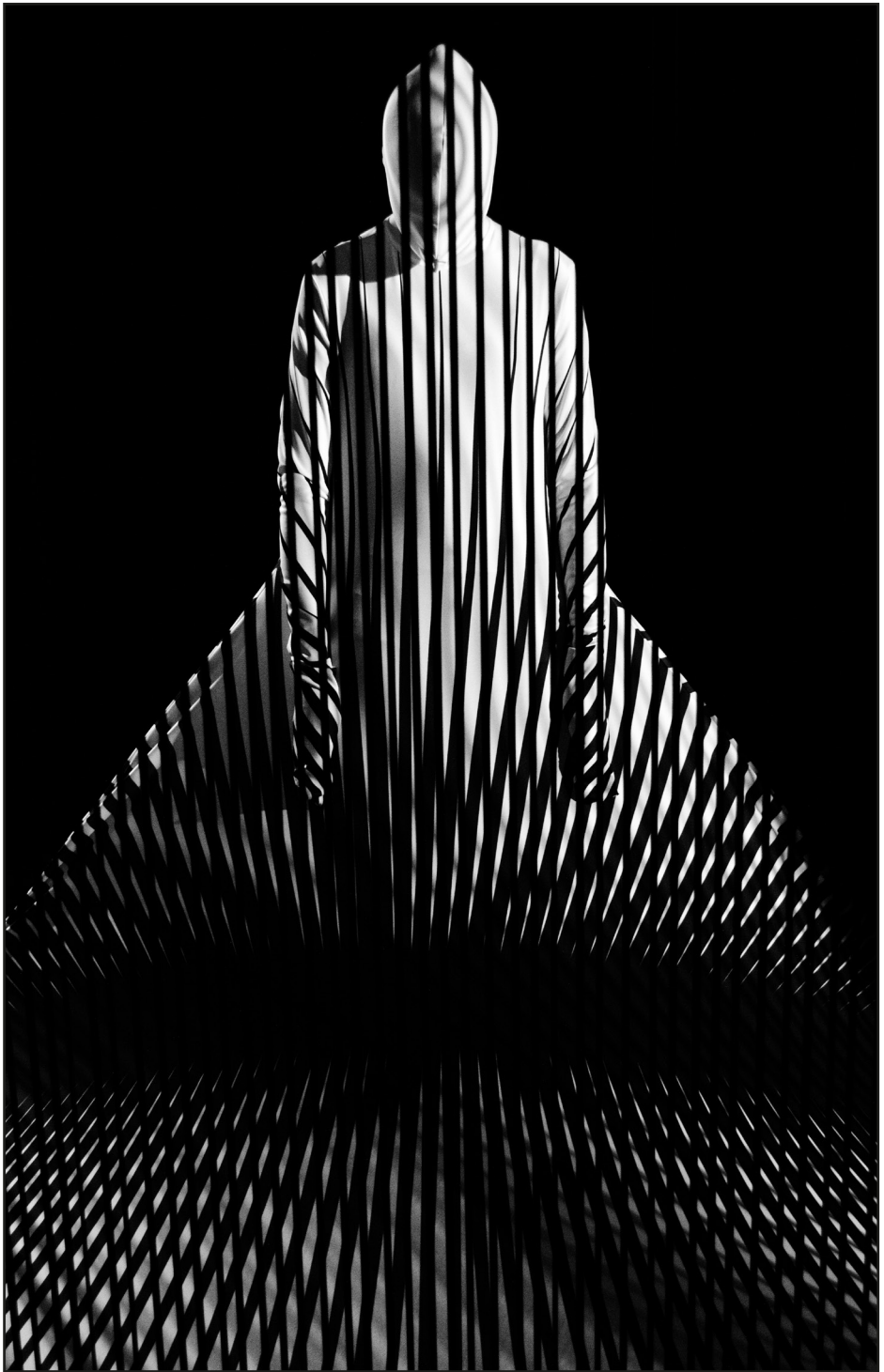
A fekete-fehér csíkok nem egyenesek, hanem hullámvonalként saját felületet és teret hoznak létre. Ezenfelül nem állandó szélességűek, hanem folyamatosan változnak, sűrűsödnek és ritkulnak, az op-art felületeihez hasonlóan olyan illúziót hoznak létre, ami szinte lehetetlenné teszi az eredeti felület, azaz az emberi test körvonalának a megértését.

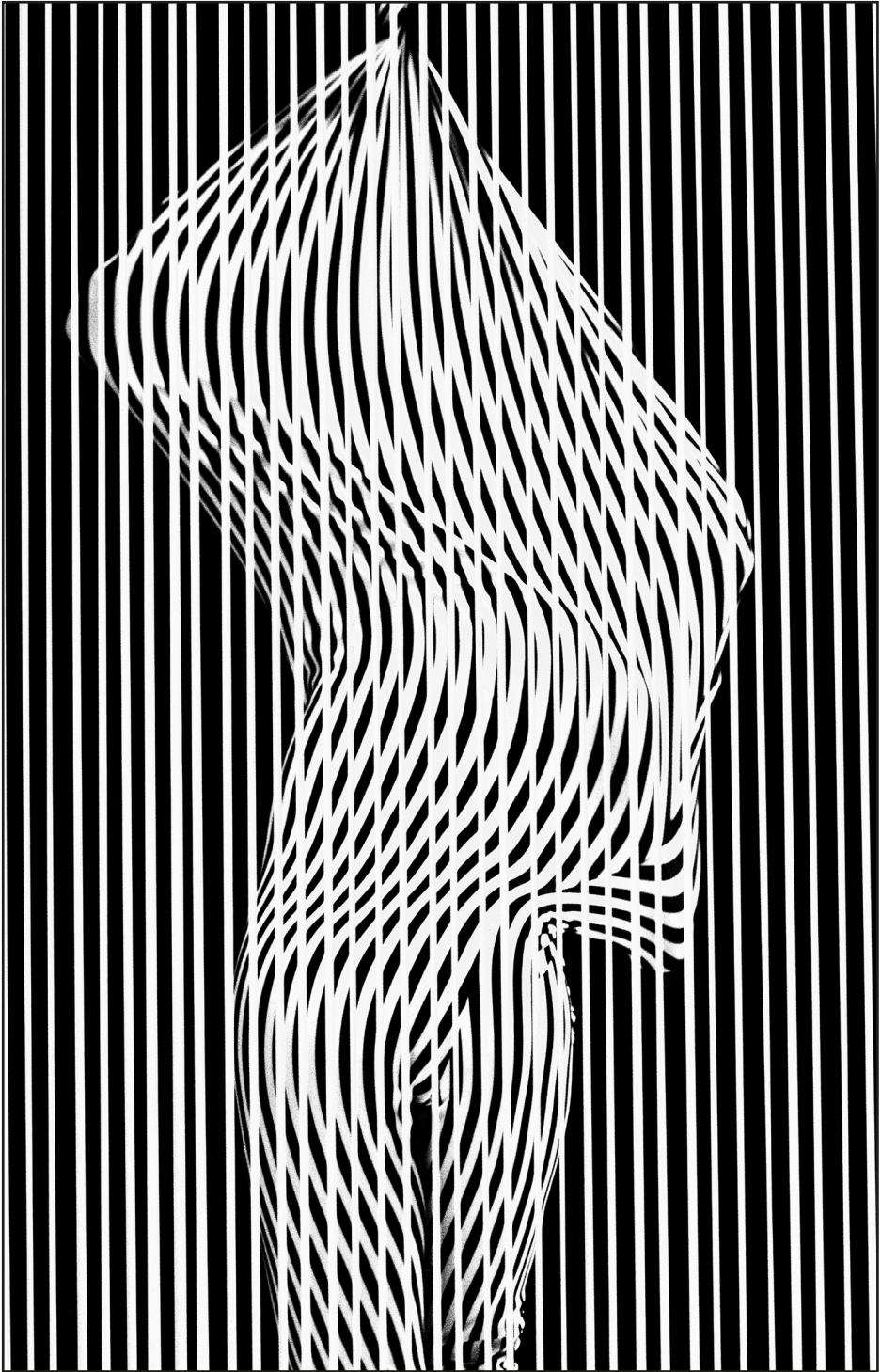
Ottliknak azonban mindez nem elég, és még egyet csavar a látványon. A jelmezek csíkozásához hasonló fekete vagy éppen fehér kifeszített gumi-szalagokat helyez a táncosok elé. A két csíkozás kapcsolatba lép egymással, sajátos interferenciákat okoz. A tánc során a test térbeli mozgása sík felületeken végbemenő hullámjelenséggé változik, ahol a fekete és fehér felületek egymásba olvadnak, szétválnak vagy éppen összemosódnak. A szemlélő tekintete így folyamatosan ugrál, egyrészt próbálja azonosítani a táncmozdulatokat, valamint óhatatlanul is elmerül abban a primer gyönyörben, amit a látvány jelent.

Van még egy rétege Ottlik alkotásának. Az absztrakt balett és az op-art mellett értelmezhető úgy is, mintha mediális válasz lenne René Magritte *Talány* (Le Blanc Seing) című képére. Magritte számára az erdei fákkal interferáló lovaglő nő alakja egy festészeti problémát jelentett. Ottlik megmutatta, hogy a kérdés nem médiumspecifikus: fotón, filmen, sőt színházi élményként is felvethető, még ha a válasz radikálisan különbözik is majd.









Tatár Sándor

## egy Mester úTraengeDése

Azt hittem, megúsztalak (!?) a verssel,  
melyet a születésnapodon?  
Mint ki könyvtárnyi kötetet lelt,  
én is életed lapozom:

néhány száz rajz, betű sokkal több;  
verszuhatag, talányok, koanok,  
turf, Pipi néni (Lady Magbök?)  
– amilyen voltál, olyanok.

A felsorolni-kár-hisz-tudjuk  
kellékek nagy szimfóniája  
egyre áttűnik (láthatjuk) hét-  
köznapi ontológiába –

a test végül csak belefárad,  
ha sok az elme vibrálása;  
fölötte versednek a szárnyak  
– ő nyughat már, hiszen kívárta.

A magánmitológia szótól  
amúgy mindig kiütést kaptam –  
s most Téged látlak majd a hóról  
magokat csipegető madarakban?

## Ars practica\*

Az ember nyolcvan évig is élél;  
ha jut húskéj, hát el  
-alél,  
elbódítja nagyobb karéj  
kenyér, siker – így lesz király (!?).  
Súlya és hője fajlagos  
(A művészet csak fejlődés:  
szavatosságunk hisz lejár;  
az számít, mi vaskos, reál.  
Nincs délibáb, mely lázba hoz;  
ki józan, minimum haboz'.)  
kockázatot, hasznot lemér,  
kicsivel tán jobbat remél:  
hogya nem üt ki nagyon balul  
(én azért szkeptikus belül).

## Sic transit...

Megértem én: a tükör ellen  
meg a doktorúr gondterhelt fejcsóválása  
(nem-teljesen leplezett viszolygása?) ellen  
nincs vagy legalábbis erőtlén a transzcendens vigasz  
avagy tromf – már akár szemrevaló  
a plébánosúr, akár  
(már bocsánat) vén trotty.  
De nem  
(mégsem) tudom: szomorúbb,  
szánalmasabb  
vagy nevetségesebb-e  
a kisebb vagyonért természetellenesre  
komponált, festett hajkorona  
és a férj (netán az elhunyt férj után birtokolt)  
bankszámla-egyenlegét hirdetni,  
részvényeit képviselni hivatott,  
eltúlzott gyöngysorra kenődött púder  
a hervadt dekoltázs fölött.

\* Remélem, az azonos címmel verset közreadott Böszörményi Zoltán egyetért velem abban, hogy az „ars practica” szabad szintagma (azaz nem olyan egyéni-egyedi lelemény, amely copyrightolható lenne), és nem citál felperesként bíróság elé.

**Bozók Ferenc**

## **Grafitkutyák**

A rajzlapon grafitkopók,  
grafitmaszatban táncolók,  
satírozott bozontfejek.  
Agyonradírozott terek.

Grafitmagányban őszi táj.  
Az őszi bánat úgy szitál,  
és úgy kerül belénk a kor,  
mint rajzlapok közé a por.

60

## **Időcsiga**

Vannak-e régies, álmos idők még?  
Gyorsul a régi spirál, az idő,  
és rövidül. Befelé tekeredve  
szűkül a tér, hova tart: lefelé.  
S húzza a mélybe vivő feszes örvény.

Meliorisz Béla

## Naplórészlet a bejegyzések idejének elhagyásával

többé nem találok már kedvemre való ölelgetőt  
s nem leli bennem társát kinek rajongója lehetnék  
pedig mindennek megfizettem az árát  
s közben már nyakamon az árnyéktalan évszak is  
de jaj mi lesz ha nem akar elmúlni  
és az ajtó sem tud majd becsukódni  
mi lesz ha szakadatlanul esni fog

\*

ha a vimperki benzinkutas lány alakmása volna  
bejárhatnánk együtt gyerekkorunk tájait  
utazás romantikusabb nemigen lehetne ennél  
vagy mint vízzel telt ladikot  
hagynánk inkább merülni a voltat  
és akarnánk csak a menthető mát  
és egymást ahogy soha még?

\*

már kezdtem rá úgy gondolni  
hogy magánmitológiám alakja lesz  
hogy a szerelmes barátság valószínűbb mint az álom  
de nyugtalanná tesz hogy valami  
értelmetlen lelki akadályfutásba kényszerülhetünk  
s végül mindketten maradunk majd önmagunk társa  
de semmit sem tudok semmit csak azt  
hogy az egyre mélyülő bizonytalanságban  
már az aratási idő színeiben a nyár  
s hogy jó ideig nem fogom tudni kiverni a fejből  
s hogy talán nem is akarom

## Jött és nem

jött az ember  
jött a téli lámpafényben  
de nem is volt igazán jól látható  
hogy tényleg jön-e  
talán állt egy darabig  
szívta a cigarettáját  
vagy lassan távolodott inkább  
mignem egyértelmű lett hogy jön  
jött és nem mondta  
hogy körtefa vagyok  
ilyesmi meg sem fordult a fejében  
de jött és csak annyit mondott  
a kurva életbe abba  
a jó kurva életbe

62

## Aztán egyre

nyárközépi naplemente  
az ismert klisék szerint  
s rekordközeli globális hőség  
a vidék romantikus  
de csörgedező patak helyett  
csak száraz meder  
kárpótlásul viszont  
úttalan út a szokásos vándorral  
szóval rejtvénymenet  
úgyhogy emlék sem marad belőle  
valamennyi a holdból  
s néhány csillag ahogy dukál  
aztán egyre sejtelmesebb sötétség  
a vele járó nyugtalansággal  
összeomló kronológia  
és ráadásul még  
véletlenül sem biztat  
valami távolban pislákoló fény

## Talán van annyi hézag

Suhog, aztán nem suhog. Hegyezed a füled. Most jó darabig nem suhog. Vajon fog még? Most suhogott egyet, aztán megint elhallgat, és majd egy percig nem történik semmi. – Beluszky Palkó agyát galambszürke köd borította el. – Soha nem tudod, melyik az utolsó suhogás. – Biztos ezt gondolta, miközben hallgatta, milyen hangot ad a rögtönzött pemzli. Ugyanis – talán hogy a szürkeséget ellensúlyozza – kimeszelte a suliban a budi falát szarral. Az iskola háztömbje mellett oldalról óriási platánok sorakoztak. A szemközti telken, a szülészeti klinika udvarán is ugyanilyen fák álltak. Rengeteg volt belőlük. Beluszky talált egy nagy kulát, amit valaki nem húzott le, és a vécekefére pillantva összeállt a kép: belemártotta, és pemzliző mozdulatokkal nekiállt, hogy korrektül lefedje a fehér felületet. Később az anyukájának kellett kifizetnie az újrafestést.

A második emeleti fiúvéce előtérből és a központi helyiségből állt, ebből jobbra nyílt a tulajdonképpeni budifülke, aminek a falát Palkó sötétbarnára lekente. A központi helyiség hátsó falára három pizoárt szereltek, bal felől pedig rejtélyes okból fa könyvlepcső állt. A vécének ebbe a szegletébe eleve két lépcsőfokon kellett följutni, innen nyílt a másik, ajtóval leválasztott vécefülke. Ezen a két lépcsőfokon közelítette meg az ember a könyvlepcsőt akkor is, amikor a két jóindulatú hóhérsegéd jobbról-balról belekarolt – egészen úgy, mint mikor korcsolyázni tanítottak segítőkész osztálytársaim. A könyvlepcsőre azért kellett fellépnie az embernek, mert a két segéd akasztani vitte. Hirtelen terjedt el a dolog az osztályban, de egy-két hétig mást nem is csináltunk. Nagy stábbal zajlottak a kivégzések: volt bíró, elítélt, hóhérsegédek, egyedül ügyvédek nem kellett. Az ítélet ellen senki nem tiltakozott, az egész játék arra épült, hogy nincs benne erőszak, de a döntésnek mégsem lehetett ellenszegülni. Az akasztásnak meg kellett lennie. Szimbolikusan vittük színre az erőszakos cselekményt, és bűnökre sem volt szükség, amelyek megelőzték a büntetést. Mindenkiből lehetett és lett is akasztott ember. Fellépsz a könyvlepcső legfelső fokára, ahonnan eléred a fűtéscsövet, két kézzel megkapaszkodsz benne, és a hóhérsegédek kiszedik a lábad alól a könyvlepcsőt. Pukk, fel vagy akasztva! Ezzel gyorsan megvultunk, dörzsölte a kezét minden érintett, újabb strigula az akasztottak egyre terebélyesebb listájára. Nem tudom, honnan jött az ötlet, de minthogy sok szereplőre volt szükség, szinte az egész osztály akasztási lázban égett, lányok-fiúk vegyesen, a kivégzések ugyanis párhuzamosan a lányvécében is zajlottak. A dolog természetéből adódóan hamar jött a lebukás. A tanárok tucatszámra szórták az intóket. Nem az aggasztotta őket, hogy leszakad a fűtéscső, hanem az úgy szimbolikus vetülete, a felforgató szellemiség. A megtorlás is ugyanolyan gyors lefolyású volt, mint maguk a kivégzések, az osztályfőnöknek

azonban még segédekre sem volt szüksége, egyedül számolt le az egész bűnszövetkezettel.

Osztályfőnököt kaptam, „közösséget bomlasztó magatartásért figyelmeztetésben részesítem”. Előzőleg a történelemtanárral voltunk a múzeumban valami csontokat és régi köveket megnézni. Nem a Móra Múzeumban, hanem a múzeum mögötti zöldellő kertben, a régi várbörtön helyén. A tanár szép fokozatosan mindenkinek begyűjti az ellenőrzőjét. A többiekét azért, mert rendetlenkedtek. Én és egy másik viszont rajzoltunk, én konkrétan kanyargós faszú embert rajzoltam. Azzal, hogy harminc ellenőrző van a tanárnál, javultak az esélyek, talán mégsem lesz beírás, dorgálás után visszaadják üresen. A történelemtanár konfliktuskerülő, magatartásbeli ügyekbe inkább nem avatkozik, továbbítja az egész stósz ellenőrzőt az főnöknek. Másnap az osztályfőnöki órán az ellenőrzők nagyját valóban beírás nélkül osztják ki – de csak a többiekét, mert amit én követtem el, az ehhez túl nagy rosszaság, mint kiderül, ezt nem úszhatom meg. A kanyargós fasz bomlasztja a közösséget, ezt az axiómát a tancinényi csak érzékelteti. Arra már nem emlékszem, hogy a másik renitens, aki szintén rajzolt, de nem kanyargós faszt, kapott-e beírást.

Faterasz kezében soha nem láttam piát. Kávét iszik és cigizik. A lépcsőházunkban a hetedik emeleten lakik egy házaspár, a férfi jogász, valamilyen Bercinek hívják. Nem tudom, miért, faterasz és muterosz felmennek hozzájuk vendégségbe, és ott faterasznak megárt az alkohol. Szilveszterkor a kicsi szendvicsek között fő helyen, üvegtálban bőlé áll. Merőkanállal lehet belőle szedni, amit eddig csak a levesesfazékban láttam. Később Berciék elköltöznek, az új lakásuk ablaka a Szent István téri régi víztoronyra néz. Egyszer oda is meghívnak bennünket vendégségbe. Ugyanabban a házban lakik muterosz régi ismerőse is, ő is meghív bennünket magához. Kettesben megyünk muterosszal. Ez a pasi aztán elhív bennünket vacsorázni, a Hungária Szálló teraszán ülünk, nyár van, este van. Tök jó kint lenni a szabadban, a gömb alakú kinti lámpákat nézem.

Faterasz lábteniszezni fog Tamáska apjával, mi is kimegyünk a sportpályára. Muterosz és Tamáska és én, talán Tamáska anyja is, erre nem emlékszem. Amikor vége, Tamáska apja hazavisz bennünket Wartburggal. Iszonyú ritkán ülök autóban, ami nem taxi. Taxiban is ritkán, de ez még kivételesebb alkalom. A ház előtt is szoktunk sportolni faterosszal és muterosszal, egyik alkalom után két kört futunk az óvoda körül. Faterasz azt mondja, ez nyolcszáz méter volt, soknak tűnik. Utána ellenőrzi, hogy nem túl forró-e a fürdővizem. Lábtengő, habtenisz, ezek a ház előtt végezhető sportok.

Fürdök, haját mosok, közben a *Poptarisznya* szól a rádióban. Mikor kijövök a kádból, látom, hogy nyitva van a szemközti ajtó. Faterasz a tévé előtt ül, előrehajol, átkapcsol egy másik csatornára. Összesen öt adó van, és hat csatornagomb, úgyhogy a hatoson nincs semmi. Később majd arra állítjuk be a számítógépet. Vége a meccsnek, egy fehér mezes focista nyilatkozik, a riporter harmadszor kérdez tőle, mindig mást, ő harmadszor is megismétli: a labda gömbölyű.

A lábtengő és a habtenisz mintha más sportok helyett lennének, a lábtengő a rendes focizás, a habtenisz a tollasozás helyett. A házban lakó gyerekekkel is lehet játszani. A szomszéd lépcsőházban lakik egy velem egyidős srác, neki velem ellentétben van tesója. Egy bátyja van, akinek elvileg Pityu a neve, de Szittyónak szólítják. Ő és a haverja már nem játszanak a ház körül, mert nagyok. Figyelem, mit csinálnak. Moziba mennek, megnövesztik a hajukat. Üvöltöznek a ház előtt, abból lehet tudni, mivel töltik az időt. Szittyó öccse szomorúan néz rám, azt mondja, a szülei isznak. Bólintok, de egyáltalán nem értem, mi ezen a szomorú. Fogalmam sincs az ivásról. Emlékszem, mikor ültették el a fát a konyhaablakunk alatt. Évekig védeni kellett, egyszer egy nagyobb vihar megtépázta, félt volt, hogy nem éli túl. Most a harmadik emelet magasságában van a teteje, amíg le nem hullik a lombja, egészen beárnyékolja a konyhát. Szélben hallgatjuk a suhogását.

Eleinte nem ismerek senkit a ház körül. Ül a hintán egy rövid hajú, fülbevalós kislány egymagában. Azt mondja, Nikolettnek hívják, a tizediken laknak, a mi lépcsőházunkban. Azt mondja, folyton pisilnia kell, az anyukája nem szereti, hogy állandóan felcsönget. Megkérdi, pisilhat-e nálunk. Pisilhat, mondom, és beengedem. A szobámban várom, hogy kész legyen. Este derül ki, hogy nem csukta magára a vécéajtót. Faterasz meséli muterosznak, hogy amikor kijött a szobájából, tárva-nyitva találta a vécéajtót, és Nikolett ült odabent.

Amikor már mindenkit ismerek, a társaság két csoportra osztható: az egykorúakkal közösen lehet dolgokat csinálni, a nagyobbakat csak figyeljük, hogy mit csinálnak. Nagyobbak a szomszéd házakban is laknak, például kék kempingbiciklis lányok, egymás után haladnak bicikkel. Muterosz biciklizés helyett mindig azt mondja, karikázás. Meg lehet kergetni a kék kempingeseket, de nem állnak szóba. Viszont szóba áll velem Gyöske, és ővele a kék kempinges lányok is szóba állnak. Gyöske két évvel idősebb nálam. Felnyíratja a haját, pedig az apja megveri érte, de őt nem érdekli, akkor is felnyíratja.

A szomszédos ház nem tízemeletes, mint a mienk, hanem csak öt, és U alakú. Egy sportpályát fog közre, az idősebb gyerekek közt vandálok is vannak. Egyszer bezúznak egy lépcsőházüveget, aztán elszaladnak. Elveszik tőlem a biciklim számszárát, és a nyakamnál fogva hozzázárnak a kézilabdakapuhoz. Elég nehezen tudom egyedül leszedni, a kód eszembe jut, csak nem egyértelmű, hogy letről vagy fentről nézve kell beállítani. Nem látom a zárat, mert az állam alatt van. Máskor bele se gondol az ember, hogyan nyitná ki, ha nem nézhetné a számokat a három tárcsán. Kicsit olyan ez, mint vaksötétben kinyitni, azzal a különbséggel, hogy mindkét irányból meg kell próbálni, mert amikor a saját állam alatt kotorászok, nem egyértelmű, melyik az első tárcsa, és melyik a harmadik.

A tévében mindennap leadták az esti mese szignálját, ezt lehetett várni. A jugó csatornákon nem volt ilyen, ott csak kiírták, mi jön, rajzfilm, aztán hamarosan el is kezdődött. Több rajzfilmet is leadtak egymás után, újabbak, izgalmasabbak és főképp: amerikaiak voltak, nem szörnyű len-

gyel bábfilmek, mint a magyar adón. Viszont a magyaron mindig lement az elején és a végén ugyanaz a szignál, ez volt a rituálé. Tévé a tévében: egy olyan tévékészülék szerepelt benne, amit nem asztalra kellett rakni, hanem saját lábakon állt. Egy maci odament a tévé lábához, és mászva megindult rajta felfelé, aztán amikor felért, a képernyőn belülrre került, és attól kezdve benne volt a műsorban. A sportközvetítések szignálját pedig rajzolt vívó, úszó, labdát vezető focista alkotta, akik sorra mind bemozogtak a képernyő széléről középtájr, aztán némi helyben tempózás után a másik irányba kimozogtak a képből.

Faterasz nem szereti, ha vendégek jönnek. Átjövök, mondja Harkai, finoman megpróbálom lebeszél, nem veszi a lapot. Ülünk a konyhában, kaptunk szörpöt, nyár van, épp megy a mexikói vébé. Belenézhetünk a meccsbe?, kérdi Harkai. Faterasz ajtaja csukva, én megyek elől. Bekopogok, és nyekergő hangon megkérdem: belenézhetünk? Faterasz bólint. A fotelban ül, kábé egy méterre a kis képernyős tévétől. A szoba innenső felében maradunk, ahol a régimódi, magas ágy van. A matrac oldalának támasztjuk a fenekünket. A sötét képernyőn fehéres és sötétebb sötétke, hosszúkás foltok mászkálnak. Egyből elbambulok. Öt perc múlva arra riadok fel, hogy Harkai azt mondja, neki elég volt, most már mehetünk. Kikullogunk a szobából.

Egy másik alkalommal három osztálytársam ugrott fel, faterasz sorban odamegy mindegyikhez.

– És téged hogy hívnak? – kérdi az elsőtől.

Az első megmondja a nevét. Faterasz nem beszélget vele tovább, a második elé lép.

– És téged hogy hívnak? – kérdi tőle is.

A második megmondja a nevét. Faterasz a harmadik elé lép, az ő nevét is megkér, aztán kimegy a szobából. Soha többet nem jön fel hozzám egy osztálytársam se.

Farsangkor én is kovboj voltam, kovbojkalap, kockás ing, háromszögletű kendő a nyakban. A legszebb lánnyal táncoltam az osztályból, pörögtünk és forogtunk. Aztán kiesett egy pillanat, hirtelenjében nem értettem, mi történik. Többen hajoltak fölém, arcukon aggodalom. Biztos elvesztettem az eszméletem egy rövid időre, ahogy elszédültem a sok forgástól, és beesem a tanterem szélére félretolt padok alá. Előtte vagy utána a kacsatánc is ment.

A Klauzál téri gyógyszertárat magába foglaló ház kikövezett belső udvarán van egy pince, ott működik egy GMK, karatézni, dzsúdózni és aerobikozni lehet. A macskakövön egymástól szabályos távközökre, nagy dézsákban állnak a növények. Karatézni akarok, de az edzésen csak nagyok vannak, verekednek, téglákat törnek. Az edző úgy néz ki, mint Sylvester Stallone, farmeröltönyt visel, a stílusa elég bunkó. A dzsúdóedző sokkal normálisabb. Elkezdek edzésre járni, kábé negyvenen vagyunk, életkorban passzolok a többiekhez. A segédedző Ignác, nekem is van düftinnadrágom, mint egy másik srácnak, aki jár az edzésre, ezt a szót, hogy düftin, eddig nem ismertem. Levetjük az utcai ruhát, fehér kimonót húzunk, és meg-

kötjük az övet. Az aero-bikos lányok nagyok, furnérlemez választja el az öltözőjüket a pince többi részétől, a fal mellett haladó csövek mellett talán van annyi hézag, hogy be lehetne kukucskálni. Az edzés jól megy, az elején futni kell, aztán fekvőtámaszozni egy fekete gumiszőnyegen, ökölbe szorított kézzel. A szőnyeg bordái belevágnak az ujjperceimbe. Sokféle dobást tanulunk, mindegyiknek az a lényege, hogy befordulsz az ellenfél alá vagy elé. Egyszer bemutatóra visznek bennünket, előtte edzésen megbeszéljük, hogy nem igazi küzdelemről van szó, nem szabad védekezni, az a lényeg, hogy egy-két perc alatt minél több dobást lásson a közönség. Aztán amikor ránk kerül a sor a bemutatón, közlik, változott a terv, mégis több idő van, nyugodtan küzdjünk úgy, ahogy edzés végén szoktunk, élesben. Én Fejér Zsigával vagyok párban, állunk a tatamin az óriási stadionban, elvakítanak bennünket a neonok. Zsiga elbambul, beviszek egy válldobást. A bíró jelzi, hogy ipont ér a találat, ez a legmagasabb pontérték, ha ilyet visz be az ember, akkor egyből véget ér a meccs, olyan, mint bokszban a K. O.

Egy idő után egy iskola tornatermébe költözik a dzsúdóklub, a Kálvin térre. A kezdő edzés öttől hatig van, a haladó hattól hétig. Viszont fél hétkor haza kell mennem, pont a lényegről maradok le, mert az első félórát elviszi a bemelegítés. Amikor elkezdenénk tanulni az új dobásokat, az edző int, indulhatok az öltözőbe. Abbahagyom a dzsúdót.

**Odze György**

**67**

## **Korunk hőse**

A történet Váradi Kornél ügyvédi irodájáról szól, amelyik híres arról, hogy sok piszkos ügyet vállal, ám munkatársai magas fizetéseket kapnak. Régi ember már Székely Bence, az új fiú pedig Véges András. Korábban az ügyészségen dolgozott, de csábította a magas fizetés, az előkelő iroda, a márkás szolgálati autó. Nem is könnyű ennyi csábításnak ellenállni.

Nem az a kérdés, hogy az ember szeret-e dolgozni. Ez, a munka szerep-tete, csak olcsó kifogás. A kérdés az, hogy van-e egyetlen dolog, amit az ember szeret a munkahelyén. És ha van egyetlen ilyen dolog, akkor azt mondja, hogy szeret ott dolgozni.

– Mert itt érzed a pénz szagát – mondta neki lelkesen Székely Bence, a fiatal, tehetséges és jókedvű ügyvéd még az első napon. Alacsony, vörös hajú fiú volt, tele étellel. – Érzed, hogy itt van a levegőben. Vállalunk egy ügyet, amiben nagy pénz lehet, vagy fontos emberek érdekeltek, esetleg fontos emberekhez lehet eljutni vele. Nos, Kállai ezeket felismeri, és mindent, mindent a világon képesek vagyunk megmozgatni azért, hogy nyerjünk. Emlékszel Karsai esetére?

Persze hogy emlékezett rá. Mindenki ismerte a Karsai-ügyet. Karsai Ferkó ünnepelt énekes és televíziós csillag részegen és kábítószer hatása

alatt néhány éve rendőrt gázolt, de semmit sem sikerült rábizonyítani, és végül megúszta.

– Nézd meg ezt az esetet – Székely Bence felállt, kinyitotta irodájának egyik szekrényét, és egy üveg vodkát vett elő, amit azonnal meg is húzott.

– Kérsz?

András megrázta a fejét.

– Szóval nézzük ezt az esetet, ebből sokat tanulsz majd. Pontosabban megtanulod, hogyan működik a Kállai-iroda. – Ahogy magyarázott, András észrevette, hogy Székely Bence mennyire szeretne Kállaihoz hasonlítani. Igen, mindnyájan így voltak ezzel. Nem szerették Kállait, taszította őket, de szerettek volna hasonlítani rá, és irigyelték is. – Karsai Előd. Más néven Ferkó. Az amúgy is botránys életű zenész a sportkocsijával éjfélkor százzal száguld Buda egyik forgalmas útján, meglátja a vele szemben szabályosan közlekedő rendőrautót, lassítani akar, de nem találja a féket, mert erőteljesen marihuána és alkohol hatása alatt áll, gázt ad, valósággal letarolja a kormányon ülő őrmestert, aki belehal a sérüléseibe. Karsaitól vért vesznek meg vizeletet, a kábítószer és alkohol fogyasztása egyértelmű, a lakásán is találnak drogokat, aztán kiderül, hogy a forgalmi engedélye lejárt, biztosítása nem volt. Kállai már másnap tudja, hogy ez az ő esete, nekiáll, hogy elintézzze, amit lehet, utólag, visszadátumozva csinálnak egyet, ebben amúgy is nagy mesterek vagyunk, adat- és irathamisításban, más ügyvédnek esze ágában sem lett volna vállalni a védelmet, Kállai azonban ilyenkor kel életre, megkeresi az összefüggéseket. Karsai is gazdag, az apukája azonban még gazdagabb, a Karsait támogató vállalkozások még sokkal gazdagabbak, mert nem csupán lemezkiadásban érdekeltek, mindenféle más kereskedelemben is, és Karsai volt az egyik reklámemberük, szóval kezd összeállni a kép Kállai fejében, húszmilliót kér az énekes védelméért.

Ivott még egy kortyot, nyújtotta az üveget András felé is, de ő nem kért.

– Azzal kezdtük, hogy nem fogadtuk el az eredetileg kijelölt bírót, Kállai elfogultsággal vádolta, mert korábbi pereiben túlságosan kemény ítéleteket hozott kábítószeres fiatalok ellen.

– És ez beválik?

– Persze. Ha valamit jól fogalmazol meg, akkor beválik. Kállai jól tudja, hol vannak a rések az igazságszolgáltatásban. És vannak rések, az biztos. Nyertünk egy kis időt. Utána két fiú csak azzal foglalkozott, hogy az első jegyzőkönyv szövegében hibákat vagy ellentmondásokat találjanak, és neked nem kell mondanom, hogy minden eljárás tele van pontatlanságokkal, ellentmondásokkal. Kállai szerzett két tanút, akik állították, hogy Karsai nem hajthatott százzal, mert előtte átengedte őket a gyalogátkelőhelyen, sőt, udvariasan mosolygott is rájuk, mindezt csupán néhány méterrel a végzetes összeütközés előtt. Kiderült, hogy a másik autóban ülő rendőr nem viselte a biztonsági övet, ami megmenthette volna az életét, és így a Karsaira rótt büntetés mértéke máris kisebb lenne. Aztán következett a klasszikus cselfogás: egyáltalán hol történt a baleset? A két tanú, Karsai és az életben maradt rendőr is másra emlékszik, de hát ez így természet-

tes. Az életben maradt rendőr azt is állítja, hogy a gépkocsit vezető társa éppen a rádiót babrálta, nem nézett előre, ellenkező esetben kikerülhette volna az autót, ami körülbelül a záróvonalon érkezett, szóval lassan, de arrafelé haladtunk, hogy majdnem az áldozat, a rendőr volt a hibás. És Kállai ebben ügyes, a szemtanúkat mindig elbizonytalanítja, ha pedig egy szemtanú elbizonytalanodik, akkor az ügyész könnyen elveszíti a türelmét, onnan kezdve biztosra vehetjük a győzelmet. Egy lakó a közeli ház erkélyén éppen cigarettázott, először azt vallotta, hogy látta Karsait száguldani, amikor azonban Kállai megkérdezte, hogy milyen járműveket látott még az utcán közlekedni, visszavonta, és beismerte, hogy csak a csattanás hangjára nézett ki az utcára.

– Na és a marihuána?

– Hát ez aztán az igazi bravúr – Székely Bence a karosszékekben ült, András irodájában, egyik lábát átvette a karfán, időnként a sarokban álló nagy tükörbe pillantott, hogy ellenőrizze a frizuráját, amire kényes volt. – Az ügyészség néhány héttel az eset után egyszer csak megszüntette a kábítószerrel való visszaélés ügyében indított eljárást, és megrovásban részesítette az énekest.

– De hogyan csinálta Kállai? – kérdezte András.

– Hát ez az! – Székely Bence úgy érezte, fontos titkot oszt meg Andrással, aminek eddig csak ő volt a birtokában. – Ebben áll Kállai igazi tudománya. Mindenkit lepéncelt, bazdmeg, mindenkit, hát erről van szó, nem érted? Mindenkit! És azért ez nem egyszerű! Így is maradt azonban két vádpont. Az egyik halálos közlekedési baleset okozása, a másik pedig csalás és okirat-hamisítás.

– Kiderült?

– Persze. Kállai tudta, hogy ki fog derülni, de pontosan ez volt a célja. Minél rosszabb helyzetben van a védencünk, annál többet fizet. Karsai a baleset idején azt mondta, hogy otthon felejtette az iratait, majd másnap elviszi a rendőrségre. Másnap el is vitte, de ott azonnal látták rajta, hogy az aláírás hamis, és ezt a biztosító üzletkötője a kihallgatáson be is ismerte. Az ügyész akkor indítványozta, hogy a két ügyet egyesítsék, ezzel megnőtt volna a valószínűsége a letöltendő szabadságvesztés kiszabásának. Kállai azonban szemrebbenés nélkül fellebbezett, az egyik tanúról kiderítette, hogy régi ellensége Karsainak, a bíróság pedig neki adott igazat; mindent előlről kellett kezdeni. Már két külön per volt Karsai ellen, de mi ennek csak örültünk. Nem a sebesség a legfontosabb tényező, állította akkor Kállai, még a televízióban is vállalt fellépéseket, hogy elfogultnak tarthassa a bíróságot, és igaza lett, mert végül soha nem is sikerült bebizonyítani a gyorsajtás vádját. Karsai szerint a gépkocsija a baleset idején hármas sebességi fokozatban volt, az egyik szakértő pedig ennek alapján kizártnak tartotta, hogy gyorsan ment volna, vagy akár gyorsan akart volna menni. Ha egy állítás megdől, ez, ugye, régi ügyvédi elv, akkor már a többi sem cáfolhatatlan. Ha sikerül bebizonyítani, hogy nem a nagy sebesség miatt következett be az ütközés, akkor lényegében mindegy, hogy mennyivel hajtott.

– És a kábítószer? – kérdezte újra András.

– Kiderült, hogy korábban abban a laboratóriumban, ahová az első eredményeket szállították, számtalan alkalommal elcseréltek már mintákat, ezért Kállai új vizsgálatot kért egy másik laboratóriumban, a bíróság pedig természetesen engedett neki, újra kellett vért és vizeletet venni, és csodák csodájára most minden negatív lett. A kábítószer vádja tehát elejtve. Kállai szerint a vádiratban további hibák és hiányosságok vannak, ilyen, a bizonyítási eljárásban tisztázandó kérdés például, hogy pontosan hol történt az ütközés. Karsai vallomásában arról beszélt, hogy a fason közlekedő autója megcsúszott egy nedvesedésen vagy jegesedésen, majd megpördült, és ekkor történt az ütközés. Na, hát ennyi volt. Karsai kapott egy évet, de felfüggesztve, és utólag csak nevettek az egészen, igazságszolgáltatás, pontosabban ezen nevettek, mert mi tudjuk, hogy az ügyvédek irányítják az igazságszolgáltatást. Az iroda meg kapott húszmilliót Karsai támogatótól, a pontos adatokat senki sem ismeri, talán jobb is, ha nem ismerjük a részleteket, mindenesetre volt nagy buli egy visegrádi szállodában, ott aztán feloldódtak a kedélyek. Még Birkás is ott volt.

– Ő Kállai társa, vagy nem?

– Formailag. Birkás csak könyvelő. Viszont nagy szakértője a pénzek el-tüntetésének. Amúgy savanyú ember, bent ül reggeltől estig, nincs más az életében, csak a könyvelés. Még soha nem volt olyan helyen, ahol feloldódnak a kedélyek, és a kedélyek soha nem oldódnak fel, ha Birkás ott volt.

Székely Bence jót nevetett a saját mondásán, aztán visszatette az üveget a szekrénybe.

– Kállai nem szereti, ha iszunk.

– Ő nem iszik?

– Az más – emelte fel a mutatóujját némi gúnnyal a fiatal ügyvéd. – Az teljesen más. Ha itt akarsz maradni, soha ne foglalkozz azzal, hogy mit szabad neked és mit szabad Kállainak. És most nagyon figyelj. Azt tanácsolom neked, hogy tartsd magad távol mindentől, ami nem a te dolgod. Ne tegyél fel felesleges kérdéseket és olyan kérdéseket sem, amelyekről nem tudod, hogy feleslegesek-e. Persze nem tudod majd magad mindentől távol tartani, de erre úgymint későn jössz rá. Itt az a dolgod, amire Kállai azt mondja, hogy az a te dolgod.

# Hónapló

Hargitai Miklós

## Az én Angliám

Mondhatnám, hogy Anglia (sőt egész Nagy-Britannia) a Brexitig nem érdekelt, mint ahogy nem érdekelte egész Kelet-Európát, de ez nem igaz. Érdekelt itt sokakat, engem is, csak nem töprengtünk rajta. Úgy nőttünk föl, abban a tudatban, hogy Anglia, ugyanúgy, mint Német-, Olasz- vagy Franciaország az általunk ismert (vagy inkább elképzelt) Európa része – sosem agyaltunk azon, hogy beletartozik-e, mert nem is tudtuk nélküle elgondolni. Számomra Európa alapvetően az Európai Uniót jelentette, bár azt a kifejezést, hogy Európai Unió, nem használtuk. A rádióban Közös Piac meg mindenféle hasonló elvont néven emlegették; a hivatalos kommunikációban a Közös Piac tagjai voltak az imperialisták (az USA-val együtt), de én alapvetően Európaként gondoltam rájuk – ők voltak egyrészt a szerencsések, másrészt a jól teljesítők, még ha az aktuális bemondó szerint válságról válságra bukdácsoltak is. Anglia pedig, szemben mondjuk Magyarországgal, közénk tartozott.

„Amúgy” viszont tényleg nem nagyon érdekeltek, mármint az angolok az ő Angliájukkal együtt, egészen addig, amíg áttételesen rokonságbá nem kerültem velük. Az ok, mint annyi más esetben a történelem során, egy házasság volt, én pedig egyszer csak (valamikor a 2000-es évek legelején) a repülőn találtam magam szűkebb családommal együtt, útban Manchester felé. Ha volt valami, ami még Anglián belül is kevésbé izgatott, az éppen Manchester volt, amit lepusztult iparvárosként írtak le a tankönyveink – később persze kiderült, hogy ebben is legfeljebb annyi az igazság, mint a világrendszerek harcában, de nekem akkor csak a repülőm érkezett Manchesterbe, én magam máshova tartottam. Késő éjjel szállt le a gép, zuhogott az eső, a városból nem láttunk semmit. Szerencsére kijöttem elénk autóval a rokonok: engem azonnal elnyomott az álmom a kocsiban, órák múlva ébredtem csak föl, amikor még mindig sötét volt ugyan, de az erős szélben már fölszakadoztak a felhők. A Hold bevilágította a tájat, és a látványnak semmi köze nem volt sem a tankönyvekhez, sem a nyolcvanas évek Angliáról szóló rádióhíreihez.

Ez nem egy útleírás, mindjárt rátérek a napi politikára, de annyit azért még ideírnék, hogy a Skóciával dél felől határos Lake District (tóvidék) az egyik legszebb hely, ahol valaha jártam: erdős-hegyes-tavas, romantikus – különösen éjszaka, holdfényben –, nem ok nélkül lett a 19. századi angol irodalom jelentős alkotóinak és műveinek szülőhelye. És lehet, hogy csak én képzelem így, de a Windermere tó és a környező, leginkább a turizmusból és az iparból élő vidék (meg nyilván még számos más brit földrajzi és kulturális régió) legalább felszínes ismerete nélkül, szimplán a médiából kiszűrt infor-

mációk alapján képtelenség megérteni azt, ami a Brexit körül történik – és akkor a történelmi ismeretekről még nem is beszéltünk.

Az angol úr, akihez a magyar rokon hozzáment – és akinek a vendégszeretetét odakint élveztük – többet tud Magyarországról (a traumatizált történelmünkről, az irodalmunkról, a kortárs zenéinkről, a politikai berendezkedésünkről, a pártjainkról és azok dilemmáiról), mint az általam ismert magyarok 99 százaléka. Az európai ügyek iránt is érdeklődik, ráadásul a szakmájából adódóan világlátott ember. Sokat utazik, bejárta Kínát, Indiát, vagyis ideális beszélgetőpartner, ha az ember a világ – és benne Nagy-Britannia – ügyeit próbálja megtárgyalni valakivel. A napokban egy családi ünnep miatt nálunk járt, és ha már itt volt, leültünk az étterem egyik sarkában, hogy szót váltsunk, részben a Brexitről, részben a magyar belpolitikáról. Amit hallottam tőle, az nekem legalább akkora meglepetés volt, mint közel húsz éve a Lake District: egy másik világ, aminek eddig a létezéséről sem tudtam. Mi itt Közép(-Kelet)-Európában ritkán szoktunk a britek traumáiról elmélkedni, pedig nekik sincs kevesebb, mint nekünk. Az első világháborúban, amikor mi az ország kétharmadát elveszítettük, ők a gyarmatbirodalmukról voltak kénytelenek lemondani (azokkal az országokkal háborúzva, amelyeket ma összefoglalóan Európának nevezünk), átélve azt is, hogy a világ vezető hatalmából néhány pillanat alatt a kontinens periferiáján lévő középhatalommá zsugorodtak. A második világháborúban pedig, ami nekünk előbb a német, majd a szovjet megszállást hozta, ők ismét olyan tapasztalatokat szereztek a Csatornán túli Európáról, amit máig nem tudtak igazán megemésztetni. Európa, amelynek szabadságáért a saját nézőpontjukból érdek nélkül, de példátlan véráldozatot vállalva háborúztak, onnan nézve finoman szólva sem ugyanazt jelenti, mint nekünk. Ha a túlpartiakra gondolnak, eszükbe jutnak az európai nacionalizmusok folyton újjáéledő indulatai, a fasizmus, a nemzeti szocializmus és a kommunizmus kísértetei, meg az a bizonytalan érzés, hogy amikor „azok” odaát újra egymásnak ugranak, megint nekik kell-e majd szétválasztani a marakodókat. Abban, hogy ha most népszavazást tartanának, megint nagyon sokan voksolnának a Brexitre, Magyarország is benne van, de nem elsősorban az odakint munkát vállaló, netán bűnözői karriert kezdő, azaz a prostitúció hasznának lefölözésével, autó- vagy lakásfeltöréssel, csicskáztatással stb. foglalkozó honfitársaink révén, hanem inkább azzal, hogy megint azt a tüzet szítjuk, amelynél Nagy-Britannia korábban már alaposan megégette magát. Ott vannak persze a bevándorlóink is, de velük egyáltalán nem azért van bajuk az angoloknak, mert gyűlölik az idegeneket (azt az országot lehetetlen lenne működtetni, ha az idegengyűlölet lenne a központ állami ideológia – Magyarországot is csak azért lehet, úgy-ahogy, mert nálunk nincsenek idegenek, és nem is akar idejönni senki). Hanem inkább azért, mert – ahogyan egy mindannyiunknak ismerős, a magyar közgondolkodásba közpénz-milliárdokból belevert plakátszöveg mondja – elveszik a helyiek munkáját. Hogy egész pontosak legyünk, nem is veszik el, csupán a béreket, azaz a munkaerő árát nyomják le (nem szokás emlékezni rá, de az egész európai migrációs probléma az ötvenes-hatvanas években a vendégmunkások millióinak beho-

zatalával kezdődött, jellemzően jobboldali/kereszténydemokrata kormányok menedzselésében, klasszikus bérletörési projektként), de ez is éppen elég. Úgy áll a dolog, hogy a brit EU-tagsággal jelenleg csak a középosztály – nem a kelet-európai értelemben vett, nálunk éppen felszámolás alatt álló, hanem a valódi – elégedett többé-kevésbé. A gazdagoknak mindegy, számukra a „függetlenség” nem is elsősorban gazdasági, hanem inkább érzelmi ügy. De érzelmi kérdés a dolgozó tömegek számára is, akik az 1973-as belépéssel hosszabb távon inkább rosszul jártak: az addigi kényelmes kvázi-középosztálybeli létből, amelyben az én születésem idején egy angol autószerelő, szobafestő vagy áruházi eladó élt, a folytonos bér- és kenyérharc nyomán mára lesüllyedtek a klasszikus munkásosztály szintjére, legnagyobb részben a munkaerő szabad áramlása, vagyis a lengyel, magyar, román stb. munkavállalók bejövetele miatt. A kétkezi dolgozók adják a Brexitre szavazók zömét, és a maguk szemszögéből igazuk van: lehetséges, hogy az uniós tagság jót tett, illetve a jövőben is jót tenne általában a brit gazdaságnak, de nekik konkrétan, „osztályszinten” inkább káruk származott belőle. És ez paradox módon akkor is igaz, ha közben a közelgő Brexit miatt tömegével húzzák le a redőnyt olyan munkaadók, akiknél a brit munkásosztály tagjai dolgoz(ná)nak. Az érintettek nem azért szavaztak/szavaznának a kilépésre, mert attól a helyzetük gyors javulását várják (ezért mondom, hogy inkább az érzelmeikre hallgatnak ők is), hanem azért, mert a kollektív emlékezetük szerint a belépés előtt jobban éltek.

De a legfontosabb, hogy Angliában a közhangulat régóta EU-ellenes. Az emberek egymás között nem arról beszélnek, hogy menni vagy maradni lenne hasznosabb, hanem arról, hogy milyen lesz az élet a (magukban már eldöntött) kilépés után. Az angolok – a saját, jellemzően egzisztenciális (és csak minimális mértékben ideológiai vagy pláne etnikai természetű) problémáik tudatában – Európát olyan, mostanában megint súlyosbodó, tőlük viszont alapvetően idegen problémák góciának látják, amelytől biztonságosabb egy kicsit távolabb húzódní. Engem pedig az döbbsentett meg igazán, hogy az én tősgyökeres angol, de az európai és a magyar történelemmel/politikával együtt rezdülő, Magyarországra szinte hazajáró, a magyar gondolkodást értő, minket magyarokat őszintén szerető rokoni barátom is ugyanígy gondolja: ha ma újra kellene szavazni, ő is a Brexitre adná a voksát.

És most, hogy egy éjszakába nyúló estét átbeszélgettem vele, még csak azt sem mondhatom, hogy nem értem őt, vagy hogy abban, ami miatt így gondolja, nincs igaza. Miközben úgy tűnt nekem, hogy ő is érti, amit én érzek: hogy számomra Európa elképzelhetetlen az én lassan-lassan megismert Angliám nélkül; hogy az az EU, amibe Magyarországot középiskolás koromtól kezdve (akkor még csak kőszá vágyként) mindig beleképzeltem, olyan épület, amely előtt a magyarral együtt ott lobog a brit lobogó is, és ha egyszer levonják, akkor az már egy másik, sokkal kisebb kontinens lesz. Olyasmi ez, csak sokkal súlyosabb formában, mint amikor a Notre-Dame leégett: sosem volt az enyém, de az én veszteségem is, nekem is fáj. Talán ezúttal azért fáj még jobban, mert ha csak közvetve, kicsiny részben is, de én is felelős vagyok azért, hogy így alakult.

## Olvasmányok, emlékek, élmények

Budapest, 2019. augusztus. 18.

Elvégeztem egy már-már tudományosnak nevezhető kísérletet: három megyei lap ugyanazon számaikat olvasva, az újság második oldalán szinte centire azonos helyen betördelve két sajtóanyagra bukkantam. Az egyik közvetlen, újabb menekülthullámmal riogatott, a másik Donáth Anna momentumos EU-parlamenti képviselő arcképével illusztrálta a már régebben felröppent, Donáth László lelkészhez kapcsolt állítólagos szexuális zaklatási ügyet. A korábbi változatokhoz képest azonban ezúttal nem a lelkész apát vették gyanúba, hanem Donáth Annát azzal, hogy ő viszont egy nála fiatalabb lányt kísérelt volna meg elcsábítani. Az apa karaktergyilkosságról, politikai sajtótámadásról beszélt, míg az állítólagos érintett állítólag beperelte. Donáth Anna ezzel szemben maga indított eljárást, hogy bíróság előtt tisztázza a szerinte alaptalan gyanúsítást.

Az említett vidéki lapokból idézett cikkeket – mégpedig mind a migránsnyomulásról, mind pedig a kettős abúzusról szólót – szerző gyanánt bizonyos „MW” jegyezte, vagyis a Mediaworks Zrt., amely egyben több megyei újság kiadója. Az általam böngészett lapok egyéb anyagai zömmel helyi jelentőségű híreket közölnek falunapról, csülökfesztiválról, mezőgazdasági sikerekről, kulturális eseményekről, s nem hiányzik belőlük a különben szintén egyenszövegű időjárás-jelentés, moziműsor és horoszkóp sem. A különféle rovatokban az írók teljes névvel vagy rövidítéssel szerepelnek. Hetente egyszer, ingyen s bérmentve kapja meg az olvasó az *Előretolt Helyőrség* című folyóiratot, amely a Magyar Írók Szövetségének orgánuma, s mintegy esztétikai ellensúlyt próbál képezni a liberális irodalmi sajtóval szemben.

Ámde térjünk vissza a Donáth László, illetőleg Anna történetéhez, az *Origo*, a *Riposzt*, a 888 is úgy fogalmazott, „híre ment”, majd a kormány médiában is elterjedt, hogy a lelkész a lelki gondozása alatt álló szeretetotthonban dolgozó női alkalmazottakat testileg háborgatta volna. Elfogulatlan olvasó a vádat akár el is hihette, hiszen ilyesmi előfordult már a világtörténelemben, ráadásul az utóbbi években lángra kapott #MeToo-lázba is beilleszthető volt, amelynek során kétségbevonhatatlan ügyekre is fény derült. Csakhogy a híresztelés két irányban is hízni kezdett. Egyrészt hamarosan kiegészült azzal a leleplezéssel, hogy a lelkésznek egy, sőt több házasságon kívüli gyermeke van, ami azért önmagában nem tekinthető az abúzussal egyenértékű vétekeknek. Másrészt mind gyakrabban bukkant fel a hírközlésben Donáth Anna neve, mintha neki bármi köze lenne az apja terhére rótt vélelmezett cselekményekhez. Végül pedig mintegy a kampány – legalábbis eddigi – megkoronázásaként megtudhattuk, hogy Donáth Anna a Sziget Fesztivál után szexuális ajánlatot tett egy fiatalos takarítólánynak. A legfurcsább az egészben az volt, hogy mindmáig egyetlen áldozat sem vállalta névvel az érintettségét.

Kissé naivan hangozna a kérdés, hogy ha már van anonim feljelentés, van egyházi és rendőrségi vizsgálat, miért nem várja ki az *Origo*, a *Riposzt* vagy a 888 és a kormányképernyő a tényállás tisztázását. Hát éppen azért nem várja ki, mert az utóbbi évek számtalan rágalmozási ügyéből egyértelműen kiderül, hogy a jogszolgáltatás megállapíthatja a tényeket, de nem tud példásan érvényt szerezni a döntésnek. Kötelezheti ugyan egyik vagy másik hírforrást helyreigazításra, kiszabhat pénzbüntetést, de a nyilvánosan elhangzott, dehonesztáló, mégoly hazug állítás is megragad a médiafogyasztók tudatában. Még kevesebb eséllyel kecsegtet minden olyan kísérlet, amely a lejáratás rugóit próbálja feltárni. Pedig több mint nyilvánvalónak tűnik, hogy bosszúhadjáratról lehet szó. A kormánypárt képtelen elviselni, hogy Brüsszelben akad egy-két magyar EU-képviselő, köztük Donáth Anna, akik legalább külhonban valamelyes gátat szabnak a fideszes nyomulásnak. Ezeket kell morálisan lehetetlenné tenni, s erre kiváló esélyt nyújt a közszellem: még sohasem sülyedt ilyen mélyre a politikai tisztesség árfolyama. Az igazságkeresést lassan már a tény szintjén is felváltja a valószínűségszámítás.

\*

1973-ben a kékfényes Szabó László egész oldalas cikket tett közzé a *Nép-szabadságban* Galántai György balatonboglári avantgárd csoportja ellen, amely a helyi tanács engedélyével a romos kápolnában tartotta kiállításait és más formabontó rendezvényeit. Kétségkívül ellenkultúra volt ez a javából, akárcsak a Halász-féle színház, s a közönség is peremre szorult hálósákos értelmiségi fiatalokból állt. Tagadhatatlan, hogy a nyári estén gyanús politikai beszélgetések zajlottak, alkohol fogyott, és szabadtéri szerelmek is szövődtek, noha – nyugtatott meg kétértelműen Szabó László – „tömegszexet senki sem látott a kápolnában. Legalábbis a falubeliek közül.” S itt jött be a nekem oly ismerős történet. Szabó László egyebek között azzal próbálta lejáratni Galántai közönségét, hogy szerinte rovott múltú egyének is akadtak közöttük: „Ezek közül Pór György vezet a két év hat hónapjával, majd jön egy sereg olyan, aki eddig »csupán« rendőrhatósági figyelmeztetést kapott törvényszegéseieért.” Ez utóbbi célzás nem „egy sereg”, hanem Haraszi Miklósra vonatkozott, akit azonban óvakodtak nedvesíteni, mert a *Darabbér* kézírata miatt indított per kapcsán már ismerte őt a nyugati sajtó.

No mármost Pór Gyuri az én gyerekkori barátom, s a sors úgy hozta, hogy a pernek, amelyben ő a két év hat hónapját kapta, magam is vádlott voltam, igaz, csak hetedrendű és enyhe hét hónap felfüggesztett szabadságvesztésre méltattak. Maga Pór kétharmaddal szabadult 1969 szeptemberében. Nem sokkal később, 1970 tavaszán a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából az állam közkegyelmet gyakorolt, azt hiszem, akkor engedték ki az utolsó 56-os elítélteket is. Az amnesztiának még abban a mondhatni illiberális rezsimben is volt egy sajátos logikai folyománya: a benne részesültek életrajzukban és beadványaikban nem voltak kötelesek megemlíteni büntetett előéletüket, mi több, az igazságszolgáltatásnak szó szerint „abba a helyzetbe kellett hozni őket”, hogy ezt ne is lehessen velük szemben felhozni. Miután Pór Gyuri a Szabó-cikk olvastán ügyvédhez fordult, s az megerősítette őt

ebben a bizonyosságban. Gyuri erre fel helyreigazítási pert indított a *Nép-szabadság* ellen. Természetesen nem csupán a tulajdon jó hírét védte ezzel, hanem helyzetét is könnyíteni akarta: szabadulása óta ugyanis, ahány helyen megfordult alkalmi munkáért, az állambiztonság mindenüvé követte, és megfosztotta kenyerétől. A ma már hozzáférhető okmányokból kitűnik, hogy a BM ezúttal is minden követ megmozgatott a per akadályozására, s amikor mégis sort kellett rá keríteni, Pór természetesen az írott jog ellenére elveszítette. Ekkor döbrent rá, hogy az a bizonyos két és fél évi verdikt egy életen át kísérni fogja, s ezt elkerülendő, benyújtotta kivándorlási kérelmét. Némi huzavona után az állam fel is emelte a határsorompót, és a *Magyar Közlöny* kisvártatva tudatta az érdeklődőkkel, hogy nevezettet külföldön tanúsított viselkedése miatt megfosztotta állampolgárságától.

Nem is tudom, miért most jutott eszembe ez a történet.

\*

A-val egy szép nyári vasárnapon ellátogattunk Erfurtba, ahol első házasságából származó fia folytatja egyetemi tanulmányait. Interneten megrendeltünk egy olcsó szállodát. Kora délután értünk oda, és be akartunk nyitni, ámde a fogadó zárva volt. Első meglepetésünkből ocsúdva mobiltelefonon felhívtuk a megrendelésnél kapott számot. Elmagyarázták, hogy az ajtófélfán van egy automata pénzkiadóra emlékeztető szerkezet a hozzátartozó beszipantó nyílással. Ha ebbe beadjuk a bankkártyát, válaszul kapunk egy cédulát, rajta a titkos kóddal, amelyet beklikkelve kinyithatjuk a szálloda ajtaját. Így is történt. A lift ezek után minden nehézség nélkül felvitt bennünket a harmadik emeletre. Már a megrendelt szoba előtt állva pillantottuk meg a másik titkos kódot, amelynek szezámjára a szoba is feltárult. Utóbb tisztázódott, hogy ezt a zseniális műszaki megoldást kizárólag vasár- és ünnepnapokra rendszeresítették, amikor a személyzet a reggeli órákat kivéve nem tartózkodott a recepciónál.

Eltűnődtem e furcsa csodán, amely a szolgáltatást egyfajta intelligencia-teszttel kapcsolja össze. Miféle korban van szerencsém élni, gondoltam. Diákéveimben már első villanyborotvám használatba vételekor is egy magas civilizáció képviselőjének éreztem magam. Kedvenc olvasmányaim közé tartozott Fehér Klára *A földrengések szigete* című fantasztikus regénye. Ma már mindössze arra emlékszem belőle, hogy a szereplők a – természetesen világméretűen szocialista – jövőben egy televífon nevű készülék révén kommunikálnak egymással, vagyis nemcsak hallják, hanem látják is a másik felet. Tetszett az ötlet, de nem hittem benne. És ma? Mobiltelefon, okostelefon, viber, messenger, tablet, internetes pizzarendelés, Facebook, mondhatni, szép új világ. Csak erőtér legyen hozzá, meg életkedv.

## Köd és ragyogás

A szabadság elvesztésének, hiányának fokozatai vannak, másképp lehet (lehet?) együtt élni ezzel, másképp lehet érzékelni, hozzászokni. És másnak is tűnik a szabadsághiányos állapot: közösségi-társadalmi kudarcnak, személyes véteknak, természeti adottságnak, rendnek, káoszoknak.

Július–augusztus folyamán megjártam Marokkót, Bangladeszt, közben éltem a romániai mindennapokat, a Romániába beszivárgó magyarországi permanens válságot – és Masha Gessennek a Pussy Riotról szóló könyvét fordítottam.

A marokkói szabadsághiány meglepetésként ért. Kollégáktól hallottam már mendemondákat arról, hogy milyen nehéz ott dolgozni, olyanról is tudtam, aki visszamondta az ottani újságírói megbízatását, vagy csak különleges biztonsági óvintézkedések mellett volt hajlandó belépni az országba. De közben a Marokkóban turistáskodó ismerősök, barátok beszámolóí is elértek: a szokásos szelfizős, úton-útfélen fotózkodós, tengerparti, szállodai idill. Semmi különös, semmi ijesztő, semmi sejtelve bármiféle korlátnak, hiánynak.

A valóság... A valóság az a törés, ahogyan a világot látni akarjuk, vagy épp eltakarjuk magunk elől. Attól függően, hogy a jól megérdemelt vakációnkhoz, a szelfik idilljéhez ragaszkodunk, vagy valamilyen kényszerből, elkötelezettségből a paraván mögé nézünk. Nem a marokkói munkakörülmények voltak elviselhetetlenek, nem az állandó lehallgatás, követés, a pszichés nyomásgyakorlás, az ott élők tekintetében, rezdüléseiken előbukkanó félelem. Hanem az, hogy mindez mennyire egyetemes, állandó. Ugyanaz a fojtottság, ugyanaz a dramaturgia, leosztott szerepek, hanghordozás – ugyanaz Észak-Afrikában, mint a háború utáni Kelet-Európában. A hatalmi mechanizmus végtelen primitívsége és állandósága. A szabadság hiánya és a félelem mellett a tökéletes szabadság és öröm (vagy annak a látszata): a burjánzó turistaipar. Tökéletesen megférnek egymás mellett, sőt kiegészítik egymást. A marokkói terror, amellyel szembesültem, javarészt arról szól, hogy az ország fő bevételi forrását, a turizmust megőrizzék. Nem riadnak vissza semmilyen eszköztől, hogy elhallgattassanak bárkit, aki leleplezné vagy legalábbis sejtene engedné a háttérben folyó jogkorlátozást. Ellenállás persze van, az ellenállás is legalább annyira örök, mint az elnyomás, és nagyjából ugyanannyira változatlan. Marokkóban is vannak emberek, akik beszélnek, akkor is, ha lehallgatják, ha követik őket. Akkor is, ha kirúgják az állásukból, az egyetemről. Ugyanazzal a derűvel, csökönységességgel, ami a rendszer abszurdításával való szembenézésből fakad.

Nem tudom eldönteni, hogy mi kell ehhez a felismeréshez, és mi kell a mosolyogni tudáshoz. Marokkóból menekülve távoztam. Addig csak tankönyvben talákoztam a helyzettel, hogy menteni kell a hangfelvételeket, hozzá

nem férhető helyen kell tárolni a fotókat (mindenhez hozzá lehet férni, csak elég erős hatalom kell hozzá, a hatalom pedig mindig erős és erősebb). Nem azért menekültem, mentettem, másoltam, rejtőztem, mert féltem. Hanem mert azt gondoltam (talán tévesen), hogy tartozom azzal a félőeknek, a megszarolhatóknak, az ott maradóknak annyival, hogy eltűnök, hogy nem sodrom őket bajba. Nem az én rezsimem, nem az én elnyomásom, nem fölöttem van hatalmuk. (Pedig: minden elnyomáson osztozunk, és minden elnyomás hat ránk. Rövidebb vagy hosszabb időn belül.)

Hazaérkeztem után a barátaim, Marokkó szerelmesei értetlenkedve fogadtak: igen, tudjuk, hogy milyen rezsim működik ott, mit vártál? De – téték hozzá – ugye milyen szép ország? A „szépség” mint esztétikai kategória riasztóan üressé, használhatatlanná vált. Dacára annak, hogy a marokkói alkonyatban metszett üveg pohárba töltött sűrű mentatea, a fenséges, végtelenbe vesző kősvatagok, Rabat sziporkázó márványterei minden érzékemet kitöltötték.

A Pussy Riot-lányok történetéről szóló könyvet magyarra fordítva értem meg, honnan indul a kétezres évek orosz ellenállásának ez a különös, átütő erejű formája: a szibériai szénbányák vidékeiről, a szürke moszkvai külvárosokból, a fényhiányból, a folyamatos fagyból, az alkoholizmusból, az összearzárságból. Kell a szenvedés az ellenálláshoz? A felszabaduláshoz? Honnan ered a szenvedésre, a megfosztottságra való reflexió iránti igény, az ahhoz való tudás, az arra való képesség? A Pussy Riot punkzenekar tagjai egészen biztosan tanultak a szovjetkorszakbeli ellenállásból. Olvasták a naplókat, a tanúvallomásokat, a büntetőtelepek dokumentumait. Készültek erre a szerepre, megdolgoztak érte, felvállalták. Derűvel? Hellyel-közzel derűvel. Tudatosul bennük, hogy – a klasszikus szovjet ellenálló mondatot idézve – a rendszerrel „stiláris” és „esztétikai” problémáik, kifogásaik vannak. Ezek pedig nem marginálisak, hanem lényegiek. Az egész egyéni és közösségi létezését átszövő, meghatározó tényezők.

A Pussy Riot-per anyagán dolgozva érkeztek a júliusi moszkvai tüntetésekről szóló hírek és képek. Sok száz letartóztatott – mennyire megszokottá vált ez is, hozzátartozik az orosz hírekhez, észre se vesszük. Az egyik képen kamaszlány ül a rendfenntartók előtt a földön. Felolvass az orosz alkotmányból. A Pussy Riotot követő második vagy harmadik nemzedék ismétlődő, ugyanolyan gesztusa, valószínűleg ugyanakkora hatékonysággal.

Mindeközben Romániában bekövetkezik a román kriminológia egyik legkétségbeejtőbb, legrettentőbb gyilkossága: egy kamaszlányt rabol el, erőszakol meg és gyilkol meg egy férfi. Utóbb kiderül, sorozatgyilkos. A kamaszlány telefonon értesíti a rendőrséget elrablásáról, majd fogva tartásáról: mégsem érkezik időben a segítség. Gyakorlatilag élőben, az egész ország szeme láttára hal meg. A gyilkosság után politikai vita kezdődik. Az oktatásügyi miniszter szerint időben meg kell tanítani a lányokat arra, hogy ne üljenek be ismeretlenek mellé egy autóba. A nyilatkozatot követő nap lemondadják. A helyzet tragédiája a rendőrség tehetetlensége, felkészületlensége, nemtörődömsége. A strukturális tragédiáról azonban alig esik szó: ugyanaz a rendvédelem, amelyik képtelen bejelentésre, telefonhívásra

és segélykérésre időben megfelelően reagálni, évek óta lehallgatja, követi az egész országot. A lehallgatási jegyzőkönyvek alapján indult megannyi „korrupciós” per Romániában, ez a hatalmi mechanizmus működteti az országot, beláthatatlanul, ellenőrizhetetlenül.

A román kamaszlányok ezreit pedig – gyakorta hatósági segédlettel – hajtották és hajtják Nyugatra prostitúciós hálózatokon keresztül. Ki tudja, hány, a nyárihoz hasonló gyilkosság, emberrablás maradt felderítetlenül. Vajon hány áldozatból lehetett volna punk ellenálló? És mi kellett volna ahhoz, hogy ezek a kiszolgáltatott, sérülékeny lányok ugyanolyan reflektív, aktívvá váljanak, mint a Pussy Riot tagjai? Hideg, sötét és alkohol Romániában is korlátlan mennyiségben hozzáférhető. Ellenzéki naplók, beszámolók, visszatekintések kevésbé. Felkészülni erre a szerepre nincs elég eszköz, ösztönzés, nincs „hagyomány”.

Augusztus végén Bangladesben a gyermekházaságok áldozatait védő UNICEF-központban szintén lányokkal találkozom. Különös módon ide egyszerűbb eljutni. Nem könnyű, de egyszerűbb, mint a bangladesi menekülttáborok más bugyraiba, szegleteibe. Egy éve jártam itt: tavaly egyszerűbb volt vízumot szerezni, nem kértek külön, a táborokba szülő belépési engedélyt. Most viszont érződik az országot sújtó, elmérgesedő politikai válság, minden fokozottan nehezített, ellenőrzött. A táborokban élő nők elleni erőszak azonban olyan léptékű, hogy valószínűleg belátták: ezt a helyi hatóságok egyedül nem tudják kezelni. (Talán nem is akarják.) A nők elleni erőszak nem öncél, nem kóros kék, perverzió, hanem alapos megfontolások, számítások szerint használt eszköz. Az itt élő nők egyszer már szembesültek ezzel Mianmarban, ahol a helyi hadsereg, a buddhista szerzetesek vezette muszlimellenes tömeg, gyakran a saját közösségük is élt ezzel az eszközzel. Most a menekülttábor válságba jutásakor újra ők váltak az első számú célponttá, áldozattá. Itt minden ragyog, minden csupa fény. Ha a monszunidőszak sűrű esőzései alatt be borul is, akkor is van valami vibrálás, valami csillogás. A lányok nem emelik fel a tekintetüket. Burkát viselnek, egyedül a szemük fedetlen, de nem néznek fel. Ha túl közel lépsz hozzájuk, ha megpróbálsz a szemükbe nézni, kendővel takarják el ezt az ujjnyi, szabadon hagyott rést is. Szégyellik magukat. Védekeznek. Rejtőzködnek. Erre nevelték őket. Ez az egyetlen túlélési stratégiájuk. Egy egyedül élő, tizenöt éves menekült lány helyzete egészen kétségbeesítőnek tűnik. Egyedül érkezett Mianmarból, egyedül él egy olyan környezetben, ahol nők csak csoportban, kísérelővel mutatkoznak, mutatkozhatnak. Megpróbálok közelebb lépni hozzá, jelezni a szolidaritásomat. Riadtan hátrál. Kellemetlen neki. Mit is hozhattam, mit is adhatnék neki Marokkóból? Romániából? A Pussy Riot történeteiből? Vagy az ország szeme láttára meggyilkolt román lány történetéből? Naiv és leegyszerűsítő ez a viszony. Meglehetősen giccses is.

Négy embert gyilkolnak meg a közvetlen közelemben, amíg a Kutupalong táborközpont különböző körzeteit járom. Időnként összeverődik a tömeg. Egyik délután a rohingya menekültek „önkéntes” visszatelepítéséről tartanak sajtótájékoztatót a táborvezetés egyik irodájában. Megjelenik a világsajtó, kiderül, nem lesz visszatelepítés, nincs garancia a visszatérők

biztonságára, nincs megegyezés. A mikrofonok és kamerák erdejének hátat fordítva hallgatom a sajtótájékoztató zajait. Figyelem az ott várakozó menekülttömeget. Élvezik, hogy a kezemben lévő kamerát nem a hivatalos személyekre, nem a hír- és döntéshozókra, hanem rájuk irányítom. Mosolyognak, pózolnak. A lányok most is rejtőzködnek, de a burka mögött, a takarásban mégiscsak rajta akarnak lenni a képen. Nem várnak tőlem semmit. Nem várhatok én sem tőlük semmit. Néhány percig, egy fullasztó trópusi délelőtt erejéig egymás tekintetében, egymás jelenlétében létezőnk. Észre vesszük egymást, számba vesszük egymást, intünk, visszaintünk egymásnak. Egészen emberi. Ennyi, amit átélünk, amit adhatunk egymásnak.

A pillanat elillan. Én hazaindulok, a szürke, fénytelen és hideg Kelet-Európába. Ők vissza a gőzölgő, párologó trópusi mocsarakba, a törzsi háborúba az államok közötti elnyomásban valahol Mianmar és Banglades határán. Nincs szabadság sem itt, sem ott, sem máshol. De vannak pillanatok, amikor egymásra nézünk.

Végel László

## Birkózással a családért!

80

A szerbiai sajtóban ezen a nyáron Magyarország a szokottnál többször került szóba, csak hogy nem azok a témák, amelyek a magyar közvéleményt foglalkoztatják. Orbán Viktorról ritkán esik szó, az ellenzéki sajtóban Putyin és Erdoğan mellett időnként megemlítik a nevét, de csak úgy mellékesen. Magyarország EU-szerepét sem nagyon firtatják, a V4-ek pedig véletlenszerűen kerülnek szóba.

A szerb sajtót sokkal jobban érdekli Oroszország vagy az USA, illetve a szomszédok – Horvátország vagy Bosznia – ügyei. A lapokat olvasva olyan érzésem támad, mintha nem is volnánk szomszédok Magyarországgal. A vajdasági magyar sajtó viszont annál nagyobb figyelmet szentel a budapesti politikának, sokkal többet, mint a belgrádinak. A vajdasági magyar olvasók a helyi lapokat olvasva értesülnek arról, amiről előző nap sokkal részletesebben az M1 köztelevízió beszámolt, úgy hogy ezzel is magyarázható a helyi lapok példányszámának rohamos csökkenése. A vajdasági magyarok nagy többsége a világról, az életről, Európáról, a jövőről, az igazságról az anyaországi közszolgálati tévéből tájékozódik. Hűségesen figyelik, hogy Budapesten esik-e az eső, azzal a reménnyel, hogy ennek köszönve Szerbiában majd gazdag lesz a termés.

Szerb nyelven Magyarországról főleg a különböző portálokon és a Facebookon esik szó. Elégé sajátos módon. Legutóbb a Hunyadi-szobor keltett nagy érdeklődést. A várva várt szoboravatás valóban ünnepélyes keretek között történt. Áder János magyar és Aleksandar Vučić szerb államfő tartott beszédet. Igaz, az ünnepséget megzavarta a hirtelen felülkerekedő,

pár percig tartó szélvihar, ami idő előtt lerántotta a leplet a szoborról, és az egyik gárdistára sodorta. Szegény gárdista mozdulni sem mert, de végül valaki feltalálta magát, és a leplet visszatette a szoborra. Így kezdődött az ünnepség, ami után a magyar honlapokon egyre több kommentár jelent meg azzal a kifogással, hogy a szobor inkább Don Quijotére hasonlít, mint Hunyadi Jánosra. A magyarok bosszankodtak, a szerbek viszont kacarásztak. Szerintük a szobor nem emlékeztet se Hunyadi, se Don Quijotére, hanem inkább Asterixre.

Ezenkívül ízléstelen, mondogatták.

A történet folytatása is humoros. A belgrádi Művészeti Akadémia négy hallgatója elcsente Hunyadi kardját. Tettüket nem titkolták, úgyhogy a rendőség könnyen felfedte kilétüket, az egyetemisták nem tagadtak, így harcolnak a giccs ellen, magyarázták. A rendőség megállapította, hogy a fiatalok nem haszonszerzésből csenték el a kardot. Hogy a bíróság milyen ítéletet ró ki, arról a sajtó nem számolt be. Bíróság elé kerül-e az ügy, vagy marad minden annyiban? Nem tudni! Talán az ügyészség azt gondolja, hogy diákcsíny volt az egész.

A Hunyadi-szobor története tehát kedélyesen zárult, a másik történet, az orosz harckocsik beszállítása azonban politikai felhangot kapott. Történt ugyanis, hogy Putyin tankokat és harckocsikat ajándékozott Szerbiának, de a szállítással gondok merültek fel. A román és a bolgár kormány nem engedélyezte, hogy az oroszok a Dunán vagy felettük átrepülve szállítsanak Szerbiába tíz felderítő járművet, amelyek azonban titokzatos körülmények között mégiscsak megérkeztek. A körülményekre Vučić államelnök utalt, aki a niši katonai parádén az újságírók ama kérdésére, hogy hogyan sikerült beszállítani az említett járműveket, nem volt hajlandó válaszolni, annyit mondott csupán, hogy ez maradjon titokban. Nem maradt! A külföldi hírügynökségek beszámoltak róla, hogy a harci járművek Magyarország légterén keresztül jutottak Szerbiába.

A *Vreme* hetilap újságírója ezek után megjegyezte, hogy „Orbán bácsi segített”. Az újságírók arról cikkeztek, hogy mit szól ehhez a NATO, hiszen Oroszországot a Krím elfoglalása után fegyverembargóval büntetik. A magyar válasz lakonikus volt. Igaz, hogy Magyarország légterén keresztül jutottak a felderítő járművek Szerbiába, de az oroszok nem értesítették a magyar hatóságokat arról, hogy mit szállítanak. Mindezek után a szerbiai hazafias sajtó nem győzte dicsérni a bátor magyar kormányt. Lám, nem olyan gyáva, mint a románok és a bolgárok.

Egy másik Magyarországot érintő hír is felkeltette a helyi sajtó érdeklődését. Magyarokanizsán megünnepelték a Vajdasági Birkózóakadémia Alapítvány létrehozását. A magyar kormány erre a célra 937 millió forintot biztosított. Lesz ott egy 800 négyzetméteres birkózócsarnok és „egy kollégiumi tartalom”, ami lehetővé teszi 49 személy egy időben való tartózkodását. Hajnal Jenő, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke az ünnepségen kifejezte abbéli reményét, hogy a birkózóakadémia hozzájárul „a közösségi és családi kapcsolatok erősítéséhez”. A reményre nagy szükség van, hiszen éppen azokban a községekben, amelyekben a magyarok nagyobb számban élnek,

egyre több ház ablakán olvasható a hirdetés, hogy „ez a ház eladó”, úgyhogy azon töprengök, lesz-e itt elég magyar birkózó. Persze, akkor sem dől össze a világ, ha nem lesz, akkor működni fog az Első Vajdasági Multikulturális Birkózóakadémia, ugyanolyan, mint a nem kis befektetéssel létrehozott topolyai Első Multikulturális Futballakadémia. Ez csak azokat háborítja fel, akik szerint a multikulturalizmus halott.

Úgy tűnik, birkózással folytatódik a nemzeti identitás megőrzéséért, a közösségi kapcsolatok erősítéséért folytatott harc. Nem vagyok a birkózás családmegőrző lehetőségeiben jártas, ezért maradok hagyományhű: a magyar identitás megőrzése ügyében sokkal inkább a kultúrába vetem a reményem, mint a birkózóakadémiába.

Így is készülök a közelgő ünnepségre. A hagyományokhoz tartom magam. Augusztus 20-át várva Széchenyi könyveit sorakoztatom fel az íróasztalomon. Azon töprengök, hogy a jeles napon melyik kötetét olvassam. Már vagy több mint egy évtizede március 15-én és az utána következő napokban Illyés Gyula *Petőfijét* olvasgatom, augusztus 20-a táján pedig Széchenyi valamelyik művét veszem elő. Azért, hogy felfrissítsem az emlékezetem és lelkierőt gyűjtsek. Az idén a *Stádium* lesz soron. Bevezetőnek azonban Babits a magyar jellemről szóló tanulmányát veszem elő, ehhez a remek esszéhez főleg akkor menekülök, amikor az új kapitalista osztály mértékadó ideológusai és értelmiségije nagy hangon számonkérlik a nemzeti szolidaritást. Személy szerint semmi kifogásom sincs ellene, hiszen kisebbségi létemre egy életen át e kérdéssel viaskodtam, ami számomra nem olyan egyszerű, mint a nemzetileg homogén közösségben élő polgár számára. Ez persze az én gondom, eszem ágában sincs, hogy budapesti íróbarátaim ugyanezt a terhet viseljék. Van nekik úgyszólván elég gondjuk! Így van ez rendjén: a kisebbségi ember arra ítéltetett, hogy fokozottan reflektáljon nemzeti identitására. Ez magától értetődő, csak hogy nem kérkedik vele a pesti zsöllyék előtt, hiszen ez számára természetes: olyan, mint a lélegzés. Képzelnünk el egy embert, aki reggel, délben és este elkiabálja magát, hogy lélegzem. Nos, pontosan ilyen a főfoglalkozású magyar. Engem sokkal inkább érdekel ennek az életnek a drámája. Ez az a dráma, amelyre a *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című regényem egyik hőse emlékeztetett: „Csak egy életünk van, ellenben kettőt vagyunk kénytelenek élni.”

Nem élhettem az individualizmus vákuumában, ha másért nem, akkor azért, mert a két életre ítéltettem. Ebben a helyzetben viszont örök rejtély marad számomra, hogy hogyan apellálhat a nemzeti szolidaritásra a neoliberalis kapitalizmust építő politikus, hiszen a kisebbségben (is) tapasztalom a szociális különbségek növekedését. „Mi” és „ők!”. A kisebbségi nábobok színre lépése után egyre gyakrabban hallom ezt a felosztást. A kilencvenes években a miloševići politika okozta veszélyérzet erősítette a nemzeti szolidaritást, viszont csökkenti az újabban polgárjogot nyert neoliberalis gazdaságpolitika, a tőke hatalma. Ehhez járul az is, a pesti politikai páholyokból is azt üzenik, a kisebbségi sajtó buzgón szajkózza, hogy soha nem volt ilyen jó Szerbiában magyarnak lenni, mint napjainkban. Nincs többé veszély, ezért egymást páholjuk el.

Az utóbbi időben viszont óvatosan veszem kezembe a magyar klasszikusokat, mert rossz idők járnak rájuk. József Attila már régen sebezhető, Adyt megleckéztették, Illyés Gyulának sem kegyelmeztek, mi lesz, ha Babits is sorra kerül, mi lesz, ha valakinek eszébe jut, hogy olyan kritikusan írjon a magyar társadalomról, mint Babits a *Halálfa*iban, amelyet egyébként a legfontosabb magyar regények egyikének tartok, és a mai napig nem vagyok hajlandó tudomásul venni, hogy nem került be a nevezetes magyar kánonba.

Újabban az értelmiségiek és az írók sokat emlegetik a harmincas éveket, a fasizmus előretörését. Immár Ferenc pápa is figyelmeztet rá. „Aggódok, mert elhangzanak olyan beszédek, amelyek Hitler 1934-es beszédeihez hasonlítanak.” A pápa nyilatkozatának hatása alatt újra előveszem az utóbbi évek egyik nagyon fontos regényét, a Goncourt-díjas Éric Vuillard *Napirend* című művét. Hitler német nagytőkéséssel tárgyal, megígéri, hogy betiltja a szakszervezeteket és a kommunista pártot, pénzt kér a választásokra – a német nagytőkésék fizetnek. Krupp egymillió márkát tesz le az asztalra. Vuillard is figyelmeztet: ha az oligarchák számára hasznos lesz, akkor támogatni fogják a szélsőjobbot. Még a fasizmust is. A posztkommunista régióban a bölcsen hallgató oligarchák nem nyilatkoznak a szélsőjobb pártok és szervezetek ellen. Egyelőre kivárnak. Nem politizálnak, akárcsak a széplelkű költők. A kormányok fegyverkeznek, különböző szélsőséges programot hirdető gárdák alakulnak. A legnagyobb meglepetésemre immár Szlovéniában is. Claudio Magris nemrégiben éppen Belgrádban jelentette ki, hogy elkezdődött a III. világháború, csak mi nem tudunk róla. A nyilatkozat rímel Babits *Elza pilóta* című regényének mondatával, miszerint a háború immár több éve tart, a békének minden reménye elveszett, ám a világ folyása egyre nyugodtabb mederbe látszott érn.

Kitekintek a nyáréjszakába, a kibírhatatlan kánikula után az emberek kimerészkedtek a városba, én is teszek egy kisebb sétát. A teraszokon vidám hangulat uralkodik, a Z és az Y generáció élvezi az életet. A szociológusok szerint szófogadó nemzedékről van szó. Én inkább kivándorló nemzedéknek nevezném. Félő, hogy pár év múlva sokkal kevesebben lesznek a teraszokon. Visszatérek a lakásba, augusztus 20-át várva, mielőtt Széchenyit veszek a kezembe, Babits-verseket olvasok, „Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás”, írta az Isten balján álló költő egyik 1936-os versében (*Ha nem vagy ellenállás...*). Talán, ha ez a gondolat kerekedne felül, akkor nem lenne ilyen gondtalan és vidám a Z és az Y generáció, de sokkal többen maradnának a teraszokon.

## Gombár-képek

Virtuális galériában a „fényképek” szavakból vannak. Gombár Csabát személyesen bő tíz éve ismerem. Korábban annyit tudtam róla, mint az egyike a szellemi élet iránt érdeklődő állampolgároknak. A szócikk formájú Gombár-fényképekből állítottam össze az alábbi kis szövegtárlatot.

### A katonaviselt

Egyik olvasmányélményemet, Székely János *Nyugati hadtestjét* Gombár Csabának köszönhetem. Amikor a könyvet olvasásra ajánlotta, alig ismertük egymást, így azt sem tudtam, hogy a felnőtté válás meghatározó éveiben katonai középiskolába járt. Az említett önéletrajzi elbeszélés-ciklus Székely erdélyi kadéttéveihez kötődik, és a második világháború éveiben játszódik. Hozzá hasonlóan Gombárra is életre szólóan hatottak a katonai iskolában töltött évek.

Gombár Csaba egyszerre rendtisztelő és tekintélyellenes, amihez a katonaviseltségnek is köze lehet. Szerinte „a tekintély megkérdő-jelezése” az individuum, a szabad egyén alapvető joga. „Semmiféle tekintélyt nem hiányolok, nincs szükség tekintélyekre, senkiére és semmiére” – mondja öntudatosan. A fegyelmet alapkövetelménynek tekintő katonai oktatási intézménybe saját döntése alapján került, ami ellentmondani látszik fenti szavainak. Alaptermészetének kettősségére maga hoz példát utolsó középiskolás évéből. Jövője

szempontjából perdöntő személyes ügyben kérte, hogy fogadja őt a zászlóaljparancsnok politikai helyettese, aki, mikor jelentkezett nála, utasította, hogy hamuzza ki a kályháját, és rakjon tüzet. „Ezt a parancsot végrehajtottam, de aztán jelentettem, hogy nekem már semmi mondanivalóm nincs – ha velem ő itt a kályhát pucoltatja. [...] Alighanem megnehezítettem azok néhány óráját, akiknek el kellett dönteniük, hogy mi a ménkút is csináljanak velem.”

Ötvenhatot a katonaiskolában élte át. Parancsnokai közül többen keréket oldottak, akik maradtak, aggódtak és tanácstalanok voltak. „Mi tekergettünk a városban, sok mindent láttunk. Egyszer haza is mentem anyámat meglátogatni Pesterzsébetre. De mindig visszamentünk. Nekünk otthonunk volt ez az iskola. Szolgálati helyünk volt. Nem tudom, hogy lehet-e ezt érteni, magyarázni meg felesleges.”

### A konfliktuskerülő lázadó

Szelíd ember benyomását kelti, miközben „a civilizált élet” – a demokrácia, a türelem, a megértés – veszélyeztetése indulatokat vált ki belőle. „A konfliktusok megoldására zsigeri válaszok születnek – mondja –, amit nem könnyű elfojtani.” Szuverén: önmaga ura, aki értékükön becsüli embertársait. „Konfliktuskerülő vagyok – írja –, ne higgye senki, hogy állandóan a barikádokon küzdöttem a nép boldogulásáért. Egy-két ronda ember hülyeségeivel belekényszerít-

\* Részlet a *Gombár 80, Egy emelt fejű republikánus* című emlékkönyvből.

tett valamibe, amit nem volt illő el-  
tűrni.” „A dolog úgy áll, hogy ha va-  
lami nagyon nem tetszik, akkor az  
ember nem kockázatelemzéssel fog-  
lalkozik, hanem szóvá teszi a véle-  
ményét. Amit én viszonylag fiatalon  
a katonaságnál átéltem, ahhoz ké-  
pest nem érezhettem különösebben  
kockázatosnak ilyen-olyan későbbi  
megnyilvánulásaimat. Kétségtelen,  
ha valami nagyon ellentmondott  
elveimnek, akkor néha késztetést  
éreztem, hogy megszólaljak. Néme-  
lyik látványosra sikeredett.”

Konfliktusos helyzetekben nem  
volt hiánya. Különösen 1957 „nyo-  
masztó évében”, amikor friss párttag  
létére megtagadta a katonaságot,  
mert a katonai középiskolai érettsé-  
gije ellenére nem akarta „a pará-  
dés katonai életet” választani. Nem  
azért, mintha rádöbrent volna arra,  
hogy a rendszer elitképzőjében „egy  
pretoriánus gárda” tagjának nevelő-  
dött, hanem mert a még nem eléggé  
körvonalazott vágyaihoz képest ke-  
vésnek, unalmasnak és felesleges-  
nek találta a katonatiszti pályát. De  
miért lett párttag? „Hogy valaki mit  
tesz vagy mit nem tesz 14 vagy 18  
évesen egy politikai kataklizma kö-  
zepette, azt legkevésbé érdekekből  
lehet megmagyarázni.” A neveltetés,  
a családi mentalitás: a szocializáció  
van lépéseink mögött, véli. Az ő ese-  
tében legfőképpen az édesapja, aki  
„lázádo ember volt. Legkevésbé sem  
értelmiségi, és úgy fogta fel a kom-  
munistaságát, hogy az ellen, amit  
igazságtalannak tart, lázadni kell”,  
s akinek „hányatott fiatalkorából a  
kelléténel több ragadt az anarchiz-  
musból, mint az ötvenes évek elejé-  
re uralgóvá lett, államosított mar-  
xizmusból. Három elemijével apám  
ugyan nem használt olyan fordula-

tokat, mint például a mindig fenn-  
álló kritikája és hasonlók, de mint  
»kiemelt« munkáskádernek, villám-  
gyorsan sikerült visszadolgoznia ma-  
gát a marógéphez. Ez nem maradt  
rám hatás nélkül – vallja. A kato-  
naiskolában érettségizett renitens-  
kedőt a pártból kizárták, de börtönbe  
nem került. Elment segédmunkás-  
nak, majd pár hónap után mégis be-  
jutott az egyetemre. Ott is a maga  
feje után ment. Például „nehézsor-  
sú, szerény” tanárának „egyszemé-  
lyes” vallástörténeti óráit látogatta.  
„Csoporttársaim viccelődtek is, hogy  
minduntalan Krisztus-szeminárium-  
ra járok.” A maga autonóm módján,  
„metafizikai szomjúságtól” hajtva így  
elégítette ki mérhetetlen kíváncsisá-  
gát a világ iránt. „Változásaimat, ha  
fejlődni nem is fejlődtem – jegyzi meg  
a maga jellegzetes önlelkicsinylésével  
–, inkább ilyesféle hatásoknak kö-  
szönhetem.” Egyetemi hallgatóként  
és oktatóként is voltak konfliktusai.  
1957-ben az ifjúsági szervezetek egy-  
sége ellen „dadogta el mondan-  
dóját” (a KISZ-t, a kommunistának  
mondott szervezetet kommunistá-  
nak kívánta megőrizni, amiért a ha-  
talom dogmatikus képviselője őt mi-  
nősítette „kérges szektáriánusnak”),  
1968-ban „indulattól fűtve” Cseh-  
szlovákia katonai megszállása ellen  
tiltakozott, mert úgy érezte, hogy a  
politikai vezetés „ordítóan mást csi-  
nál”, mint amit ő jónak vél.

Elégedetlen magával: „talán töb-  
bet tehettem volna azért, hogy tűr-  
hetőbb legyen körülöttünk a világ. A  
konfliktusokat nem szívelem, s ezért  
többnyire nem éltem azokkal a felkí-  
nált lehetőségekkel, hogy valami ve-  
zető pozícióból magam is tegyek va-  
lamit a tűrhetőbb körülményekért.  
A Rádió kivétel volt 1990-ben, mert

elnökségét elvállaltam, de azt sem kellett volna, nem éreztem magamat jól abban a helyzetben.”

Tudja, hogy belső szabadsága tőle magától függ, aminek ára van. Az epiktétoszi szabadság fenntartása, védelme azonban megéri az áldozatot: az olykori kapcsolat megszakítást, a lemondást a kedvelt tevékenységről. A belső szabadság érték – „egyfajta harmónia”. A lázadó Gombár békében él a rendkedvelő, megfigyelő Gombárral.

### Az önértelmező

Nagy önismerő. Nem részrehajló maga iránt, amit hajlamos túlzásba is vinni. Például ezen a szöveg helyen: „a politikáról írok, de csak valamiféle ismeretterjesztő szándékkal (s máris megoldatlanságokra bukkanok saját gondolataimban, miközben mások okítására vetemedem).” „Eléggé jóban van” önmagával. „Sosem voltak úgynevezett életcéljaim” – jelenti ki, s ha mégis felötlik benne valamiféle személyes jövőkép, hívságosnak és unalmasnak véelve, elhárítja magától. „El kell végeznem a magamra szabott munkát, de nem azért, mert magamat fontosnak tartom. Jólesik, ha magam körül, egy időre legalább, tisztázódnak a dolgok, visszatartatik a káosz”. „A káoszból ki-ki szándéka, képessége szerint elkerít egy darabot, s azt műveli, teszi rendbe, alakítja egy időre védett, netán virágzó helyé. [...] Úgy képzelem, hogy a tőlem néhány méteres körben visszatartom a gazok anarchikus burjánzását, és hogy ez az időleges rend összefér, vagy legalábbis nem ellentétes az emberiség komplexen vegetáló kultúrájával. Hívságos dolog ez, de így tekintve rendben vagyok a világgal.”

„A lődörgés, a kontempláció jó dolog. Tekinthető felelőtlen semmittevésnek, de sose érzem annak, nem árt hozzá egy kis tájékozottság, hogy az ember ne csak nézzen, hanem lásson is valamit nézelődés közben. Ha valaki meg tudja különböztetni a gyalogbodzát a szuláktól vagy a katángkórótól, akkor az érdeklődés hajtja tovább, s akár egy gazos árokparton is egy világ nyílhat ki.” Neheztel is magára, ha úgy érzi, nem őrzi jól, amit elkerített: „A világ örökkévalósága szempontjából csöndes megadással kéne fogadni bármit, de ennek ellenére néha indulatot kelt bennem az elveimmel ellentétes világ, a nyugodtabb, rendesebb élettől feleslegesen eltántorító politikai süketelés.”

Életének alakulásában meghatározónak véli származását, „szűk látókörű környezetét”. „Rokonaink, ismerőseink szegény s szegényes körülményeik miatt képzeletükben is szerény emberek voltak. A társadalom felettük lévő grádicsai nem voltak beláthatóak, csak a legközelebbi, a szegényparaszti létből való kilábalás, a szakmunkássá válás. [...] A társadalmi pozícionáltság elsősorban talán nem materiális kérdés, hanem a belátható társadalmi tér szűkösségét vagy tágasságát is jelentő diszpozíció, vagy egyszerűbben: osztályhelyzet.” A második világháború utáni társadalmi körülmények „pozitív alakulása esetemben sokszor úgy esett, mint amit rám lőcsöltek a véletlenek”. Úgy véli, hogy lázadásainak következményeit származása miatt úszta meg. Kizárták a pártból, de felvették filozófia szakra. Amikor – már oktatóként – elítélte a „testvéri tankok” bevonulását Csehszlovákiába, nem

az utcára került, hanem egy kutató-intézetbe. „Apám csepeli vasmunkás volt és kommunista. Olyan adottság volt ez, mint régen, amikor egy család kutyabőrrel dicsekedhetett, és élvezhette annak előnyeit.”

Az írás létszükséglet számára ugyanúgy, mint a „kószáló kíváncsiságú” olvasás: a „korlátlan bolyongás térben és időben”. Készítéseiről így vall: „Előfordult, hogy nekem valami nagyon nem tetsző miatt indulatba jöttem, s azért írtam, mondhatni, a pillanatnyi belső kényszer hatására. Többnyire azonban csak rácsodálkozva a világra, s hogy valamit megértsek belőle – ebben még legjobban az írás segít.” Megértésvágya a szavak eredetére, jelentésváltozataira is kiterjed. Érdeklődése lankadatlan a nyelv titkai iránt.

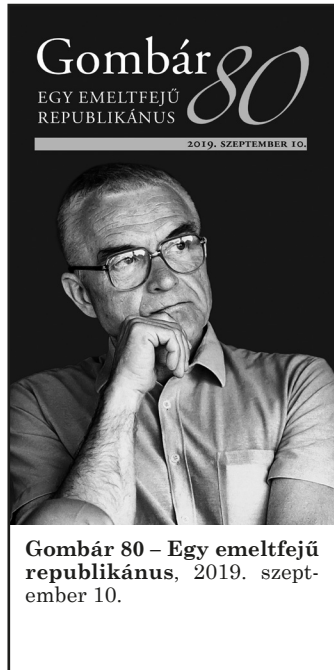
### A politikai gondolkodó

Demokráciafelfogása talán így foglalható össze: Legyünk több részvétellel a társadalomnak és az önmaguknak kiszolgáltatott emberek iránt. Pusztá, ráolvasó szavak helyett kézzelfogható, megvalósítható dolgok kellenek, például az állam átalakítása olyanná, hogy a hatalmat gyakorlók ne eshessenek önös érdekeik csapdjába, szabályok ösztönözzék őket a köz szolgálatára. „A mindenható állam – írja – igen nyomasztó tud lenni, de töméntelen bajt és rémületet okoz a gyenge, tehetetlen

állam is. Ritka időkben ezek közt lehet választani, s aztán borongani, hogy rosszul választottunk. Csak egy nem adatott meg, hogy állam nélkül éljünk. Nélküle nem nagyon tudnánk egymást elviselni.” A bal- és jobboldali szélsőségeknek a „demokratikus intézményesség nyitott teret – írja –, de a demokratikus állam – ha hosszú évekbe telt is – legyűrte mindezt. Az állam, amely továbbra is demokratikus tudott maradni.”

Ő mondja ezt is: „Szeretném, ha az emberek nem lennének olyan izgatottak. Szeretném, ha a közéleti viták árnyaltabbak, iskolázottabbak lennének. Ha teret nyerne, amit angolul *understatement*nek mondanak. Ha nehéz vagy drámai helyett nem mindig tragédiát mondanánk, ha nem mindig felsőfokban szólna a dicséret vagy

ellenvetés, ha az előnyök és hátrányok mérlegelése a vitapartnereknél a saját szövegben is megjelenne. [...] A gondolkodás, önreflexió igényéről beszélek.” Indulatai is a demokratáé. Lengyel László emlékei szerint Gombár a munkahelyi viták során hosszasan hallgatott, „majd egyszerre kirobbant belőle a harag, a düh, és káromolni kezdte a fennállót. Mindig valami demokrácia-kérdésben [...] Azt, hogy politikai reformokra van szükség, és demokráciára – szélesebb értelemben véve –, a Társadalomtudományi Intézetben hallottam Gombár Csabától egyedül.”



Gombár 80 – Egy emeltfejű republikánus, 2019. szeptember 10.

Csaknem egy évtizeddel EU-tag-ságunk előtt kopogta gépbe figyelmeztető mondatait: „Magyarország mindig itt marad, ahol van. De nem mindegy, hogy ez a megmaradás a nemzetállami szuverenitás zsugorodó kereteiben történik-e, vagy nagy lélegzetű egységesülés formájában. Az előbbi, a gyepük mögé húzódás, érthető történelmi reflex. Az utóbbi egy nyitott végű kaland. Ha szerencsénk van, lehet választani.” Már 2002-ben érzékelte a globalizáció és a nemzetállamiság hívei közötti növekvő, a demokráciát veszélyeztető, a birodalmakat konzerváló feszültséget: „a képviseleti demokrácia a szuverén állam, többnyire a nemzetállam kereteiben és határai között alakult ki, s egy államra szabott intézmény. [...] Márpedig, még ha elképzelni sem tudunk egy demokratikus, »egyetemes államot«, akkor képzeletünkéből csak arra futja, hogy egy globális, a ma meglévő államok fölötti politikai keret csak valami antidemokratikus vagy nem demokratikus forma lehet.”

A demokrata Gombár forradalom-ellenes, hagyománytámogató, folytonosságpárti. Ezek a jelzők azért illenek rá, mert *tudja*, mivel járnak a nagy változások, s hogy mindig az egyszerű emberek szenvedik meg a fordulatokat. Mint a múlt iránt szenvedélyesen érdeklődőnek, Kemény Zsigmond „forradalmár-definíciói” jutnak az eszébe: „gyúlékony képzeletű honboldogítók”, „vagydús honbarátok”, akik „sarkaikból akarják kiforgatni a világot. A forradalmárok „politikai vállalkozók, akiknek még bukásukban is megmarad szép emlékezetük”, pedig „nagyon sokszor a politikai meggyőző erő fokozása végett maguk is az emberi

szenvedélyek fölgújtásához folyamodnak, hogy léphessenek kitűzött céljaik irányába.” A második világháború utáni éveket, amelyek értékelése nem szűnő vitákat gerjeszt ma is a történészek között, már évtizedekkel ezelőtt árnyaltan látatta, mivel ellenére van „a kizárólagosságokban való gondolkodás”, s a kiegyezések, a kompromisszumok híve. Helyzetrajzai pontosak. Például: „A forradalmi jellegű átalakulás zűrzavarában megszűntek a kizsákmányoló társadalmi osztályok, lebomlott a korszerűtlen történelmi-társadalmi osztályszerkezet. Ezt a folyamatot azonban súlyos politikai hibák, bűnök is terhelték, amint az a következményei tükrében hamarosan bebizonyosodott.” Következtetései is azok: „Csak akkor lehet szerkezetileg átgyúrni egy társadalmat, ha a társadalmi osztályok, rétegek védtelenné, kiszolgáltatottá váltak, ha már nincsenek politikai exponenseik, érdekvédelmi szerveik, pártjaik. [...] A közéleti szervezettség lebontásával minden társadalmi csoport egy mindentudónak elgondolt központi akarát függvényévé vált, miközben gondolatilag is kiiktatottá váltak az érdekkonfliktusok a mindenkivel szeminarizáltatott jövő mennyországból.” Ezeket Gombár a Kádár-rezsimben írta, s nem a 21. századi demokráciakísérletünk kudarcosságát követően. A szervesen átvétel veszélyeiről általa írottak is az 1989-es rendszerváltásunk előttiek: „A máshol jól bevált politikai megoldások átvételét fontolgatva pedig ajánlatos konkrétan mérlegelni, számot vetve a hazai föltételekkel, célokkal és alkalmazási lehetőségekkel. [...] tisztelettel és megértéssel kell kezelni a saját történelmün-

ket, mert ez és csak ez a mindenkor alap, amelyre bármi is építhető”. S minden megállapítása mögött az alap gondolat: a hatalom intézményein, intézményváltoztatásain és működtetőin múlik a mindennapi köz- és magánéletünk.

„A történelemből ismert forradalmak gyakorlati tapasztalatai olyan rosszak, számos esetben olyan rémületesek, hogy a ma [2009-ben] eszmélők számára egyszerűen érthetetlen, hogyan hihetett forradalmi célokban és módszerekben bárki is.” „A forradalmak magasztos céljaihoz képest a járulékos hatások irtózatossak. [...] Ha vannak is forradalmas pontjai a Földnek, az elviselhető és háborúmentes körülmények között élők szemében, a hánytorgó történelmükből kivergődött és a piacgazdaság végtelenek tetsző lapályán baktatóknak a forradalom már csak a szerencsétlenséggel és képtelenséggel azonos.” „A forradalmak véresek és erőszakosak, s persze mindig is riasztóak voltak az emberek többsége számára. De mindig volt egy úgynevezett forradalmi élcsapat, amely különböző mértékben ugyan, de hívókból állt. Ma ilyen nem létezik. [...] A háborúk és forradalmak megtörténnek, nem áll módunkban választani őket”, a reform, az adaptálódás, a kiigazítás azonban választható. „A reformerek – vélekedik – velejéig államemberek –, legfeljebb nem elég mélyen ismerik magukat. Formálisan az állam ellen lépnek fel az államgépezetben megbújó hibák miatt, de nem géprombolók, hanem tartalmilag az állam építői. Az államrezon a közös eszünk – még ha néha el is veszítjük.”

Gombár szánja azokat, akik zendülésre, lázadásra kényszerülnek. A társadalmi igazságosság, az emberi

méltóság könyörtelen híve. Konzervatív anarchista. Nem hisz a folytonos előre haladásban, amit az elvakult optimisták és a fogalmat önös célra használók fejlődésnek hívnak: „Az ember véletlenekben, esetlegességekben bukdácsol. Barlanglakó múltunkból a virtuális világ bolyongói lettünk, bár troglodita múltunkból elég sok rondaságot megőriztünk. Eddig megúsztuk az emberiség, s ha eddig megúsztuk, talán még egy darabig elfejlődgethetünk. – Ennek persze semmi racionális fedezete nincs, de hitnek elmegy.”

### Az állampolgár

Gombár Csaba jó állampolgár. Érti magát és megért másokat. Tudja, hogy a nagyobb összefüggéseket a saját életén, a személyes tapasztalatokon keresztül lehet láttatni leginkább. Érdeklődik embertársai, hazája és a világ dolgai. Nem csupán kíváncsi, hanem utánajár annak, amit nem tud, amiről csak sejtései vannak, s nem nyugszik addig, amíg nem tisztáz mindent. Rendszerek változhatnak körülötte, leírt szavai hitelességét nem csorbítják a hektikus idők. A politika parttalanságáról szóló, saját életének történéseivel is érvelő olvasmányos könyvét évekkal az 1989-es rendszerváltás előtt írta. Minden, ami benne foglaltatik, tudományos és emberi hitelessége okán maradandó. A politikai rendszer, írja, „valamiféle lenyűgöző és rémisztő burjánzásra képes, s néha az egyéni emberi lét egészének elnyelésével fenyeget. Ma már képes elpusztítani a világot. Mert – és ezt jó, ha világosan látjuk – nem egyszerűen az ember fenyegeti saját világát elpusztítással, hanem a politikailag szervezett társadalmi csoportok. Nem az ember hódít meg

és igaz le egy másik embert, hanem az államtag és párttag mivoltukban politikailag szervezett emberi közösségek képesek erre. [...] A politika rendszere nem egyszerűen körülöttünk vagy fölöttünk van, hanem általunk és bennünk is. Igen, bennünk is mint tudattalan reflex, mentalitás, vonzódás vagy legyőzhetetlen undor.” Alapmegállapítása: „A politika biztosíthatja a rendet, biztonságot, amely minden társadalom létének, működésének elemi föltétele.” Állítja, hogy „egy politikai jelenség időszerűségéről, aktualitásáról dönteni nem az ész, nem a tudományosság, hanem a hatalom kérdése”. Vagyis minden azon múlik, milyen az a „hatalom”. Az egyéni és a társadalmi érdek s az ezzel szorosan összefüggő szabadság és egyenlőség bonyolult problémájáról nem közhelyszerűen mond érvényeset. Olyan viselkedés, meghatározó értékkövetés a mintája, „aminek a direkt politikai befolyásolása szinte lehetetlen”. Bornemisza Pétert idézi, aki ötven év híján fél évezrede feljebbvalói intése ellenére ragaszkodott saját meggyőződéséhez: „egyfelől félttem, másfelől égett a szívem, és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha az számat föl nem tátottam volna”.

Amit Papp Zsoltról ír, rá is vonatkoztatható: „Az örökös hazai tiprodásokban, az autokratikus rend miatt fojtott konfliktusok közepette mutatott föl a gazdasági feszültségeket feloldani képes demokratikus jogállam konstruktivitását. Túl sokat tudott ahhoz, hogy barikádharcos legyen.”

Nem hivalkodó, nem önmutogató. Élettapasztalatai, olvasmányélményei nem tették, nem teszik derűlátóvá: „A világgal semmi sincs rendben, mert nem akar megfelelni a fejünkben kialakult rend képzeté-

nek. Annál inkább így van ez, minél kialakultabb valakiben, valakikben a világ helyesebbnek vélt elrendezésének képzete.” Mégsem lett peszsimista, „csupán” józan. Tiszteli és megéri a sokféleséget, s veszélyt lát az egyensúlyhiányban. „A rend utáni vágy (a turbulenciákkal egyetemben), s azok a bizonyos rendképzetek – írja – nem mondhatók eleve értelmetlennek és eredménytelennek.”

\*

Gombár Csaba elismerő megjegyzésekkel, bátorító noszogatásokkal nem hagyja lankadni a fényképezés iránti „megszállottságomat”. Ez a gesztusa csupán az egyik részemele a szellemi mértékletességből, odafigyelésből, megértésből, bölcsességből és még sok más egyéből összetevődő gombári teljességnek. Gombár tartásos ember. Ez nem csak szálfegyenes járása miatt van így, hanem erkölcsisége okán is. Az tudja magát lelkileg is egyenesen tartani, aki érti és értelmezni tudja a kilengéses állapotokat.

A szövegben szereplő idézetek lelhelyei: Gombár Csaba: *A politika parttalan világa*. Kozmosz Könyvek, 1986; Gombár Csaba: *Egy emberi hang*. <http://nol.hu/archivum/archiv-148592-128328>; Gombár Csaba: *Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett. Magyarország szuverenitásáról*. In A szuverenitás káprázata. Korridor, Politikai Kutatások Központja, 1996; Gombár Csaba: *A birodalom kérdéséről*. In Nem élhetek birodalom nélkül, Helikon Korridor, 2002; Gombár Csaba: *Írások az államról*. Palatinus, 2009; Gombár Csaba: *Személyes írások*. Kalligram, 2013.; *Utak és démonok*. Hankiss Elemér kérdez. Kossuth Kiadó, 2016.

## Kentaur, szabadon

Mint Végel László korábbi könyveiben, a *Temetetlen múltunk* címet viselő legújabb munkájában is elsőként a könyv műfaját megjelölő alcímnek érdemes némi előzetes értelmezői figyelmet szentelni. Ez a – szakszóval – paratextuális komponens jó ideje érdekesebbnél érdekesebb változatokban kíséri a szerző könyveinek a címét: esszénapló (*Wittgenstein szövőszéke*, 1995), esszéregény (*Exterritórium*, 2000), naplóregény (*Bűnhődés*, 2012), városregény (*Neoplanta, avagy az Ígéret Földje*, 2013). Amint erről a *Neoplantáról* írott kritikámban (*Mozgó Világ*, 2013/7–8.) megjegyeztem, ezek az alcímek afféle *mission statement*ként jelzik, hogy az utóbbi évtizedekben írt műveiben Végel következetesen az írástechnikai hibriditásra és heterogeneitásra törekszik, s mondhatnánk, kötelezően áthágandónak tekinti a „tisztá” irodalmiságot a vallomásos, tényfeltáró, publicisztikai és diszkurzív írástartományoktól elválasztó határokat.

Ilyesféle transzgressziós küldetésnyilatkozatként olvasandó a *Temetetlen múltunk* alcíme, az „önéletrajzi regény” kifejezés is. Nem csupán abban az értelemben, ahogy az önfeltáró és a személyes múltat szükségképpen át- és újraalkotó, azaz végső fokon *megalkotó* emlékezet maga úgy működik, mint ahogyan a fikatív regényvilágot létrehozó szépirodalmi teremtő képzelet, azaz eleve transzgresszív a működése. A könyvet olvasva hamar felismerjük, hogy a kifejezés mindkét tagja, az „önélet-

rajzi” és a „regény” nem csupán egymással való viszonyukban hibridek és határsértők, hanem önmagukban is egymással nehezen megférő elemeket kényszerítenek voltaképpen paradox egységbe. Az önéletrajz – az emberi és írói pálya emlékezte – egy öntudat fejlődésregénye. A vajdasági kisebbségi helyzet önkorlátozó szorítása és az osztársadalmi környezet, a „testvériség és egység” – a titoista Jugoszlávia címermondata – univerzalizmusának a felszabadító tágassága között kirajzolódó tér, amely hol mélységesen idegen és kopár senki földjének, hol a lehetőségek otthonos és reményteli honának érződik – illetve valamiképp *egyszerre* ennek is, annak is – az a pszichoszociális terep, ahol ennek az öntudatnak a fejlődésregénye a helyzet elemeinek folytonos vonzásában-taszításában lezajlik, pontosabban: ahol ez az öntudat kikovácsolhatja önmagát.

Ami persze azt is jelenti, hogy a *Temetetlen múltunk* műfajmegjelölő alcímében az „önéletrajz” szót nem árt kiegészítenünk. Végel ugyanis valójában legalább annyira „közéletrajzot” is ír, mégpedig megint csak két értelemben. Egyrészt önmaga és családja történetének alig van olyan mozzanata, amelyet ne determinálna, akár jó, akár rossz értelemben, a „köz” élete, a helyzet és a környezet, mégpedig olyan durván, olyan nyers, sőt nemegyszer erőszakos és véres közvetlenséggel, amelyet nyugalmasabb tájak szülöttei csupán hírből

ismerhetnek. Másrészt ezeknek a determinánsoknak a leltározása nélkül az én története sem írható meg. Így az önéletrajzi szándék „közélet-rajzi” eredményt hoz: a második világháborúban újjászülető Jugoszlávia történetét.

Ez volna az alcím másik komponensében megjelölt „regény”: ennek az „egy időnek”, Végel László és Jugoszlávia közös idejének a krónikája a könyv. Személyes sors és történelmi elrendelés forr ugyanis egybe a *Temetetlen múltunk* lapjain, s lesz az írás vezérmetaforájává: külön-külön esetleges és céltalan mindkettő, de egymás metaforájaként értelmet és célt találnak egymásban. Az egyéni és a közösségi történet ennek a metaforikus viszonynak a jóvoltából képes a szükségszerűség kegyelmében részesülni: valóban *regény-nyé* szublimálódni. Olyasféle írássá, amely rendelkezik a könyv Máraitól vett mottójában megfogalmazódó jogosítvánnyal: Végel *a személyes létezés az univerzális létezés szerves kiegészítő mikrokozmoszának érzi, s képes arra, hogy ne arról adjon hírt, ami vele és körülötte történt, hanem azt rögzítse, hogyan történt meg a világ benne.* (Mint amiképp – tesszük hozzá – fordítva is: hogyan történt meg ő a világban.)

Ennek a metaforikus viszonynak a szinte jelképes kiindulópontja az egyébként teljességgel tárgy- és tényszerű kezdet: 1941. Ez Végel születési dátuma, egyben az „első” vagy a „rég” Jugoszlávia halálának éve: német invázió olasz, bolgár és magyar részvétellel, az ország felszabdalása, a horvát usztasa állam létrejötte. De ez volt az újjászületés kezdetének az éve is; még ebben az évben megindul a partizánháború

a megszállók ellen, amelynek eredményeképpen majd létrejön az „új” vagy „második” Jugoszlávia, Tito szocialista szövetségi állama (kikiáltották 1946. január 31-én). Végel ekkor egy nap híján mindössze öt éves, de máris egy harmadik ország lakója, miközben – amint ezt a kelet-közép-európai alapvics poénba foglalja – egész idő alatt ki sem mozdult szülőföldjéről.

Ez az ország lesz egészen 1992. április 28-ig – hivatalosan ekkor szűnt meg a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság – Végel László fizikai és szellemi életkerete, a maga (viszonylagos) állandóságával és kiszámíthatóságával. Negyvenhat év: elegendő egy élethez, gyerekkorhoz, felnőtté váláshoz és megállapodáshoz – ahhoz mindenesetre, hogy az ember, ha mégoly feltételes értelemben is, a hazájának nevezze. Történelmi időnek persze kevés. Nagyjából annyi, amennyi Kelet-Közép-Európában kijut az itteni országoknak, illetve politikai rezsimeknek. (Ezeknek mi felénk gyorsan lejár a garanciájuk. Lásd a magyar példát: a kiegyezés kori Magyarország cirka ötven évig tartott, Horthyé úgy huszonötig, a szocialista változat – ha 1949-től számítjuk – negyven évet ért meg. Átlagos életidővel számolva nemigen volt a térség modern kori történelmében olyan ember, aki ne ért volna meg legalább egy „hazátlanodást és „újjahazásodást”. S voltak sokan, akiknek kettő, sőt három is kijutott ebből.)

Végel esete persze még ennél is kényesebb és bizonytalanabb eset. Ő hivatalosan a soknemzetiségű Jugoszlávia egyik nemzeti kisebbségéhez, a szintén soknemzetiségű Vajdasági Autonóm Tartományban

élő magyarok gyakran és szeszélyesen változó helyzetű közösségéhez tartozott. Kisebbségi mivolta révén persze természetes kötelekek fűzték a „többségi” magyar kultúrához és – mintegy a *fortiori* – annak aktuális történeti-politikai „hordozójához”, Magyarországhoz, pontosabban a Magyar Népköztársasághoz, amely Jugoszláviával kezdetben ellenséges, később csupán feszült, majd végül békés, bár valamelyest tartózkodóan baráti viszonyban volt. Harmadikként – vagyis inkább *elsőként* – pedig ott volt Végel legtágabb, egyben őt alighanem a legmélyebben meghatározó életkerete, a szocialista Jugoszlávia, mely sokáig páratlan és egyedülálló történelmi kísérletnek tűnt a szemében, olyan vállalkozásnak, amely új életet képes támasztani a nacionalizmus balkáni dögtemetőjéből, és amely azután – egy mind reménytelenebb, de véget nem érőnek tűnő történelmi agónia után – önnön vérébe fulladva hanyatlott vissza oda, ahonnan vétetett.

Lojalitásoknak és azonosulásoknak folyton változó szövedéke vagy szövevénye, oldások és kötések szüntelen kényszere és meg-megújuló vágya adódott mindebből Végel számára. Az identitásválasztás kényszere és vágya, ott, ahol tucat-szám kínálkoztak a lehetséges identitások, mindegyik megtámasztva az oktrojálni kész lelki és politikai hatalommal – és ahol éppen ezért

lehetetlen volt választani közülük. A jugoszláv álom mintha ennek a kényszernek a feloldását és ennek a vágnak a csillapítását ígerte volna – de hát kiderült róla, hogy ez az ígélet is kényszer és vágy csupán, börtön vagy legfeljebb – ahogy Végel nevezi – „buborék”, mely megvéd ugyan, de azon az áron, hogy az ön- és közcsalás olcsó vigaszával kímél meg téged a valóságtól: temetővé hazudja a temetetlen múltat.

Végel már jóval azelőtt megszűnt hinni ennek az ígéletnek, mint hogy a buborék – az „új”, a „második” Jugoszlávia – szétpattant volna. Könyvének nézőpontja az *után* nézőpontja: én és történelem metaforikus viszonyának a felbomlása után vagyunk, élet és történelem külön-külön ismét esetleges és értelem nélkül való.

De van élet a metafora után is. A *Temetetlen múltunk* ajánlása – „Feleségemnek, Anikónak – akivel túlélünk” – ennek az életnek a paradoxan kettős értelmére utal. Egyrészt a pusztá túlélésre: megmaradtunk, örülünk neki, bár igazán nincs miért, hiszen mindenünk odaveszett. Másrészt – miután a végére értünk a könyvnek – kihalljuk ebből a „túlélünk”-ből a keserűen illúziótlan, ám valamiképp mégiscsak pozitív pátoszt is. Az összeomlás a senki földje partjára vetett minket, a se-ide-se-oda tartozás, egyben az ide-is-oda-is tartozás kentaurlétebe, nyelvek, nemzetek, identitások holt-



terébe – ez viszont az élet egyetlen tere, a kalitkák, börtönök és védőburkok nélküli életé, amely a temetetlen múlttal való teljes szembenézés szabadságának a birodalma.

Kentaurlet... Jean Améry, az Auschwitz-túlélő esszéista (osztrák zsidó volt hivatalosan, eredetileg Hanns Chaim Mayer, amely névtől megszabadult, mint ahogy osztrák és zsidó voltától is, amennyire ez lehetséges) írja *Túl bűnön és bűnhődésen* című könyvében az identitástól, közelebbről a *Heimat* (a haza, a szülőföld) gyermekkori élményei révén belénk vésődő identitástól való megszabadulás lehetőségéről, hogy ez szerinte – akár sajnáljuk, akár nem – lehetetlen. Ugyanennek a másik

oldala, teszi hozzá, hogy nincs megszabadulás, ha nincs mitől megszabadulni, *Man muß Heimat haben, um sie nicht nötig zu haben*, ahhoz, hogy ne legyen szüksége az embernek a hazájára, szükséges, hogy legyen hazája.

Végel esete az Améryének a szinte felfoghatatlanul paradox fordítottja. „Végső ideje megvallanom, *hazám sohasem volt, miközben egyre erősebb lett a honvágyam utána*” – írja a *Temetetlen múltunk* 225. lapján. Ennek a sosemvolt haza iránti honvágnak a foglalata ez a nagyszerű memoár, könyvhossznyi vallomás, esszé és – hiszen az emlékezés teremtés is – regény, Végel életregénye és Jugoszlávia túlélésének regénye.

## Kende Péter

# Snagov, egy személyes tanúvallomás

## Vásárhelyi Mária könyvéről

Dokumentumértékű személyes visszaemlékezést jelentetett meg a tehetséges szociológus és közíró, Vásárhelyi Mária, aki maga is egy neves újságíró és publicista, a 2001-ben elhunyt Vásárhelyi Miklós lánya. A könyv címe *Valahogy megvagyunk*, s arról a néhány évről (1956–1958) szól, amelyet a szerző és testvérei édesapjuk forradalom-előkészítő és forradalom alatti tevékenysége miatt sok hasonló előéletű családdal együtt akaratuktól függetlenül egy eldugott hegyi üdülőfélelben, a romániai Snagovban töltöttek. Ezt némi iróni-

ával a munka alcíme (Snagovi emlékkönyv) is jelzi.

Maga a könyv imponáló áttekintés e fogságban töltött két-három évről, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy szerzője ebben az időben négyöt éves kisgyermek volt. Az is igaz, hogy erről a különös fogságról a további évtizedekben rengeteg szó esett a családban és annak szélesebb baráti körében is, a könyv irodalmi értékét azonban megemeli, hogy egy négyéves gyermek szemével láttatja a vele és körülötte történeteket. Egy hegyi üdülőtelep mint internálótábor pedig

olyan történelmi furcsaság, amely magában véve is gazdag téma, és bővebb magyarázatra szorul, különösen azok számára, akik 1956-ban s az a körüli évtizedben még gyermekek sem voltak (azaz 2019-ben majdnem mindenki számára). Ezt a történelmi feladatot a könyv ma már meglehetősen korú szerzője lelkiismeretesen és nagy anyagismerettel végezte el.

A Nagy Imre körüli politikai vezetők romániai internálása tulajdonképpen a bajba jutott Kádár-rendszer kitalációja volt. Kádár János nemcsak az 1956 őszen lerohant és megint szovjet fennhatóság alá került magyaroknak, de a Nagy Imrét és munkatársait védelmébe vevő jugoszláv kommunista vezetőknek is azt hazudta, hogy Nagy és társai szabadon elhagyhatják Jugoszlávia budapesti követségét, s hogy politikai tevékenységükért nem fogják őket felelősségre vonni. De az autóbusz, amelyet azon a címen küldtek értük, hogy lakásaikra vigye őket, hazaszállítás helyett az internálás első állomása volt. A magyar belügyi hatóságok által felügyelt busz egy szovjet–magyar katonai reptéren tette le a már erősen megzavarodott utasokat, ahonnan egy utasszállító gép ismeretlen irányba indult el, s valahol Romániában landolt. Egész pontosan senki sem tudta, hogy hol és miért, de rövidesen kiderült, hogy „a román elvtársak”, azaz a kommunista Románia államgépezete fogja őket „vendégül látni”. Erről soha semmiféle sajtóhír nem látott napvilágot, de a Romániába hurcolás tényéről a világ elég hamar tudomást szerzett, s ilyen módon azok is, akik Magyarországon valamilyen bennfentes módon értesülhettek „a világ dolgairól”. A Kádár-rendszer belföldi hírszolgáltatásában sem 1956 őszen, sem később

soha egyetlen sor sem jelent meg akár a Nagy Imre körüli elvbaráti kör és családtagjaik elhurcolásáról, akár ennek romániai célállomásáról. A Snagov helynév ismeretlen maradt egészen az internáltak visszatéréséig (de a nagyközönségben még ez után is). A hivatalos Jugoszlávia diplomáciai tiltakozásáról is csak a bennfentesek és a nyugati rádióállomások hallgatói tudtak.

A könyv „hangulatának” érzékeltetésére idézek néhány fejezetcímet a munka első feléből: *Visznek az ismeretlenbe; Kísérletek a csoport megosztására; „Ünnepek a fogságban”*; *Szigorúbb világ jön*. A felidézett fejezetek közül az első az internálás útján lévő felnőttek és gyermekek teljes zavarodottságáról szól, amelyet Lukács György akkori szavai foglalnak össze a legplasztikusabban. Ezek akkor hangzottak el, amikor kétnapi utazás után behajtottak egy szögesdróttal körülvett zárt területre: „*No ezt már ismerjük*”. (A világhírű filozófus 1945 előtti emigrációjának második felét a sztálini korszak Szovjetuniójában élte le.) A csoport megosztására célzó fejezetcím alatti elbeszélésből megtudjuk, hogy Kádár és Münnich ellenforradalmi kormányának milyen roppantul különböző embereket sikerült egyetlen fogolytáborba összehoznia: a forradalom őszinte híveitől a Nagy Imrét könnyedén eláruló pártkáderekig még mind együtt voltak a Snagovba érkezés pillanatában. Az árulók egy része azonban nyomban és hangosan jelezte a tábor őrző román titkosszolgálati személyzet vezetőinek, hogy ők bizony egyáltalában nem helyeselték Nagy forradalom alatti szavait és tetteit, egyetértenek az ország orosz megszállásával, s ezért azt kérik, hogy mielőbb vigyék visz-

sza őket Budapestre, ahol majd beilleszkednek az ottani „új-régi rendbe” (ezek az én szavaim – KP), s elnyerik az őket megillető helyet és rangot. Ezt követelte Szántó Zoltán, a magyar kommunista mozgalom egyik háború előtti vezetője, s nyomában Vas Zoltán is. Mind a ketten aláhúzták, hogy milyen lojálisan és hasznosan fogják szolgálni a Kádár-kormányt. Ebben a hóbörgésben Lukács György nem vett részt, ennek ellenére (valószínűleg a Kádár-kormány által Romániába küldött és a táborba érkezett Kállai Gyula miniszterrel való megbeszélés után) őt is hamarosan elszállították Snagovból. Lukács Györgyöt szabadlábba helyezték, aminek oka nyilvánvalóan a filozófus nemzetközi ismertsége volt, s talán számítottak a letartóztatása elleni nyugat-európai tiltakozások is. De szerepet játszott benne az is, hogy Lukácsot – szemben Nagy Imrével és politikai elvbarátaival – Kádárék nem tekintették „ellen-ségnek”, ennél fogva még az egyetemi katedrára való visszatérését is jóváhagyták. Mentségére azonban hadd jegyezzem meg, úgy is, mint emigrált kortárs, de úgy is, mint az egy évvel későbbi Nagy Imre-gyilkosság hazug vádanyagának egyik aktív leleplezője,<sup>1</sup> hogy kiszabadulása után Lukács

György soha egy rossz szót ki nem ejtett a száján Nagy Imréről (legalábbis nyilvánosan).

Ha azonban a távozóktól eltekin-tünk, a könyvből az derül ki, hogy az ott maradókat (mármint a család-főket) sem a román, sem a magyar hatóságoknak nem sikerült megosztania. Föltehetőleg voltak nézetelté-resek köztük, de abban egyetértettek, hogy a forradalom forradalom volt, s hogy ezt Kádár és csapata árulta el. Mondani sem kell, hogy a négyéves Vásárhelyi Mária ezt így nem látta és nem is hallotta, de családja hangulata és az a nevelés, amelyet később kapott, a dolgoknak ezt a tudatát alakította ki benne.

Emberileg végigélve (s ez már egy gyerekre is vonatkozik) a snagovi fog-ságnak két korszaka volt. Az elsőben, amely 1956 karácsonyáig tartott, úgy bántak velük a román hatóságok, mint vendégekkel. A másodikban, amely 1957. január 1-jén kezdődött, megváltozott a légkör és a személy-zet stílusa. „Megfagyott körülöttünk a levegő” – írja a szerző. „Az örök, a felszolgáló és a takarítónők, akik korábban inkább segítőkészek és együttérzőek voltak [...], ettől a nap-tól kezdve kelletlenek és elutasítók lettek. Az asztalról már nemcsak a

<sup>1</sup> 1958 nyár végén egy Párizsban élő emigráncsoport társaságában szerkesztőként összeállítottam egy francia nyelvű dokumentumkötetet, amely *Az Igazság a Nagy Imre ügyben (La Vérité sur l’Affaire Imre Nagy)* még októberben megjelent a Plon nevű párizsi kiadónál, s ezzel csaknem egy időben Londonban angolul. Az ezt követő hónapokban elkészült és kiadták a dokumentumkötet német és spanyol nyelvű változatát is. E kötetek elkészítését és megjelentetését a *Congress for Cultural Freedom* nevű, Párizsban működő értelmiségi szervezet bőkezű anyagi támogatása tette lehetővé. A francia kiadáshoz Albert Camus írt előszót. Egy évvel később feleségemmel, valamint a Genfben élő Molnár Miklóssal és a Pá-

rizsban élő Schreiber Tamással hozzáláttunk a kötet magyar változatának elkészítéséhez, amely az Európai Petőfi Kör néven működő emigráns értelmiségi csoport támogatásával és neve alatt jelent meg névleg Brüsszelben, a valóságban egy kis londoni kiadónál. A kommunista rendszer bukása után ez a magyar változat hasonló kiadásként még egyszer megjelent 1989-ben Budapesten, ezúttal a Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadásában. Ehhez én írtam *Előszót*, amelyben elmondom a könyv kalandos történetét. Mindkét magyar kiadás Utószóként ad helyet Albert Camus 1958. évi, történelmi értékű írásának a magyar forradalom leveréséről. Camus írását feleségem, Hanna ültette át magyarra.

borok, hanem az ásványvíz is eltűnt, a fehér kenyér feketére változott, az étel egyre szegényesebb lett.” Az utóbbi mondatot szerzőnk *Nagy Imre naplójegyzeteiből* idézi, amelyek, mint ebből is látható, könyve egyik forrásanyagát képezték. A két év közötti cezúra háttere nyilvánvalóan a Kádár-rendszer Nagy Imrével szembeni politikájának radikális megváltozása volt, s egy olyan – évekig tartó – kurzus kezdete, melynek végkifejletét az 1958. júniusi Nagy Imre-per s az ezt követő szigorú, halálos ítéleteket is bőségesen tartalmazó megtorlások képezik.

1957 első hónapjaiban megkezdődött a családfők letartóztatása és Budapestre szállítása. Ez különben részletekben történt, s a könyv erről már nem a gyerek szemével, hanem utólagos ismeretei alapján ír. A gyerek csak arról tud, hogy sem az ő, sem a többi gyerek apukája nincs már velük. Snagovban csak a nők és a gyermekek maradnak (s különös módon egy férfi is, Ujhelyi Szilárd, aki ugyan mindig szolidáris maradt a többiekkel, személyét azonban máig sem egészen tisztázott okokból a Kádár-rendszer különválasztotta a Nagy Imre-csoport többi tagjától. Ez utóbbiakkal rövid ideig még lehet levelezni, de a letartóztatási hullám után ez is megszakad. 1957 áprilisában a Snagovban maradtakat egy másik rejtelmes hegyi kastélyba (Pitești), szeptember végén pedig a Călimănești nevű

városba, annak „pedagógus-üdülőjébe” szállítják át, ahol még hosszabb időt fognak tölteni, mint az addigi „kastélyokban”. A román hatóságot két cél vezeti: elszigetelve tartani a társaságot, s megakadályozni, hogy értesüljenek a letartóztatott családfők sorsáról. Így aztán még az anyák sem tudtak semmit a Budapesten februárban megkezdődött, de felfüggesztett, majd júniusban a nyilvánosság szigorú kizárásával lefolytatott ún. népbíróvási tárgyalásról, amelyen Nagy Imrét és több perbe fogott társát halálra ítélték, s másnap nagy titokban ki is végezték. A júniusi „bűnper” másodrendű vádlottja, Losonczy Géza már 1957 decemberében, a vizsgálati fogság során elpusztult, egy harmadik, hivatalosan ugyan csak júniusban halálra

ítéltet, Szilágyi Józsefet pedig 1958 tavaszán végezték ki.<sup>2</sup> Az élettársak minderről csupán 1958 augusztus első napjaiban értesültek, akkor is hamisan, vagyis úgy, ahogy az arról



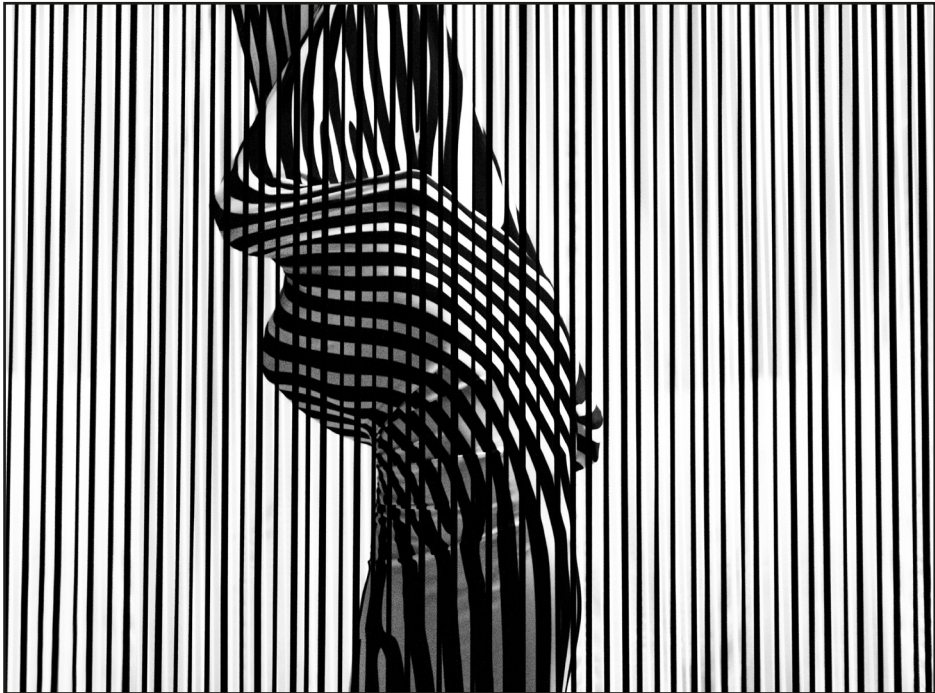
**Vásárhelyi Mária:** Valahogy megvagyunk – Snagovi emlékkönyv. Ab Ovo Kiadó, 2019, Budapest. 3950 forint

<sup>2</sup> Hadd jegyezzem meg, hogy a Nagy Imréék ellen lefolytatott eljárás három elítéltségével álltam személyes kapcsolatban. Az első: Gimes Miklós, aki unokabátyám is volt. Róla kivégzésének 50. évfordulóján éppen a *Mozgó Világ*-ban emlékeztem meg. A második: Vásárhelyi Mária édesapja, Miklós, akivel 1947-től 2001. évi haláláig, azaz több mint fél évszázadon át álltam közeli barátságban (még emigrációm évtizedeiben is). Mindhárom gyerekével közeli jó viszonyunk alakult ki, ezt máig fenntartjuk. A harmadik: Losonczy Géza, akivel azokban az években jártam össze, amikor mindketten a *Szabad Népnél* dolgoztunk, ő mint vezető szerkesztő, én mint kezdő újságíró.

szóló hivatalos közlemény a június 17-i *Népszabadságban* megjelent. A fglárfőnök augusztus 3-án délelőtt összehívta a feleségeket, és megvetően elébük dobta az említett újság néhány példányát azzal az elképesztő, s 2019-ben szinte elhíhetetlen kommentárral, hogy „*elvtársnők, amit az újságban olvasnak, azt kommunistához méltó fegyelmezettséggel vegyék tudomásul!!!*”

Ezt a rémregénybe illő történetet itt be is fejezem, de arra kérem az olvasót, hogy szerezz be Vásárhelyi Mária könyvét. Abból aztán azt is megtudhatja, mi történt a kivégzettek és elítélttársaik gyermekeivel fogságuk után. Hadd írjak erről csak annyit, hogy mindnyájan művelt,

dolgos és hasznos honpolgárokká váltak, különösen azután, hogy a hon megszűnt a Moszkvából irányított magyar kommunista vezetőréteg tulajdona lenni. Vásárhelyi könyve szépen és egyszerűen van megírva (a két dolog nekem tulajdonképp ugyanaz). További erénye, hogy nemcsak a tények vannak benne, hanem azok személyi háttere is, a személyek közötti viszonylatokat is megvilágítva. Egy olyan mestermunka, amelyből egy egész korszakot meg lehet érteni. Ha tanár volnék valamilyen felsőfokú középiskolában, akkor a kommunista korszakkal foglalkozó évben Vásárhelyi Mária könyvét az ajánlott olvasmányok közé sorolnám be.



## Tudásvákuum és vákuum

Amikor a világot megrázó pénzügyi válság 2008-ban elérte Magyarországot, a többség számára a hetvenes évek vége óta egymást követő megszorítások, visszaesések után, a döcögő, de még hatályos 2006-os Gyurcsány-csomag (hivatalosan Új Egyensúly program) közelében érdektelen volt, hogy a jelentkező problémák, illetve okaik mennyiben különböznek a korábbiaktól. A hírek részleteire kevésbé figyelő átlag magyar számára a makrogazdaság gondjai egy kaptafára mennek, őt a rá háruló, többnyire hasonló következmények érdeklik.

Király Júlia, aki 2007 és 2013 között volt a Magyar Nemzeti Bank alelnöke, tehát az ország monetáris politikájának egyik felelős irányítója, makrogazdasági pénzügyekkel foglalkozó szakemberként mást látott a 2008-cal kezdődő válságból, mint az átlagember. Szubjektív válságtörténetnek mondott könyvében „belülről”, tehát az érdemi döntéshozó aspektusából számol be a nemzetközi pénzügyi válság magyarországi hatásának, a következmények kezelésének időszakáról. A művet nem titkoltan részben Ben Bernanke visszaemlékezése ihlette, aki a válság idején az amerikai Fed (az ottani jegybank, az MNB-hez hasonlítható feladatú intézmény) vezetője volt. (E mű magyar kiadásához Király Júlia írta a jegyzeteket és az előszót – lásd a *Mozgó Világ* 2018. áprilisi számát).

Király könyvének szerkezete vállaltan Esterházy Péter *Termelési regényének* ötletére épül. Az első részben mintegy kétszáz oldalon maga a tör-

ténet olvasható. A nagyjából hasonló terjedelmű második részben aztán részletesebben esik szó tizennyolc olyan, a „sztoriban” is taglalt témaköréről, amelyek ilyen terjedelemben szétfeszítenék az elbeszélést, ugyanakkor közérthetően fejtik ki a válság, az MNB tevékenységének megértéséhez hasznos ismereteket. Így egy-egy pontban szó esik szó egyebek közt a nemzeti bank alapvető feladatairól, a hitelbuborékról, a lakosság túlzott eladósodásáról, a devizahitelezésről, a globális pénzügyi válság kibontakozásáról, az MNB szabályozási javaslatairól stb.

Valójában azonban a könyv (most nem tekintve az önmagában is érdekes *Függelék*) három részből áll. Az „elbeszélésben”, tehát a történet leírásában ugyanis eléggé más a 2010 előtti évekről szóló szöveg, mint a Fidesz hatalomra kerülése utáni időszakról olvasható. Míg az első korszakot, ha már a szerző tornádónak nevezi a pénzügyi válságot, és oldal-szélnek a magyarországi hatást, egy váratlan viharba került hajó irányítóinak küzdelméhez lehet hasonlítani, ahol legfeljebb elő-előkerülnek a mások által korábban végzett elégtelen munkák következményei, alapjában véve az elemekkel szembeszegülő légenység harcáról szól a történet. Ezzel szemben az időszak második fele a leírás alapján már csak részben hasonlítható a tornádóval birkózáshoz: maradva a képnél, itt már kalózkod is támadják a viharzónából még ki sem evickélt hajósokat. Direktebben fogalmazva: a 2010 előtti időszaknál

legfeljebb alkalomszerűen idézi fel a szerző a válság előtt regnáló kormányok gazdaságpolitikájának hibáit, a nemzeti bank és a kormányok véleménykülönbségét, a válság elhárítását feladatának tekintő Bajnai-kormány tevékenységét; alapjában véve az MNB válságkezelési, az ország fizetőképességének biztosításáért folytatott küzdelméről esik szó. Ezzel szemben a 2010-es kormányváltás utáni három év leírásában jelentős teret kap a Fidesznek a válságot és az MNB-t érintő politikája, hiszen az amúgy is ingatag pénzügyi helyzetben szándékosan vagy – kevéssé hihetően – tudatlanságból katasztrófák veszélyét idézik elő, ugyanakkor kirekesztik az MNB-t az addigi, rutinnak számító döntési rendszerből, majd kimondottan támadják a nemzeti bankot, személy szerint brutális karaktergyilkos szándékkal annak elnökét. Persze itt is követheti az olvasó az MNB tevékenységét a pénzügyi válság újabb hullámának kivédéséért a gazdasági növekedés beindításáért, de ez nem változtat azon, hogy a két szakasz, a 2010 előtti és utáni közötti különbség látványos.

Király Júlia az említett Bernankehoz hasonlóan írja le a válság előtti szakértői ismereteket: minden pénzügyi kockázatról, instabilitást jelentő tényről tudtak, csak éppen a puzzle (máshol mozaik darabjairól esik szó) nem állt össze. A kirakós játék legtöbb darabját látták, bár nem tisztán – írta a Fed elnöke –, de nem értették, hogy ezek a darabok miként idézhetnek elő válságot. Király könyve második felében külön pontot is szentel a puzzle-metaphora kibontásának. Itt olvasható: sokan látták előre a válságot, de nem tudták kitérésének pontos időpontját, formáját. Márpedig nemcsak a prob-

lémák jellege számít, hanem az időzítés is. A témával foglalkozóknak a válságot megelőző ismereteit, a válság váratlanságának okait a magyar monetáris tanács egyik tagja a tudásvákuum kifejezéssel jellemezte. Ugyanakkor 2010 után, 2013-ig, az MNB vezetői mandátumának érvényességéig maga az MNB került vákuumba – a kormány szándékának megfelelően.

Király véleménye és az MNB gyakorlata abban szintén hasonlatos Bernanke álláspontjához és a Fed praxisához, hogy a pénzügyi válság rendkívüli megoldásokat kívánt a jegybankoktól, túl kellett lépniük a „békeidőben” kijelölt és működő hatáskörükön. Maga a történet is világossá teszi az okokat, de a könyv második felében ezt a témát is külön pontban fejti ki a szerző, a *Jegybanki eszköztár békében és válságkezelésre állítva* cím alatt.

És egy harmadik szempont is van, amiben hasonló Bernanke és Király szemlélete: tisztában vannak azzal, hogy amit a pénzügyek konszolidálása érdekében képviselnek, nem népszerű, még csak nem is igazságos. Bernanke esetében ez azt jelenti, hogy a nagy pénzintézetek megmentésén dolgoznak, mert ezek összeomlása sokszorozná a bajokat. Közben azonban tudják, hogy ezeknek az intézményeknek a felelőtlensége jelentős szerepet játszott a válság ki-robbanásában, viszont a kisemberek megsegítése, akik csak felelőtlenül éltek a felelőtlen hitelezés lehetőségével, és szinte mindenüket elvesztették, amikor fizetéseképtelenné váltak, nem azonnal megoldható feladat. Király esetében, a magyar viszonyok közt, hasonló a helyzet a devizahitelek ügyével. A könyvből világosan kirajzolódik, hogy mi a bankok és

mi a hitelfelvevők felelőssége, hogy a válság következményeiben milyen aránytalan a teherviselés a hitelfelvevők rovására. Ugyanakkor a pénzügyi rendszer veszélyeztetése nélkül nem lehet rapid megoldással segíteni a károsultakat – miként azt például a Fidesz ígérte 2010 előtt, és próbálgatta hatalomra kerülve is.

A jegybankok, így az MNB is, kormánytól független intézmények, nem politizálnak a szó köznapi, pártpolitikai értelmében, és ez áll a tisztségviselőkre is. Király egy helyen említi: a politikusok a dolgok természete szerint választási ciklusokat látnak maguk előtt, ezzel szemben az MNB és általában a politikától független ellenőrző szervek (egy működő demokráciában) kizárólag szakmai feladataikat tekintik. Mindenesetre nyilván ez a napi politikától független aspektus vezérelte a szerzőt akkor, amikor a „történetmesélés” első részében kerül a politikai motivációjú döntések értékelését, sőt, mint említettem, a válság kezelésében döntő szerepet játszó Bajnai-kormány tevékenységének leírását is lényegében mellőzi. Ennek következtében a témában járatlan olvasóban az a benyomás keletkezhet, mintha az MNB idehaza szinte egyedül küzdött volna az elemekkel. A szerző elejtett megjegyzésekkel azért jelzi a válságot megelőző gazdaságpolitikáról kialakított szakmai véleményét. Említi például: „Nagy hendikeppel ért bennünket a nemzetközi pénzügyi piacok összeomlása”, mert a 2000-es évek növekvő eladósodásának konszolidálása éppen csak elindult. Vagy a részletesen tárgyalt devizahitelezés-történet kapcsán azt írja: már 2004-ben jelezte az MNB korábbi vezetése a kockázatok, később is sokan látták a veszélye-

ket, és szóltak is, „de azt meghallani akaró kormányzati fül” nem nagyon akadt. Ugyancsak itt jegyzi meg: a Gyurcsány-féle program, a miniszterelnök ígéretének megfelelően nem fájt – annyira, mert a megszorítások idején ömlött ki a devizahitel. Jelzi, 2010 előtt is előfordult, hogy figyelmen kívül hagyták az MNB szuverenitását. A Medgyessy-kormány is beavatkozott volna 2003-ban a kamatpolitikába, és a Gyurcsány-kormány is belenyúlt a jegybanktörvénybe (2004-ben), hogy pillanatnyi szempontjai szerint növelje a monetáris tanács tagjainak számát. Király azonban olyannyira igyekszik távol tartani magát a napi politikától, hogy még csak említést sem tesz a Fidesz 2002 utáni, 2010 előtti destruktív tevékenységéről, amely mindvégig kevesellte az állami osztogatást, 2006 után brutálisan támadta a konszolidációs intézkedéseket, majd 2008-tól minden lehetséges eszközzel akadályozta a válságelhárítást, miközben a kormányt késlekedéssel vádolta. Egyébként a szerző depolitizálási szándéka a 2010 utáni időszak elbeszélésében is következetes, csak éppen az MNB jogosítványait illetően ekkor nem alkalmi kihágásokról volt szó, hanem folyamatos, összehangolt, brutális politikai akciókról, ami miatt akarva-akaratlan változik a korábbiakhoz képest a leírás hangvétele.

Király Júlia, ahogy említi is, túl a válságtörténet „elmesélésén”, bennfentes, szubjektív bemutatásával tanítani is szeretne. Munkájának nyelve és választott szerkezete, a könyv második felének említett tizennyolc pontja valószínűleg azok számára is érthetőbbé teszi a monetáris politikát, akik ilyesmi iránt korábban nem érdeklődtek.

Érdekes a könyvből kibontakozó MNB-s ethosz. A szerző komoly pénzügyes múlttal érkezett az alelnöki posztba, egyebek közt a bankárképző egyik vezetője volt, de a nemzeti bankban korábban nem dolgozott. „Átjön” a szövegen, hogy a 2007-ben kinevezett elnök és két alelnök, hasonlóan munkatársaikhoz, kiválasztottnak érzik magukat, amiért ennél az intézménynél dolgozhatnak, mert különlegesen fontosnak érzik munkájukat. A kollégák szakmailag igen felkészültek, a gondolkodást inspiráló viták kollegiális keretek között folynak, és nem mellesleg (amiről érdemben csak a támadott elnököt érintően esik szó) az átlagot messze meghaladó, normatív szabályok alapján megállapított jövedelmek biztosítják a lojalitást, például a válság kényszerhelyzetében elvárt megterhelő folyamatos munkát. A könyv *Függelékében* található a *Főszereplők jegyzéke*, ahol az MNB

2007–2013 közötti munkatársainak és a monetáris tanács tagjainak neve, a bankosok munkaköre, beosztása olvasható, jelezve, hogy ki nincs azóta már a jegybanknál. Érdekes lenne, hogy a döntő többségében szélnek eresztett gárda egyes tagjainak pályája hogyan alakult a továbbiakban.

A hatvanoldalas *Függelékben* az említett jegyzéken kívül olvasható a szerző címszavak alá rendezett sajátos önéletrajza, egy fogalomtár, egy kronológia az alelnökség éveiről és egy válogatott irodalomjegyzék is.

Az *Előszóból* kitetszik, hogy Király szerint a könyv olvasmányossága részben a szakmai lektornak, Farkas Zoltánnak köszönhető.

---

**Király Júlia:** A tornádó oldalszele. Szubjektív válságtörténet 2007–2013. Budapest, 2019, Park Könyvkiadó. 430 oldal, 5490 forint.

**Körizs Imre**

## A Mann ház

Amikor ezt a könyvet olvastam, még nem tudtam, hogy írni fogok róla. Egy híján ötezer forint az ára, amit sokallottam, végül ajándékba kaptam meg. Szórakozásképp olvastam tehát, de úgy gondoltam, közben a műveltségemet is pallérozni fogom. Egyik reményemben sem csalódtam, igaz, a szórakozás a 455. oldallal menetrendszerűen véget ért, a legtöbb érdekességet pedig azóta elfelejtettem. Leginkább valami nem éppen kellemes érzet maradt meg az egészből,

illetve annak tudása, hogy bizonyos dolgoknak hol lehet szükség esetén utánanézi.

De hát a műveltség alighanem már csak ilyen, és csakugyan az efféle könyvek tartják fenn, mert igaza lehet Márainak abban, hogy kézikönyvekből, lexikonokból tudni valamit, az csak puskázás. Az a legkevesebb, hogy *A Mannokból* is sok mindent megtudhat az olvasó a Mannokról, vagyis az íróról és boldogtalan családjáról, de a könyv például beavat

Thomas Mann egykori (és a szerző, Tilmann Lahme jelenlegi) kiadójának, az S. Fischernek a náciizmus alatti és azt követő történetének néhány részletébe is. A zsidó családi tulajdonban lévő cég Németországban maradt részét 1936-ban egy Peter Suhrkamp nevű munkatársuk vásárolta meg, aki – miután a koncentrációs tábor is megjárta – a háborút követően saját kiadót alapított. A megegyezés a hazatérő Fischerékkel nem ment könnyen, de végül abban maradtak, hogy a szerzők közül, aki akar, átmehet Suhrkamphoz. Íme tehát – mintegy mellesleg – Németország egyik legnagyobb tekintélyű kiadójának születése, amelynek újabb történetéhez az is hozzátartozik, hogy náluk jelennek meg németül Bán Zsófia, Bartis Attila, Danyi Zoltán, Dragomán György, Darvasi László és Konrád György, valamint Borbély Szilárd és Örkény István könyvei.

Az íróéletrajzok, az írók naplói sosem érnek jó véget, mert az utolsó lapokon az érintett szerző kreativitása rendszerint elapad, majd a főhős, elkerülhetetlenül, meg is hal. Azoknak az életrajzoknak viszont, amelyek Thomas Mann feleségéről szólnak – és megtudható belőlük, hogy Katia Pringsheim az elsők közt volt, aki lány létére Münchenben leérettségizett, hogy a szék peremén szeretett ülni, és hogy egy idő után utánozni tudta a férje kézírását, amit a Thomas Mann-nak szóló kevésbé fontos levelekre adott válaszok írása során kamatoztatott is –, szép hosszú lecsengésük van, hiszen az özvegy huszonöt évvel élte túl a férjét. Ebben a tekintetben határozottan a lüneburgi Leuphana Egyetem fiatal tanárának, Tilmann Lahmének a könyvével járunk a legjobban: a rendkívül hasz-

nos előfejjben már a 2002-es évszám szerepel, amikor a könyv utolsó oldalain értesülünk Elisabeth Mann-nak, az író két legkisebb gyermeke közül az idősebbiknek a haláláról.

Az életrajzok ritkán tartoznak az alkotó művészet körébe, hiszen elsősorban interpretálnak, vagyis inkább az előadó-művészettel állnak rokonságban. Koncertről olvasva senki sem arra kíváncsi, hogy mi áll a kottában – ezúttal is érdekesebb az, hogy a szerző hogyan látja, hogyan láttatja az ismert témát. Mert azt például már eddig is lehetett tudni, hogy Thomas Mann nem sokat törődött a családjával és a mindenféle hétköznapi ügyekkel, de az információból igazi, érzékletes tudás lesz, ha azt olvassuk, hogy amikor egyszer küldemény érkezett a házhoz, a felesége távollétében az író azért nem tudta átvenni, mert egészen egyszerűen fogalma sem volt, hol tartják a pénzt.

Thomas Mannról, a feleségéről és a két legidősebb gyerekről (a talpraesett Erikáról és az érzelmeinek meg a drogoknak kiszolgáltatott Klausról) nagyjából olyan képet kapunk, amely egybevág korábbi ismereteinkkel: teljesen a műnek él nemcsak az író, hanem a felesége is, amibe az is beletartozik, hogy Katia Mann lehetőleg hermetikusan elszigetelti gyenge idegzetű férjét a családtól, és a gyerekek gondjait – ez egy idő után szinte kizárólag kisebb-nagyobb összegek átutalását jelenti – egyedül vállalja magára. A házastársak közti viszonyra jellemző, hogy amikor a feleség két napra magára hagyja férjét, hogy Princetonban házat nézzen maguknak, az írón olyan idegkimerültség, csüggedés és szorongás lesz úrrá, hogy kénytelen tablettákhoz nyúlni. Érdekes, hogy ennek a szinte már

nem is lelki, hanem egyenesen biológiai szimbiózisnak – vagy inkább valami kölcsönös parazitizmusnak – az ereje mégsem elég ahhoz, hogy a férj ne feledkezzen meg felesége hetvenkettedik születésnapjáról. Thomas Mann-nak a családban megnyilatkozó személyiségét különben mindennél jobban leírják a rokonai által nem sokra becsült Monika Mann szavai: „Ha fázik, nem úgy csinál, hogy »brrrr!«, és megrázza magát, hanem nagyon hideg lesz körülötte.”

De nem csak az írónak vannak sajátos fogalmai a családról: amikor a középső fiú, Michael Mann négy hónap után hazaviszi a nagyszülőktől a saját fiát, Fridót, a kétéves gyerek nem ismeri meg a szüleit. Kamaszkorában aztán másfél évig ismét nem látja őket: „Michael és Gret egészen tavaszig folytatták ázsiai útjukat, bejárták Indiát, Michael adott egy-két koncertet, és előadásokat tartott az új zenéről” – írja Lahme.

Erika szerepe tűnik a legfontosabbnak: politikai kérdésekben a nagybátyjával, Heinrich Mann-nal ellentétben ingadozó, óvatos, olykor kimondottan elveszettnek mutató apjának fontos tanácsadója, valóságos jó szelleme. A szerző iróniájának céltableája többnyire a legidősebb fiú. Az 1937-es évről ezt írja: „Nem történtek nagy politikai események, nincs új regény, még Klaus Mann sem készült el semmivel, csak két elvonókúrán van túl.” Fiának *A vulkán* című regényét az apa figyelmesen elolvassa (nem csak „érintkezésbe lép” a művel, ami a családi zsargonban a könyv átlapozását jelenti), és szép, dicsérő szavakkal illeti. Ezt Lahme így értékeli: „Ezúttal a fiúnak nem kell különösebben igénybe venni azt a tulajdonságát, hogy ügyet sem vet a kritikára.”

Az ironikus megjegyzéseket a családfő sem kerülheti el. Hollywoodban a – mellékesen magyar származású – Peter Lorre Thomas Mannt bemutatja Shirley Temple-nek, a valamivel korábbi idők gyereksztárjának is. A színésznő és az író találkozását a könyv így kommentálja: „Párbeszédük nem maradt ránk.”

Annál többet tudhatunk meg az író és legfontosabb amerikai barátja, Agnes E. Meyer kapcsolatáról. A dúsgazdag bankárfeleség rajongásában, amelyet a csodálaton kívül talán egy naiv, gyengéden érzelmes vonás is átszínezett, bizonyára volt valami terhes is, de azért a Thomas Mannt busás ösztöndíjakkal és egyéb jövedelmekkel segítő nagyvonalú mecénás lekezelő szidalmazása a családi levelezés egyik mélypontja. Amikor, már Amerika elhagyása után, Svájc-ból Mann azt írja a nőnek, hogy ál-mában smaragdgyűrűt kapott tőle, és reméli, hogy ez az álom a közelgő karácsony alkalmából valóra válhat, az ember nem hisz a szemének. (Ezzel valószínűleg a címzett is így volt. Gyűrűt mindenestre nem küldött.)

Sajátos vonása a könyvnek, ami részben az élet által írt dramaturgiából is következik, hogy a végére a legtovább élő gyerekek, a legkisebb lány és a középső fiú lép elő főhőssé. Elisabeth Mann Borgese a világkormányba vetett terveivel addig kissé fantasztának tűnt, és Golo Mann pályafutása sem látszott egyenes vonalúnak. Az utóbbi történelmi karrierje, Németországba való hazaköltözése után, ötvenéves kora körül rendkívül nagy lendületet kapott, hűgának a világtengerek megmentésével kapcsolatos – cseppet sem eredmények nélkül való – elszántságában pedig a mából vissza-

tekintve az égvilágon nincs semmi megmosolyogni való.

A szerző, aki doktorálása óta a Mann család szakértője, ezt a könyvét is komoly levéltári kutatások alapján írta – a legtöbb hivatkozása levelekre mutat –, és az adatgazdag szövegben csak ritkán olvasható közvetlenül ítélkező megállapítás. „Ebben a nagy és furcsa családban szüntelenül írnak és beszélnek minden lehetségesről, csak éppen a döntő dolgokról nem” – fogalmaz Lahme Klaus Mann-nak egy apjához írt, de el nem küldött levélvázlatával kapcsolatban. A *Mannok* a döntő dolgokról szól, a családi, lélektani, társadalmi és anyagi viszonyok sokszor adatszerű, de éppen ezért érzékletes bemutatásával, de ettől még nem irodalom-, hanem társadalomtörténeti munka: egy kulturális és bizonyos fokig vagyoni értelemben is megacsaládnak nevezhető klán mikrotörténete.

Az elején azt írtam, hogy a szórakozás véget ért a 455. oldallal. Valójában már előbb is. Az ötrészes, ötvenoldalas függelékéből ugyanis a rövidítésjegyzékek és a forráshivatkozásokat tartalmazó jegyzetek egyáltalán nem, és a névmutató is csak mérsékelten volt érdekes. A *Mann család tagjai* című lista viszont hasznos volt, csak éppen hiányoltam belőle a családtagok által írt könyvek bibliográfiáját, hogy a magyar fordításban is megjelent kötetekről már ne is beszéljünk.

\*

A könyv nyomdai kivitele igényes, sajtóhibát csak annyit találtam, amennyi mostanában bárhol előfordul. Különböző is hálátlan munka a korrektoré, olyan, mint a takarítóé: csak akkor látszik, ha hibázik. Most is hagyott néhány porcicát: beletört a bicskájá

Michael Mann egyik zongorapartnere, Bärbel Andreae nevébe (318.), ahogy az is gyanítható, hogy amerikai tartózkodásához Klaus Mann nem „Affidavit” nem kapott, hanem „Affidativot” (138.) a „Mönléédre” szóalak pedig nyilván a Mönléédére – értsd: „a kis Monikádéra” – helyett áll (356.).

Györfly Miklós fordításának stílusa szép és természetes. Érteni vélem, hogy az eredeti német alcímet – *Geschichte einer Familie* – miért nem családtörténetnek, hanem *Családrege*nynek fordították, bár a könyv nem regény, vagy ha igen, akkor jóformán egy szakácskönyv is az. Még azt is sejtem, miért kellett a magyar kiadás címlapjára kiírni ezt a harsány ígéret-halmazt: „Hírnév, luxus, irigység, színlelt szeretet és keserves vágyak”. Igaz, ha nem sejtjenénk, hogy az utolsó tétel a család számos tagjára jellemző homoszexualitást írja körül, azt is gondolhatnánk, hogy egy így reklámozott könyv a Ewingokról szól. Arra viszont már egyáltalán nem talállok magyarázatot, hogy a Kadidja Wedekindnek (Frank Wedekind lányának) a nővére jegyese nevét címben viselő versét – *Klaus Mann* – miért csak németül élvezhetjük a 29. oldalon. Ahogy az is rejtély, hogy a nyilvánvalóan a *Die Buddenbrooks*ra utaló címet (*Die Manns*) miért nem így fordították: A Mann ház.

\*

Azzal kezdtem, hogy a könyvet ajándékba kaptam. Az ajándékozó előtte el is olvasta, ahogy most ezt az írást is, és a következő megjegyzést fűzte a fentiekhez: „Azért elég kesztyűs kézzel bántál a könyv írójával, és Th. Mann-nal is. Micsoda olvasói levelet tudnék most írni erre a „bánomiséntrallala” etűdre! A könyv mint olvas-

mány érdektelen és értelmetlen (nekem legalábbis az volt), persze adatgazdag, és így, ha te kimazsolázod, akkor rögtön érdekesebb lesz. Th. Mann viszont nemcsak elfelejtette a felsége 72. születésnapját – az bárkivel megeshet, ha megéri –, hanem egy érzelmi szörnyeteg volt, egy narcisztikus, hisztérikus seggfej, aki

teljesen kiszolgáltatta magát a nővel. Más kérdés, hogy az esetleg meg is érdemelte, én mindenesetre nem sajnálom. Ha ez volt az ára a regényeknek, ám legyen, engem nem zavar.”

---

**Tilmann Lahme:** A Mannok. Családtregény. Fordította: **Györfy Miklós.** Budapest, 2018, Európa Könyvkiadó. 456 oldal, 4999 forint.



Almási Miklós

## Bolsi vadászat a piedesztálon

106

Három óriás művész cirkalmazott portréja a kis könyv veleje: Malevics, George Grosz és Picasso. Kitűnő képanyaggal, ritkán látható litográfiák, grafikák, színes képek. Főképp Malevicstől. És életrajzok, Malevicsé részletesen, Groszé dühösen, Picassóé töredékesen, szelektálva. Merthogy a lényeg nem alkotásaik művészettörténeti bemutatása, hanem a bizonyítás: ezek az egykori bálványok nem is voltak igazi óriások, fél- vagy egész állásban kommunista propagandistaként dolgoztak. Vagyis művészetüket bérbe adták a húszas-harmincas években a baloldalnak, képeik a kommunisták szócsövei lettek (képzavar, tudom...) Malevics kevésbé, hisz korán (1935-ben) elhunyt. Vagyis benyalták a húszas évek baloldali mozgalmának jel-szavait, ideológiáját, utópiáját, majd később – legalábbis Grosz és főképp Picasso – a szovjet mitológiát. Nagy bűn. Hogy közben küzdöttek a nácik ellen, a spanyol polgárháború „jobbik” oldalán, meg szövetségben voltak Európa progresszív művészetével (dada, expresszionizmus), az fel

sem merül. És egyáltalán: könnyebb összeszámolni, ki nem volt a húszas vagy a negyvenes években baloldali Nyugaton, mint aki – ha nem is lett párttag, de – a balfront művésze maradt. És a Szovjetunió? A polgárháború éveiben az avantgárd szinte tarolt Oroszországban, aminek ilyen-olyan elágazása behálózta a nyugati művészetet is. (Nem is oly rég, 2016-ban láthattuk a Nemzeti Galériában e széles mozgalom válogatott darabjait.) És most egy kis sárdobálást olvasok három kipécézett óriásról. Történelem? Hogy oda ne rohanjak.

A német expresszionizmus egyik nagysága, George Grosz fáj a legjobban, mert kedvencem, nem tehetek róla. A weimari köztársaság, ill. Berlin – mellett – amúgy is Európa kulturális központja volt. Ezen belül pedig az expresszionisták voltak a legradikálisabb művészetújítók. Nemcsak Groszt kell említenem, de Egon Schielét vagy a kevésbé ismert Otto Dixet (imádom), de említhetném még Franz Marcot, Oscar Kokosckát, Paul Kleet, hirtelenjében

ezek jutnak eszembe. Politikailag a többség ugyan baloldali volt, de nem pártkatona, és olyan is volt, aki belélogott az induló nácik csoportjába (Barlach). De a többség, illetve maga a mozgalom a Nagy Háború utáni Németország forrongásaiból kultúrjavakat merített, hatásuk máig érezhető (Paul Klee a legjobb példa erre). Na most akkor a húszas évek szinte polgárháborús verekedései közepette miért ne lettek volna baloldaliak, '33-tól meg is lakoltak érte. Schiele visszavonult, éhezett, és úgy alkotta sokáig meg nem értett aktjait, figuráit... A könyv is említi, hogy Groszt többször inzultálták, leköpték, szerintem kapott pár pont is a rohamcsapatok egyikétől-másikától, hogy aztán vérző fejjel üljön be egy-egy melegbárba. De nem ez volt fellépésük lényege, hanem a művészetek megújítása.

Olyan festői nyelvet kreáltak, amit még a franciák (dada) se tudtak kitalálni: a karikatúra, a gúny, a szenvedésábrázolás, a torz mint szépség-ideál felfedezése, vagyis a groteszk fájdalmas kacajának grafikus változata, valamint – természetesen – a nyomor felfedezése és mindennek keveréke jelent meg a képeiken. Igen, a groteszk ábrázolásmód és félabsztrakció modelljének tekintem Grosz festményeit, ezért is vagyok rajongója. (Naná, hogy bekerültek az „elfajzott művészet”, az *Entartete Kunst* hitleri gettójába.) Megjegyzem, már akkor hatalmas pénzeket kerestek az okos műkereskedők, amikor a betiltott, leköptött művészekről felvásárolták festményeiket, máig milliós tételekben árverezik műveik egy-egy darabját a Christie'sben. Az persze igaz, hogy Grosz jól futó művész akart lenni (és

pénzt keresni vele), de hát ez nem adatott meg neki. Volt a szovjetben is, hamar kiábrándult a mítoszról. A nácik elől aztán Amerikába emigrált, ott viszont nem értették ezt a fajta narratívát – „nagyon német”, mondták New Yorkban –, és szinte éhezett.

Grosz nagy korszaka a húszas-harmincas évek eleje, pöffeszkedő burzsoákat, kurvákat, monoklis junkereket hoz össze békés kártyapartiba, vagy vidám dajdajba, be is tiltották egy-egy albumát, plakátját, bíróság elé rángatták – a német hivatalosság még a weimari időkben sem bírta elviselni a képein tobzódó apokaliptikus táncot. Pedig akkor még volt osztályharc, nemcsak verbálisan, hanem utcai csatákban is – tudjuk, másképp nem jöhetett volna a hitleráj.

Malevics más tészta. Bár a könyv őt is az utópista (előkommunista, később a sztálinizmusba beilleszkedő) csoportba sorolja, emblematikus főműve, a *Fekete négyzet fehér alapon* 1915-ben született. Elkészülte után már e formai ötlet különböző variációival foglalkozott, hihetetlen követői táborot verbuválva. Később – amíg a Szentpétervári és a Vityebszki Művészeti Főiskolán dolgozott, Chagall kollégája volt, bár külön utakon jártak. Az egész konstrukciót Lunacsarszkij támogatta, az ő letűnése után az iskolának is vége lett, művészeik disszidáltak. Malevics halotti ágya fölé is a fekete négyzetet festették.

Mindezt csak azért említem, hogy az akkori – forradalmi – korszellemből nem lehetett kimaradni. A könyv ebből a makacs, önjáró óriásból akar kommunista agitprop szolgát varázsolni. Bár vannak aktuális plakát-

jai, alapján azonban ez a leminősítés, bár a könyv erőlteti, nem megy. Malevics földalatti hatása az ötvenes évekig meghatározó szellemi töltetet közvetít az absztrakt expresszionizmusnak. (*By the way*: egy képének utolsó aukciós ára 416 millió dollár volt...)

Mindezt csak azért sorolom ide – tán nem is egészen pontosan –, hogy micsoda leegyszerűsítés ezeket a nagy művészeket a mából átírt vagy bűnösnek tartott kommunista ideológia (utópia, propaganda) uszályába vonni. Mit mondjak, művészetüket illetően: rágalom.

És akkor Picasso, aki 1944-ben belépett a francia KP-ba, s végig kitarított mellette. De a könyv se tudja tagadni, hogy a spanyol polgárháború idején micsoda erőfeszítéseket tett a köztársaságiak (baloldaliak) védelmében, hogy ő festette a máig ikonikus *Guernica* című képet (1937), még párttagkönyv nélkül. A német megszállás idején, illetve azt követően barátai, dadaisták, szürrealisták, Aragon és Éluard ugyancsak komcsik voltak: mit tehettek volna mást? Mit mondjak, a francia értelmiség nyolcvan százaléka a bal parton dolgozott. És akkor most Picasso lett hirtelen a múltfeltárás (kommunista üldözés) céltáblája? Szemben Grosz portréjával a szerző itt nem tudja a „propagandista” bélyeget ráütni a festőre, mégiscsak a kor egyik legnagyobb festője, és nem is nagyon exponálta magát a párt mindennapos harcaiban. Makacs volt, mégis el kellett viselnie a Moszkva felől '44 utáni szocreál diktatúrájának Nyugatra is intézett sortüzeit. Nem érdekelte, nem hódolt be. Maradt, aki volt, Picasso, a művész.

A szerző – nem egyedül e műfajban

– csak a sorok között tud különbséget tenni a művészek politikai világeképe és műveik értéke között. Na jó, itt a picassói békegalamb a céltábla, különben az általa művelt és stílusában többször is változó absztrakt-groteszk ábrázolómód fényévnyre volt nemcsak a szovjet típusú szocreáltól, de kora nyugat-európai festészetétől is. Kár most utólag komcsi agitátorként lejáratni. Mert az élet más úton jár. Ma egy Picasso kép milliárdokért kel el, és a világ nagy múzeumai harcolnak a megszerzésükért. Hiába no, a „vörös kakasozás” nem éri el ezt a nagyságot. Igaz, Malevicset sem érte el, Groszba sikerült belekötnie, de ők ketten az érinthetetlenek kategóriájába tartoztak, még egy ilyen (ma egyébként divatos hangvételű) pamflet számára is.

A könyv egyetlen mentsége bőséges illusztrációs anyaga, fekete-fehér és színes mellékletei, ábrái – mondhatnám – cáfolják a szöveget. Joggal. Jó ízlésű ember ilyen sározásban nem vesz részt. Bár a szerzőnél ez alapmeggyőződés: szerinte az egész modernizmus káros, képromboló, vizualitást roncsoló mozgalom volt és maradt. Az írás végén találok az Absztrakció és ideológia – avagy néhány szó a teozófiáról, az utópiáról és arról az eszméről, hogy a művészet jobbá teszi a világot című fejezetet mint összefoglalást. Elméletileg a teozófiát, valamint a Rudolf Steiner-féle antropozófiát vezetné elő, mint néhány modern művész eszmei támaszát, de a fejezet voltaképp Piet Mondrian festészetét bírálja. Illetve innen dobbant a modernizmus általános elvetéséhez. Mikš számára Mondrian a modern művészet bukásának modellje: „Ez a típus ha-

tártalan odaadással ragaszkodik egy bizonyos meggyőződéshez, melynek megvalósításaért képes elpusztítani mindent, ami csak az útjába akad. Pontosan az abszolút művészi szabadságról kreált utópista víziókban, a természet és a korábbi építészet ellen indított támadásban találhatjuk meg a kulcsot, ebből érthetjük meg, miért vált uralkodóvá a mai világban az esztétikai fürtelem.” Az utolsó jelző görcsbe rántja az ember gyomrát. Mondrian egy óriás, hiszen hatása mind a mai napig él az építészetben (a Bauhaus is kölcsönzött tőle), hatása erős a dekoratív művészetekben, a téralakításban, nyomot hagyott még a divattervezésben is. És még csak komcsi se volt. Miért lett belőle itt „fürtelem”?

Amúgy meg az utópiákat illetően való igaz, hogy mára kiábrándultunk minden jövőképből, de meggyőződésem, hogy az emberiség hosszabb távon nem tud megélni valaminő – akár transzcendens, vallásos vagy történetfilozófiai „utópia”, vagyis ígéretes jövőkép nélkül. Erre előbb-utóbb mi is rájövünk, ha már lecseng a digitális forradalom varázsa.

A könyv egészét illetően csak azt tudom mondani, hogy ez a fajta művészettörténetbe csomagolt bolsizás az esztétikai vakság és izléstelenség keveréke.

---

František Mikš: Picasso, a vörös kakas.  
Fordította: Pálfalvi Lajos. Budapest, 2019,  
Typotext. 234 oldal, 3705 forint.

Fáy Miklós

109

## Hozzá nem adott érték

SzARBól aranyat? Nem nagy ügy, minden kósza tehetség képes rá. De megfordítva! Az igen. Az már ritka képesség, értékelendő alkalmatlanság. Jelen esetben úgy hívják: Berzsenyi Bellaagh Ádám. És, ahogy nézem, egyedül rontott el mindent, amit csak lehet, a Budaörsi Latino-vitsban. Most épp vendégségben voltak, amolyan nyáresti kikapcsolódás a Városmajorban.

Olyan borzasztón tehetségtelen, hogy el sem hiszem. Ami azt illeti, van az egészben valami színészhoziesség, milyen lehet poénokat mondani úgy, hogy senki még csak el sem mosolyodik rajta. Három felvonás!

Tényleg, ez hogy jut eszébe bárkinek is. Lemegy az első, két tenyér, ha csattan, lemegy a második, amikor már mindenki azt hiszi, reméli, hogy vége, de nem jön ki senki meghajolni. Szóval három. Tényleg három.

Nem mondom, hogy nincs az egész mögött valami elképzelés. Caragiale. Hát üssünk rajta valami vad, balkáni hangulattal. Ja, nem, először is legyen egy színpad fölé telepített zenekar, mintha ez valami Mohácsi-utánérzet volna. Csak hát az utánérzéshez vagy a másoláshoz is kellene valami képesség. Kézügyesség. Itt meg egy hangtalan énekesnő kesereg, és tényleg azt érzi az ember

harminc másodperc után, hogy na, innen szép a győzelem. Nem, győzelemről nincs szó, csak arról, hogy el sem kezdődött, és már meg is bukkott. Innen szép egyáltalán felállni.

Annyira szép, hogy lehetetlen, előbb a fodrászegéd Jordache monologizál, ritmustalanul, voltaképpen érthetetlenül, pedig érzi az ember, hogy minőségi a szöveg, amit mond. Csak hát hiába mondja, hiába röpködnek a nyelvi lelemények, mert szinte azonnal ki is oltják egymást. A színész Böröndi Bence hadarászik, mint aki maga is érzi a bajt, nyilván tapasztalta már saját bőrén, hogy ezzel nincs mit csinálni, rossz a kezdés, a közönség figyelme nem koncentrálódik, mondhat ő akármit, vészett a fejsze, a nyelével együtt, eszi a fene az egészet, legfeljebb még azt nem sejtja a néző, hogy mekkora is ez az egész.

110

Egy pillanatra állunk csak meg a romlásban, Ilyés Róbert nem ment meg semmit, de hozza ezt a Balkan Boy-figurát, kalap és bőrdzseki, vastag aranylánc és selyeming. Legalább egy pillanatra fölsejlik a veszteség, hogy nem kellene ennek annyira rossznak lennie.

Tényleg nem kellene, Parti Nagy a szöveg, röpködnek a nyelvi hülyeségek, ergo ergorum meg el lesz iminálva. Tényleg van ez a ritka színházi érzés, hogy minden, amit tesznek, káros, ha csak felolvasnák a szöveget, nagyobb volna a hatás, több az értelem, remekül szórakoznánk. De ezt valamiért mégsem lehet, így aztán nézi az ember ezt a funkciótlan föl és alá sétálgatást, Spolarics Andreát, hogy miképp is tud ennyire rossz lenni, a rossznál is rosszabb, mert még arra is rákényszerítették, hogy feltépje

magán a blúzt, és láthatóvá tegye a román nemzeti színekben játszó kombinéját.

Hát ez meg micsoda? Szellemes fricska a szomszédnak? Ez egy poén? Drága, jó, rendezőnek nevezett Berzsenyi Bella Ádám, megbocsáss a tegeződésért, de mit szólnál hozzá, ha egy román színházban a bunkóság és idiotizmus, elmaradottság és bamba honfiúság kifejezése az volna, hogy valaki piros-fehér-zöld alsónadrágot visel?

Nem várok választ, van elég bajom. A három felvonás, és ami azért hamar kiderül: nem kellene ennek ilyennek lennie. Az alapanyag eleve ötletes, az ember téblábol a báli figurák, átöltözéses kavarodások, félreértett nevek bohózáti sémáiban, de tényleg nem tudja, mire megy ki az egész. Nem itt és most, mert most épp semmire, de egy nem tökéletesen alkalmatlan ember irányításával hogyan juthat el a történet valami vígjátéki nyugvópontra, hogy próbáljunk meg úgy tenni, mintha mindez meg sem történt volna. Hogy tovább tudjuk élni a mindennapokat, és ne a felbomlott családokon és kapcsolatokon siránkozzunk, mintha ez volna a való élet. Keveredik, bődörödik, és a végén a szereplők mégis arra jutnak, hogy jó élni, épp úgy jó élni, ahogy élnek.

Most keveredik és bődörödik, és a szereplők arra jutnak, hogy túlélni is jó. Túlélni ezt a szörnyű előadást, anélkül, hogy hajigálni kezdené őket a közönség. Ha van bármi tanulsága a három felvonásnak, akkor ez lehet: nincs rosszabb munka, mint a színészet. Az ember biflázza a szöveget, kitalálja a figurát, én vagyok Nae Griminea, borbély és felcser, kellemes hangon beszélek, elcsavarom a

nők fejét, szűk a zakóm, mert már túl vagyok a legszexibb napjaimon. Vagy én vagyok Cracanel, az utazó ügynök, akit félreértés áldozataként összevernek, sárga a zakóm és zöld a kalapom, mint egy igazi, kiöltözködött bucuresti illetőségű kereskedőnek. És vicces szeretnék lenni, ezért pöszén beszélek, mintha kiverték volna a frontfogaimat, és a karneváli színben római katonának öltözve azt kiabálom az embereknek, hogy én vagyok a Smuncili. Mennek a próbák, és mindenki reménykedik, hogy ennek sikerre kell válnia, ettől behal a nép, egymás vállát fogják csapkod-

ni, hogy ő a Smuncili. Aztán jön a bemutató, és nem. Jönnek a szürke, hétköznapi előadások, és még mindig nem. Aztán jön a nyári vendégjáték, és csendesek az éjszakák, nem veri föl hahota a Városmajor meghitt csendjét. És azt mondják, de rosszak a színészek. És utálják is őket.

Azt nem tudom eldönteni, hogy mindezt csinálni szörnyűbb, vagy nézni.

---

Ion Luca Caragiale: Karnebál. Rendezte **Berzsenyi Bellaagh Adám**. Játsszák **Bregyán Péter, Márton András, Spolarics Andrea, Ilyés Róbert, Böröndi Bence**. Budaörsi Latinovits Színház

Csengery Kristóf

## Új bor régi tömlőben

111

Sokan gondolták a zenetörténet nagy alkotói közül, hogy az új korok új tartalmakat kívánnak, az új tartalmaknak pedig új forma dukál. A 18. század bécsi klasszikája nagyjából Istennel és a közösséggel foglalkozott, ezután a 19. század romantikus zenéje az Emberrel és az individuummal, s a korábbi formai kereteket is átértelmezte: a négytételes szimfóniából egytételes, irodalmi „programmal” ellátott szimfonikus költeményt, az operából zenedrámát csinált, de a versenyművet meg a szonátát is jelentősen átalakította, a szimfóniához hasonlóan e kettőt is a koherens, egytételes (bár bensőleg tagolt) szerkezet felé mozdítva el. A többi kor is eljátszotta a „mindent a saját képemre formálok” játékát.

Persze a művészetben az egyetlen igazság, hogy nincs egyetlen igazság.

Az „új bort új tömlőbe” evangéliumi elve sem tetszett mindig mindenkinek. A zenetörténet leghatalmasabb életművei között nem is egy olyan akad, amelynek fő jellegzetessége nem az újítás, hanem az összefoglalás és egy fejezet lezárása (Palestrina, Bach). Minden korban akadtak olyanok, akik úgy vélték, a régi formákkal is lehet még kezdeni valamit, és meg is mutatták, hogy ezek még sok izgalmas, korábban felfedezetlen lehetőséget tartogatnak (Brahms). A 20. század egyik legnagyobb zeneszerzője, Dmitrij Sostakovics (1906–1975) például egy emberöltővel Schönberg után vállalta, hogy zenéjével a Schönbergnél másfél évtizeddel idősebb Mahlerig nyúl vissza, s az ő stílusát továbbfejlesztve teremt saját zenei nyelvet, amelyben felismerhetők a hatások,

ám amely eltéveszthetetlenül egyéni, s amely részben hagyományos, részben azonban modern.

Sosztakovics műhelyében olyan „régii tömlőkbe” került a semmihez sem hasonlítható zamatú új bor, mint a szimfónia, az opera, a versenymű, a szonáta, a prelúdium és fúga – és a vonósnegyes. Mind szimfóniából, mind vonósnegyesből tizenötöt komponált, tehát rendkívül aktív és termékeny volt e klasszikától örökölt, a romantika által továbbfejlesztett műfajok területén. Vonósnegyesei olyan izgalmasan komplex tartalmú, olyan súlyú és gazdagságú alkotások, amelyek szerzőjüket Haydn, Mozart és Beethoven mellett a zenetörténet negyedik legjelentősebb (Bartókkal egyenrangú) kvartettkomponistájává avatják.

Az 1989-ben megalakult Artemis Vonósnegyes az alapítása óta lezajlott számos tagcsere ellenére az utóbbi évtizedek nemzetközi hangversenyéletének egyik legjelentősebb kvartettje. A Lübeckből indult, jelenleg azonban berlini illetőségű együttes mesterségének legfőbb címere éppen Beethoven, legfontosabb lemezeiket is – Schubert, Schumann, Brahms, Dvořák, Ligeti mellett – az ő műveiből készítették. Ideje volt tehát, hogy a másik nagy filozofikus kvartettkomponistával (mert Beethoven kétségkívül az egyik olyan zeneszerző, aki rászolgál erre a minősítésre), Sosztakovicssal is bővüljön a kvartett diszkográfiája.

A lemezen két vonósnegyes (5., B-dúr, op. 92 és 7., fisz-moll, op. 108) fogja közre a *g-moll zongoraötöst* (op. 57). Mindkét kvartett háromtétéles, a zongoraötös azonban öttétéles alkotás. Ami a keletkezési évszámokat illeti, a három mű a zeneszerző pá-

lyájának három szakaszába enged bepillantást: a legkorábbi a zongorás kvintett, amely 1940-ben keletkezett, s az elismerések és támadások dolgában igen forgandó szerencséjű Sosztakovics opusai közül azok közé tartozik, amelyek hivatalosan is kedvező fogadtatásra találtak, hiszen a bemutatót követő évben ezért a darabért kapta meg a zeneszerző a Lenin-díjat. A kronológiában az 5. *vonósnegyes* következik a maga 1952-es évszámával, majd a sort a 7. *vonósnegyes* zárja, amely 1960-ban keletkezett. Ez utóbbi művet Sosztakovics elhunyt első felesége, Nyina Vasziljevna Varzar emlékére írta. Különleges tulajdonsága a darabnak, hogy szinte epigrammatikus rövidségű: az egymást szünet nélkül követő három tétel együtt alig több mint tizenkét perc. Összekapcsolja a három kompozíciót, hogy valamennyi keletkezése mögött az 1923-ban alapított, jelentős orosz vonósnegyes, a Beethoven Kvartett ösztönzően magas színvonalú muzsikálása áll: Sosztakovics mindkét vonósnegyest nekik írta (a tizenötből tizenhármat ők szólaltattak meg első ízben), a kvintettet pedig zongoristaként maga mutatta be a kvartett társaságában.

A három mű együtt kitűnően alkalmas arra, hogy egységes, ugyanakkor kellőképpen sokszínű portrét kínáljon Sosztakovicsról, a kamara-zene-komponistáról. Mindenekelőtt: a művek egymást követő tételkarakterei rendje, a nagyformák felépítése világossá teszi, hogy Sosztakovics, noha megmaradt a hagyományos műfajok keretei között, ezeken belül soha nem gondolkodott konvencionálisan. Nincs két egyforma szimfóniája vagy vonósnegye-

se, tételkarakterei és műprofiljai a legkülönfélébb meglepetésekkel szolgálnak a lassú befejezésektől (esetünkben mindkét kvartett ezzel a megoldással él) az öttételes *g-moll zongoraötös* szvitszerű jellegéig. Fontos, hogy az *5. vonósnégyes* ama Sosztakovics-művek közé tartozik, amelyekben meghatározó szerepet játszik a zeneszerző úgynevezett „monogramtémája”, a DSCH (D-Esz-C-H), vagyis a D. Sch., a Dmitrij Sosztakovics név németesen leírt változatának zenei hangokká átalakított kezdőbetűi. Sosztakovics más műveiben is szerepelteti a monogramtémát, például a *8. vonósnégyesben*, a *10. szimfóniában* vagy az *1. csellóversenyben*. Ennek jelenléte és meghatározó motivikai szerepe mindig azt jelzi, hogy a zeneszerző erősen személyes töltésű, „önéletrajzi ihletésű” művéről van szó. Ennek megfelelően a lemezen megszólaló művek közül valóban az *5. vonósnégyes* a legsűrűbb, legsúlyosabb, leginkább töprengő karakterű mű – nem véletlenül, hiszen a keletkezés évszáma világossá teszi, hogy a darab születésekor a megpróbáltatásokban bővelkedő sztálini korszak végén járunk. Üdítő kontrasztal szolgál a lemezen a zongoraötös, hiszen ez egyrészt jellegzetesen neobarokk-neoklasszikus mű, amely prelúdiummal és fűgával indul, emellett fogalmazásmódja és hangszerkezelése megmutatja, hogy Sosztakovics nemcsak az elmélyült, tépelődő-töprengő kamarazenének volt mestere, hanem a mutatós elemekben gazdag, reprezentatív virtuozitást igénylő műveknek is.

Az Artemis Vonósnégyes előadásai magasrendűen közvetítik Sosztakovics zenéjének jellegzetességeit. Az együttes tud sűrű, erőteljes hang-

zással játszani, de a négy muzsikussal (Vineta Sareika, Anthea Kreston – hegedű, Gregor Sigl – brácsa, Eckart Runge – cselló) az áttetsző faktúra keretei között is otthon érzi magát. Tudják, milyen Sosztakovics töprengő kvartetthangja, hitelesen reprodukálják a zeneszerző jellegzetes fanyarságait, no meg a szintén összetéveszthetetlen „ádáz” megszólalásmódot, de a sötét, pokoljáró hang, a letargia tónusa is gyakran megszületik hangszereiken. Tolmácsolásaik nem nélkülözik a groteszk ízeket, érzékletes atmoszférát teremt értelmezésükben egyik-másik tétel tánc-karaktere. Súly, erő, vadság éppúgy sugárzik játékukból, mint máskor a magába mélyedő, a sorssal vívott küzdelem feladásához közel került személyiség depressziója. Amit a zeneszerző két kvartettjének előadójaként az Artemis Vonósnégyes nyújt, nem kevesebb, mint cseppben a tenger: körüljárható és teljes értékű portré az alkotóról.

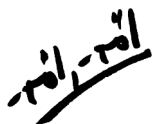
Partnerük, Elisabeth Leonskaja (1945) élő legenda. A Szovjetunióban született, de 1978 óta Ausztriában, Bécsben él. Közeli barátságban állt Szvjatoszlav Richterrel, akivel kamarazenéltek is. A magyar hangversenytermekben is időről időre vendégeskedő művész (aki legközelebb a Budapesti Fesztiválzenekar vendége lesz Budapesten, a Műpában 2019 november végén) a magyar közönség előtt is sokszor bizonyította, hogy nemcsak kiváló pianista, remek technikai felkészültséggel, de ihletett, érzékeny muzsikussal is, aki még akkor is kamarazenél, ha versenyművet szólaltat meg. Sosztakovics *g-moll zongoraötösében* az Artemis Vonósnégyes ösztönző partnereként komolyságot sugároz játékaival, át-

érezve és közvetítve a mű első két tételének (*Prelúdium, Fúga*) archaizmusát, lendületesen tolmácsolja a *Scherzót*, az elmélyült önvizsgálat hangján zongorázik a darab talán legsúlyosabb tételében, a némiképp megtévesztő című *Intermezzóban*, és energikusan, felszabadultan, délcégen, jelentős hangzásigénnyel mu-

szikál az *Allegretto* finálé megszólaltatásakor. Nagy formátumú játéka nem hagy kétséget a mű nagyságrendje felől.

---

**Dmitrij Sosztakovics:** Zongoraötös (g-moll, op. 57), vonósnégyesek (5., B-dúr, op. 92, 7., fisz-moll, op. 108). **Elisabeth Leonskaja** – zongora, **Artemis Vonósnégyes** (Erato).



Csepeli György

## Az írás a falon

114

Az egykori kelet-európai szocialista országok harminc éve tértek át egy másik rendszerre, mely a senki által nem ellenőrzött központi vezérlést egymást ellensúlyozó döntési pontok rendszerével váltotta fel. Volt ország, ahol az új rendszer bevált, s volt olyan, ahol a regresszió tünteteli mutatkoznak.

A csernobili atomerőmű katasztrófájáról szóló ötrészes sorozat a plurális berendezkedésű országok számára figyelmeztetés, a totalitarizmus iránt vonzó országok számára előjelzés.

A sorozatot a magyar nézők közvetlenül elkészülését követően láthatták, egy időben más országok nézőivel, ahol HBO néven működik filmeket közvetítő kábel-és műholdas csatorna. Az efféle csatornák mindennapi kenyere a sok részből álló sorozat, mely ha jól van megcsinálva, magához láncolja a nézőket, kábítószerként adagolja a napi epizódot, aminek kihagyása elvonási tüneteket vált ki. A technológia ma már lehetővé teszi, hogy senki sem-

mit ne mulasszon el, mert a csatorna honlapján a lejátszott epizódok is megtalálhatók, sőt, a sorozat végzetével, az összes epizód újra megtekinthető.

A sorozatok célja a lehető legtöbb néző elérése, figyelmük felcsigázása és lekötése. Következésképpen a sorozatok nem a művészi kísérletezés terepei, semmi sem lehet bennük, ami bonyolult, kétértelmű, rejtvénytartó. A sorozatok nem a jövőnek, hanem a mindenkori jelennek készülnek.

Az eredetileg „szappanoperának” nevezett sorozatok a rádiózás és a televíziózás hajnalán születtek. Jellemzően háziasszonyok, nyugdíjasok, lakáshoz láncolt rokkantak hallgatták, nézték őket. A *Szabó család* 48 éven át, 1959 és 2002 között szolgálta az egymást követő magyar rádióhallgatói nemzedékek igényeit. A gazdagréti lakótelepen játszódo *Szomszédok* 12 évig élték banális, mindennapi életüket a hasonló életet élő magyar televíziónézők szemeláttára. Egyidejűleg a világ televízió-

nézői a *Dallas*, az *Isaura* sorozatok történeteinek izgultak és andalogtak. A mai sorozatok jóval változatosabbak, sokféle nézői csoportot céloznak, változatos témáikat a történelemből (*Borgiák*), a maffia világából (*Gomorra*), a politikai életből (*House of Cards*) merítik.

A sok néző elérésének célja egyáltalán nem jelent igénytelenséget. Az érthetőség, az érdekesség, a követhetőség, a figyelem felcsigázása és folyamatos ébrentartása ősi emberi kognitív szükségleteket elégít ki, ez mindig is dramaturgiai alapfeladat volt. A sorozatokat a nézőkért folytatott kemény verseny élteti. Hiába jó egy sorozat, ha a nézők elpártolnak tőle, sorsa a megszakítás. Így járt az Amerikába telepített szovjet kémekről készített, hallatlanul izgalmas *The Americans* sorozat, melyet 2013-ban kezdtek vetíteni, de 2018-ban érdeklődés hiányában kényszerűen beszüntették.

A *Csernobil* minisorozat. A nagy, végtelenített szériáktól eltérően csak öt részből áll. Az egyes részek átgondolt, a hatásra koncentráló, a figyelmet ébren tartó szerkezetben követik egymást. A forgatókönyvek írója, Craig Mazin, magas szakmai tudással mesterien adagolja az egyes részekben mind az ármányt, mind a szerelmet. Mintha csak olvasta volna Hankiss Elemér katarziszgépezetről szóló tanulmányát, Mazin a sorozat végére beszerkeszti a „halálvágy-bátor halál” típusú katarzist. Az igazság mellett kitartó atomtudós, Valerij Legaszov nem lát más kiutat, mint a halált. Vannak hősök, nem is kevesen, akik csoportosan vagy egyedül gondolkodás nélkül feláldozzák életüket a közösségért. De vannak gonoszok,

akik karrierizmusból, aljasságból előidézik a katasztrófát, melyet bekövetkezése után takargatnak, titkolnak. Nem marad el a jellemfejlődés sem, az első részben még lelketlen bürokrata Borisz Scserbina miniszterelnök-helyettes az utolsó részben együttérző, a sok pusztulás láttán könnyeket hullató szenvedő emberré lesz. Detektívregényhez illő a befejezés, melyben a felelőtlen és hozzá nem értő kísérletező hármast, Viktor Bruhanov igazgatót, Nyikolaj Fomin főmérnököt és helyettesét, Anatolij Gyatlovot vallani látjuk bíróságon, miközben felidéződnek az első rész képei, amelyeken még csak hebehurgya téblábolásnak láttuk azt, amiről időközben kiderült, hogy vétkes, karrierista sikervágy diktálta ámokfutás.

A hibátlanul felépített dramaturgiai gépezet az alkotók kezében csak eszköz, melynek célja a lelketlen, embertelen, elnyomó bürokratikus gépezet és a valóság közötti konfliktus megmutatása. A sorozat üzenete, hogy elpusztul az a rendszer, melynek döntéshozói a maguk által táplált illúziók fogságában élve nem vesznek tudomást a világról, melynek uraivá tölték fel magukat.

Megragadó az egyes részekben látható szovjet külvilág hitelessége. Kisebb, jelentéktelen tévedésekkel a testek, az öltözékek, a tárgyak, a lakótelepi épületek hajszálpontosan idézik a nyolcvanas évek szovjet életének mindennapjait. Az atomerőmű táplálja ezt az élettelen életet. A rendező arra is ügyelt, hogy a színészek a lehető legjobban hasonlítsanak azokhoz, akik az eredeti történesek cselekvő/szenvedő részesei voltak. A helyszínre már egyszer ellátogattak az apokalipszis lovasai. Elem

Klimov az erőmű felrobbanása előtt egy évvel forgatta filmjét, mely az SS-Sondereinheit Dirlewanger katonái által a környéken elkövetett tömeggyilkosság hátborzongató történetét mondja el. A sorozatban szó esik róla, hogy ahol az erőmű épült, ott 1941. június 22. előtt eleven zsidó, belorusz élet volt, melynek 1944 után írmagja se maradt.

A sorozat szovjet étellel való szinkronja nemcsak a megjelenített külvilágból táplálkozik. A *Csernobil* által előidézett hatás egészében véve jóval több mint szórakoztatás. A jól kitalált dramaturgiai fogások által felkeltett nézői érzések, a rémület, az együttérzés, a felháborodás, a szánakozás együttevve egy magasabb, ha úgy tetszik, nevelési célt szolgálnak, amit paradox módon a szovjet földön született „szocialista realizmus” próbált egykor megvalósítani. A *Csernobil* által közvetített tartalom persze éppen az ellenkezője annak, amit annak idején Osztrovszkij, Fagyevjev, Azsajev művei sugalltak, de a módszer ugyanaz. A forma csak szolgál, mely a tartalmat, mai szóval üzenetet célba juttatja.

Leegyszerűsítés volna azonban azt gondolnunk, hogy a *Csernobil* pusztán az egykori Szovjetunió ellen agitál. Kétségtelen, hogy a sorozat gondolati rendezőelve a Szovjetunió agóniája. A sorozat egyes epizódjaiban többször is megjelenő Mihail Gorbacsov a Szovjetunió összeomlását követően valóságosan azt nyilatkozta, hogy a csernobili atomerőmű katasztrófája előre vetítette a Szovjetunió pusztulását. Gorbacsov nem tévedett.

A sorozat dokumentumfilmhez illő pontossággal mutatja be a szovjet rendszer működésképtelenségét a

legalsóbbtól a legmagasabb szintekig. Látjuk, hogy a túlközpontosított rendszer kiszelektálja az önálló gondolkodásra és felelősségvállalásra képes embereket, s csak azokat tűri meg, akik lefelé taposnak, felfelé simulékonyak, ideológiai imamalmok ismételtetésére képesek. Nagyszerű a jelenet, mely a katasztrófát követően hirtelen összehívott pripjatyi pártbizottság ülését mutatja, ahol egy idős bolsevik harciasan bizonygatja, hogy az államnak mindig igaz van, a népnek nem kérdeznie, hanem dolgoznia kell, s a várost le kell zárni, hogy a szállongó hírek ne válhassanak rémhírekké. A gondolatlan, bárgyú légkört jól érzékelteti a mindenütt felbukkanó rengeteg Lenin-szobor és kép. A vén bolsevik szónoklatában is adu ász, hogy az erőmű Leninről kapta a nevét. Mintha ebből egyenesen az következne, hogy nem robbanhat fel. De a sok Leninnek semmi köze sincs az eredeti élő Leninhez, annál inkább a múmiához, akit annak idején utódja, Sztálin fektetett mindenki számára látogathatóan nyitott koporsóba a moszkvai Vörös téren a mauzóleumban.

A sorozat messze több mint az egykor volt szovjet rendszer kritikája. Amit az öt egymást követő részben látunk, az a szervezetszociológusok számára is aranybánya. Testközelből látható, hogy mire vezet a szervezeti intelligencia hiánya, mely az információkat nem a szervezeti működés szempontjából válogatja ki és értékeli, hanem apriori csak azokat veszi figyelembe, melyek beleillenek a szervezet önmagáról alkotott képébe. Az elhanyagolt, nem kívánatosnak minősített információkat ugyan el lehet hallgattatni, de Leninnel

szólva „a tények makacs dolgok”, és előbb-utóbb bebizonyosodnak, de adigra már rendszerint késő.

A zsarnoki rendszerek ellensége nem a szabadság, hanem az igazság. Persze ahol nincs szabadság, ott elrejtőzik az igazság, mely azonban a körülmények által kényszerítve nem tud nem kiderülni. A zsarnoki rendszerek tragédiája, hogy pusztulásukat önmaguk idézik elő. Önképük hamis. Kisebrendűségi érzéstől gyötörve működésük logikája lehetetlené teszi az önképükbe nem illő történések időben történő felismerését. Aminek következménye az inadekvát cselekvés, a változásokhoz való megkésett alkalmazkodás, a végén a szükségképpen bekövetkező csőddel.

Csernobillal a Szovjetunió számára megjelent az írás a falon. Nem volt senki a Központi Bizottságban, aki Dániel szerepét magára vállalva kimondta volna az igazságot, hogy „game over!”.

A zsarnokok nem tanulnak. Úra meg újra megismétlődik Belszár története, aki nem tudta és nem akarta megérteni, hogy udvara a hazugság, a szolgalelkűség, a paranoid ellenségkeresés fészke, melyből nem az élet, hanem a halál kel ki.

---

Csernobil. Rendező **Johan Renck**, forgatókönyvíró **Craig Mazin**, főszereplők: **Jared Harris**, **Stellan Skarsgård**, **Emily Watson**, operatőr: **Jakob Ihre**, zene: **Hildur Guðnadóttir**. HBO–Sky.

Vadas József

## Nem vásári csarnokok

117

Gyerekként gyakran jártam piacra. Az Újlipótvárosból a Lehel tere, kíséretre szoruló nagyapámmal olykor a Fény utcába, amely már a Kádár-korban is részben árkádok alatt működött, Eszék utcai keresztanyámmal pedig a Fehérvári útra. Természetesen tudtam-tudtunk a Telekiről is, noha csavargókkal elegy romantikus forgatagát inkább csak villamosról láttam, amíg Bereményi Géza *Eldorádója* a mindennapjait is meg nem elevenítette. Már felnőttként ugyancsak megfordultam a harmincas évekből ránk maradt Bosnyák téren, amely többé-kevésbé máig – vagy leginkább – őrzi a műfaj eredendő karakterét. Mígnem – az egymással szimbiózisban élő város

meg az életünk fokozatos megváltozásával – ipari vásárcsarnokok foglalták el a falusias piacok helyét.

Ez a folyamat a 19. század derekán kezdődött, és még korántsem ért véget. Már a Kádár-korszakban is történtek (elszórt) kísérletek a megmaradt hagyományos piacok – mondjuk így – rendbetételére: 1961-ben a Bosnyák téren, 1977-ben a Fehérvári úton, a nyolcvanas években a Teleki téren. A rendszerváltást követően aztán a váltás menete érezhetően felgyorsult. Az egyre-másra nyíló bevásárlóközpontok valódi modernizációra készítették őket. Így újult meg a Fény utcai (Cságyoly Ferenc, 1998), a Lehel téri (Rajk László, 2003), a Fehérvári úti (Kertész And-

rás Tibor, 2009) piac, majd kapott az évtized második felében gyors egymásutánban high-tech külsővel és higiénikus (akár légkondicionált) belsővel korszerű vásárcsarnokot a Teleki tér, Budafok, Újpest, legutóbb idén tavasszal Békásmegyér. (A fővárosi trendet nyomatékositják a vidéki települések – Balatonfüred, Dabas, Fonyód, Miskolc, Nagykőrös, Szeged, illetve Tatabánya és Pécs – hasonlóképp újraélesztett vagy újraélesztés alatt álló köztéri árusítóhelyei.)

Az első vásárcsarnok, a zöldség- és gyümölcsárudaként ma is üzemelő Covent Garden 1828–1831 között létesült Londonban. Húsz évvel később kezdték el építeni Párizsban a Les Halles-t. Victor Baltard tervezte vas-üveg konstrukciójával hosszú időn át számos város számára szolgált követendő mintaként. (1971-ben bontották le, hogy helyén fényes üzletekkel körített modern közlekedési csomópontot alakítsanak ki.) Noha Berlin is követte a példát, az 1867-ben felavatott intézmény jó darabig nem aratott osztatlan elismerést a vásárlók körében; egy időre be kellett zárni, mivel a publikum továbbra is a piacokat preferálta. Bécs szintén nehezen adta meg magát az újdonságnak: a vasúti összeköttetéssel rendelkező első nagyvásárcsarnokok még a 19. század végén megépültek, de a kerületi fiálék csak a következő elején.

A gyors kapitalizálódással metropolisszá lett Budapest hamarosan szintén arra kényszerült, hogy véget vessen a szabad vásárok egyeduralmának. Az egyesítést követő két évtizedben lakossága kétszeresére – az 1880. évi 355 ezerről 1900-ra 703 ezerre – emelkedett. Élelmiszer-

rel való ellátásáról, miként Nagy Gergelynek a budapesti vásárcsarnokokról szóló könyvében olvasható, akkoriban 44 piac és sok ezer kereskedő gondoskodott, csakhogy a hagyományos köztéri árusítás és tárolás számos közegészségügyi problémával járt. Magától értetődően vetődött fel a város vezetésében és a Közmunkák Tanácsa szakértőiben a nyugat-európaival analóg, korszerű ellátórendszer létrehozása, vele az élelmiszerek minőségének és árának szervezett felügyelete. Számos építész fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét, több vállalkozó tett építési ajánlatot. Budapest első (a várost csaknem három évtizeden át kormányzó) polgármestere, Kamermayer Károly, úgy is, mint a Közélelmezési Bizottság vezetője, 1882-ben európai körutazást tett, hogy személyes tapasztalatokat szerezzon a témában.

A hosszadalmas (csaknem két évtizeden át tartó) előkészítés nem volt hiábavaló. Az idő igazolta a városatyák azon döntését, miszerint az árufajták szerint szakosodott angol-francia rendszer helyett nekünk előnyösebb a német szisztéma – egy elosztó központtal és több kerületi csarnokkal. Szintén Nagy Gergely monográfiájából tudjuk, hogy a hazai éghajlati viszonyok ismeretében jó érzékkel szorgalmaztak, majd díjaztak 1892-ben a pályázat elbírálása során vegyes építési technológiát. Hidegtől védő zárt téglahomlokzatot és olyan üvegbetétes tetőszerkezetet, amely nappal természetes fényt enged a belsőbe. Noha tisztában voltak a szóban forgó (Sóház téri) telek viszonylag szűkös voltával, a kofahajók révén akkor még jelentős szállító útvonalnak számító Duna és

a Vámház közvetlen szomszédsága, valamint a ferencvárosi vasúti pályák meghosszabbításának lehetősége miatt jól döntöttek a helyszínről is. 1896. decemberi megnyitása óta a Nagyvásárcsarnok az egyik – ha nem éppen a – legnépszerűbb budapesti bevásárlóhely. Egyszersmind turistalátványosság, amiben nyilvánvalóan döntő része van az építész (a téglarchitektúrában jeleskedő) Pecz Samu kivételes kvalitásainak és a jól megválasztott rangos kivitelezők (a Zsolnay-gyár, a Schlick-féle vasöntöde, a Drasche-féle téglagyár) igényes megoldásainak. Szellemiségéhez igazodtak a hasonló stílusban fogant öt kerületi csarnok (a vele egy időben készült Rákóczi, Klauzál, Hunyadi téri és Hold utcai, majd 1902-ben a Batthyány téri épület) tervezői: a jó nevű Czigler Győző és a város Építészeti Hivatalának mára elfeledett mérnökei.

„Valóságos palotákban foly ezután a vásárlás” – lelkesedett az *Ország-Világ* 1897 februárjában, miközben a millenniumi nyüzsgésben sokan siratták a veszni látszó színes piaci forgatagot. Az épületek sem feltétlenül részesültek dicséretben: történelmi (főként gótikus és reneszánsz) reminiszcenciákat mutató, szecessziós elemekkel körített megjelenésük ellenére szabályozott kialakításukban és berendezésükben egyformaságot, külső képükben szimplifikálást vetettek szemükre. A (már akkor is) tovább emelkedő áráért szintén az új rendszert hibáztatták. Talán ennek a nem kifejezetten lelkes fogadtatásnak is része volt abban, hogy a folytatás nem alakult egyértelműen kedvezően – aligha függetlenül a magyar gazdaság és történelem szintén nem sima sorsá-

nak 20. századi fejleményeitől. Az eredetileg elhatározott három további kerületi csarnok – mind budai lett volna – már nem valósult meg. 1904-ben – tízévesre tervezett újabb nagyszabású program keretében – ismét napirendre került ugyan a megépítésük, jó néhány pesti helyszínré szánt társukkal és peremterületi piac kiváltásával egyetemben, de az elképzelés ezúttal is tervezet maradt.

Egyértelműen pozitív fejleményként – immár a két háború közötti időszakra tekintve – csupán azt értékelhetjük, hogy 1929 és 1932 között minden értelemben új – Nagyvásártelepnek nevezett – központi beszállító és elosztóhelyet építettek a Vámház körüttől alig két és fél kilométerre, a ráckevei Duna-ág mellett, a Csepel-szigettel szemben. A parton annak idején hajók rakodtak, a vasúti összeköttetésről húsz iparvágány gondoskodott. Nem csupán a Nagyvásárcsarnokot tehermentesítették a létesítménnyel, egyszersmind a szó stílárís értelmében modern építészet egyik legjelentősebb ipari objektumát hívták ily módon életre. A 2004 óta műemléki védettséget élvező együttest, amely ma sajnálatosan kritikus állapotot mutat, Münnich Aladár tervezte. Külföldön tanult, a második világháború után elhagyta Magyarországot, ahol azonban a húszas-harmincas években számszerűleg is jelentős tevékenységet fejtett ki. Több belvárosi bérház mellett egyik közreműködője az 1932-ben létesült Napraforgó utcai villasornak, ez ma már ugyancsak műemlék; s az ő tervei szerint épült a két háború közötti Budapest egyik nevezetessége, a Nagykörút és a Dohány utca sarkán álló (volt) Híradó mozi. Két korábbi csarnok (Búza tér,

Miskolc; Gubacsi út, Budapest) után született ez a 234 méter hosszú, 42 méter széles, 17 méter magas tároló, amely lepukkant voltában is meggyőző látványt nyújt impozáns méretével és hullámozó födémével. Dongás héjbeton szerkezetét, amely a mai spricbeton elődjének tekinthető, akkoriban egy egészen új (Zeiss–Dywidag-féle) eljárás segítségével kiviteleztek. A föld alatt hűtő- és fűtőberendezéssel felszerelt, az oldalain rakodórámpákkal ellátott csarnokhoz folyosóval összekötött irodaház társul. Ez az art deco stílusú négyemeletes épület, a bejárat két oldalán Ohmann Béla allegorikus díszítőplasztikáival, ma szinte omladozik. Egykor azonban eleven élet folyt itt: a kereskedők hivatali helyiségei mellett posta és bank működött benne, a földszinten pedig vendéglő.

A háborús károk helyreállítását követően – totális pusztulás a rendszer egyetlen elemét sem érte – a csarnokhálózat korábbi formájában működött tovább. Ezt szó szerint kell érteni. Komolyabb korszerűsítés – vagy éppen fejlesztés – a szocializmus évtizedei alatt, miként az állami tulajdonban levő lakóingatlanok és a patinás nagyüzemek jó részében, a csarnokhálózatban sem történt. Ennek az lett a szomorú következménye, hogy a Kádár-korszak végére hovatovább már százéves épületek állapota a fenntarthatóság határáig romlott. Nem kivétel ez alól a náluk fiatalabb Nagyvásártelep sem, amelyben inkább csak a tulajdonosok változtak. 1955-től egy évtizedig még a Csarnok és Piac Igazgatóság kezelésében működött, majd raktár lett belőle: további két éven át a Fővárosi Közért, 1967 és 1985 között a Zöldért

használta. Ezután került a Skála Coop, a rendszerváltáskor a Plus tulajdonába, amely 2003-ban a hozzá tartozó harminckét hektáros területtel együtt eladta a Gropius építőipari vállalkozásnak. Ekkor végleg kiürítették, hiszen hajdani szerepe jelentősége akkorra már megszűnt. A nagybani élelmiszerpiac a városból fokozatosan egyre kijebb költözött: előbb a Hámán Kató, majd 1965-től a Bosnyák téren volt, innen került 1991-ben jelenlegi helyére, Soroksárra, a Nagykőrösi úti, közel 35 hektáros területre.

A századfordulón épült vásárcsarnokok sorsa annyiban szerencsésebben alakult, hogy – állapotuk folyamatos romlása mellett vagy inkább ellenére – használatban maradtak, és a fenntartók eredeti funkciójukon sem változtattak. De mentőövet mindazonáltal csak végszükségben kaptak. 1988-ban tűzvész következtében szinte teljesen elpusztult a Rákóczi téri épület, csupán az alapfalak maradtak meg. Más okokból – a szerkezeti elemek végzetes elhasználódása folytán – vált életveszélyessé nem sokkal később a Nagycsarnok, amelyet ezért 1991-ben be kellett zárni. Az illetékesek mindkét esetben a rekonstrukció mellett döntöttek; s a korszerűsítéssel járó műemléki helyreállítás megtervezését hasonlóan józan megfontolásból ugyanarra a felkészült teamre (Tokár György, Hidasi Györgyi/BUVÁTI) bízták, a Nagycsarnok esetében a könyve kapcsán már említett Nagy Gergellyel kiegészülve. A Batthyány téri épület tartozása sem tekinthető kivételnek: merőben üzleti okokból került rá sor még 2003-ban: annak fejében, hogy a SPAR tizenöt évre bérbe vehette az

ingatlant. Miként a piacok modernizálása, úgy a csarnokhálózat további tagjainak immár halaszthatatlanná vált felújítása (Hold utca: 2014, Klauzál tér: 2015, Hunyadi tér: jelenleg folyik) egyaránt a közelmúlt fejleménye. Az idő múlásával óhatatlanul fenyegető balesetveszély vagy működésképtelenség árnyékában, talán a háború előtti városkép visszaállítását preferáló elképzelések hátszelét is sikeresen kihasználva.

Csak látszólag mond ellent ennek a feltételezésünknek a Nagyvásártelep siralmas utóélete, amelynek taglalására – mivel a szálak az esztétika területéről nagyon más tájakra vezetnek – pusztán a történetek vázlatával tehetünk kísérletet. Eszerint a hitelügyletek révén ingatlanfejlesztéssel (is) foglalkozó Quaestor-csoport kezdetben a Gropius Zrt.-vel közösen, majd (annak csődje után) az ingatlan egyedüli tulajdonosaként akkor még reálisnak tetsző kormányzati tervekhez igazodó grandiózus (utóbb kipukkanó lufinak bizonyuló) beruházási koncepcióval állt elő, amelynek a Duna City nevet adták. Mint a *Magyar Narancs* megírta, a kétes hírű szaúdi üzletember, Ghaith Rashad Pharaon is tárgyalt róla Budapesten. Dél felől, mintegy a millenniumi negyedhez csatlakozva, amerikai stílusú felhőkarcolók árnyékában egymilliárd eurós projekt részeként újították volna fel (részben loftlakásokkal, részben irodának) az időközben végzetesen leromlott két épületet. A felhőkarcolósor alternatívájaként utóbb az (akkor még megpályázni szándékozott) 2024-es játékokra szükséges olimpiai falu és szabadidőpark ötlete is felmerült. Mint tudjuk, egyik elképzelésből sem lett semmi, s nem az

építészeti elgondolásokkal volt alapvető baj. Közvetve vagy közvetlenül olyan pénzügyi konstrukciók, illetve tranzakciók áldozatai lettek, amelyekért a Quaestor-főnök Tarsoly Csabának a brókerbotrány nyomán bíróság előtt kell felelnie.

Száz éve a főváros központi akarrattal hozta létre a kerületi csarnokrendszert. Ma minden városrész (kerület) maga dönt arról, hogy mikor mit és hogyan épít. Óbuda tavaly éppenséggel úgy határozott, hogy az ódon (klasszicizáló stílusú) házak udvarában a tízes évek eleje óta üvegtető alatt működő Kolosy téri piac felújítását egy olyan (történetesen Tiborcz István köréhez tartozó) cégre bízta, amelyik a *HVG* szerint a romantikus hangulatú környezetben rekonstrukció gyanánt amolyan buliközponttal (Food Hall) pályázott. Az eredményről nem nyilatkozhatunk, mivel még folyik az átalakítás. De van okunk a gyanakvásra, ha a Hold utcára gondolunk, amelyből Belvárosi piac (!) néven valójában gastrocentrumként elhíresült flancos turistacsalogató lett az elmúlt években. Minthogy a műemlékhez illő gonddal helyreállított belsőben a kívülről egységesre dizájnolt vendéglők, kávézók, bisztrók, tengeri gyümölcsbolt és pezsgőbár között zöldségesstandot, házitúró- és tejfőlarust vagy hentest ma már csak elvétve találunk.

Mint annyi más urbanisztikai vonatkozásban, itt építészetiileg sincs közöttük összehangolt koncepció. Így aztán a piacokat felváltó négy újabb vásárcsarnok éppen annyira hasonlít egymásra, mint századfordulós elődeik. Vagyis nem nagyon, minthogy érett építészegyeniségek reflektálnak velük különböző adott-

ságokra és eltérő szükségletekre. Alföldi György (a Telekire) hullámlemezekkel burkolt acélszerkezetet tervezett, hajtogatott födémrel a háromszög alaprajzra. Szintén acélból készült Kertész András több egységből álló lamellás építménye (Budafokon) átriumos zöldszigetrel a közepén. (Békásmegyeren) Peschka Alfréd szabályos négyszög formájú csarnokot alkotott, az oldalán kerengőszerű árkádsorral és füves sávokkal a nagy fesztávú fémterítők körül. Bun Zoltánnak jutott (Újpesten) a volumenében legnagyobb feladat: tetőkertes kávézóteraszt és előadóteret magában foglaló szabadidőközponttal kellett összeharmonizálnia a piacot. Így jött létre e többszintes és tömegében dinamikusan tagolt épület. A Békásmegyeren is tündöklő látszóbeton elemek a negyedik kerületben nem pusztán statikai funkciót teljesítenek: kazettás plasztikát rajzolnak a mennyezetre, a belső terek megvilágításáról ugyanis a függönyfalszerű homlokzatok gondoskodnak.

Belül – a rendelkezésre álló hely méretétől eltekintve – már nincs nagy különbség a csarnokok között. Talán csak a budafoki kicsit más, minthogy szerény mérete miatt nem az üzletek, hanem a kipakolt áruk dominálnak a látványban. A többi helyen lényegében azonos képet mutatnak mind az árudák/boltok, mind – szerencsére nem feledkeztek meg róluk – az őstermelőknek fenntartott pultok. A piac tehát visszaso-

rult, de nem tűnt el a vásárcsarnokokból. Békásmegyeren például az épület nyugati oldalán csupán rakárnak tekinthető parányi boltokat alakítottak ki kiskereskedőknek; az árusítás az árkádok alatt folyik, ahol valóságos bazárban találja magát az ember. Még valamiben igyekszik a vásárcsarnok versenyre kelni előddel. Hajdan a piac a település vagy a városrész centrumában egyszerűsmind a közösségi életnek is színtere volt. Ez értékes és folytatásra érdemes örökség, feltámasztása azonban a megosztott és frusztrált (politikában és életminőségben végzetesen egymás ellen hangolt) jelenkori magyar társadalomban nem lesz könnyű. Ha ugyan nem lehetetlen. A Teleki téri vásárcsarnokkal szemben parkot és játszóteret, folytatásában pedig sportpályákkal felszerelt ifjúsági központot létesítettek. Csak-hogy mindkettőt (éjszakára zárt) kerítés veszi körül, rajta italozást és dohányzást tiltó táblával. Másutt még lehet a szebb jövőben bizakodni. Budafokon védőernyő alatt asztalokpadok várják a helyieket. Az újpesti Széchenyi téren és Békásmegyeren egyelőre csak készül az agora. Hogy sikeresek lesznek-e, az már nem elsősorban – sőt legkevésbé – az építészeken múlik.

---

Új vásárcsarnokok: Teleki téri piac (Alföldi György, 2014), Budafoki (Kertész András Tibor, 2015), Újpesti piac (Bun Zoltán, Bükki Árpád, 2018), Békásmegyeri piac (Peschka Alfréd, 2019).

## A szürrealista csomag

A Magyar Nemzeti Galéria kiállításának közepén van egy szépen megszerkesztett fal, rajta az egykori párizsi szürrealista sztárok fényképével, életrajzával; tizenketten vannak, mintha egy új vallás képviselői lennének. Ahogy a festmények mellett, úgy a portrék alatt is elmaradhatatlanul ott szerepelnek a születési és halálozási éveik, s ebből kiderül, hogy a szürrealista sztárok általában sokáig éltek. A legtöbben átérték az első és a második világháborút, és sokan messze túléltek fénykorukat is; az ötvenes, hatvanas években hosszan gondoskodhattak fiatalkori művészetük történeteiről. Az interjúkból, magyarázatokból azután nemcsak mitológia lett, de a populáris művészettörténet keretében csontig leegyszerűsített váz is; mi a szürrealizmus? – automatikus írás, Freud, tudatalatti és nagy nevek sora.

A *szürrealista mozgalom Dalítól Magritte-ig* című kiállítás nem megy szembe sem a mitológiával, sem a címszavakkal, de intelligens módon nem is válik pusztá leckefelmondássá. Természetesen André Bretonnal kezdődik, és vele is végződik: a nagy szervező szemüveges képe fogad a bejáratnál, az általa eleve határvoalként komponált második szürrealista kiáltvány pedig lezárja az 1929-es évet, amely a tárlat közép-pontjában áll. Kezdetről fogva Breton körül forgott a szürrealizmus, ő pedig mindent megtett azért, hogy tengely maradjon; ő írta jelen időben a történetet, ellene küzdöttek,

vele szövetkeztek, s ez a mozgalmi küzdelem adja az 1929-es csillagév történetének gerincét is, amelyben nevek és iskolák, nemzetek és folyóiratok kerülnek helyre kronológia szerint, ahogy az a történelemben szokás. *Válság és újjászületés 1929-ben* – így szól az alcím, s a szövegek a falakon valóban erről is szólnak: hogyan jelent meg Salvador Dalí Párizsban, hogyan alakította át a szürrealista filmnyelvet az *Andalúziai kutya*, s hogyan közeledett egymáshoz Magritte révén a belga és a francia mozgalom. A szövegek pontosak és jól olvashatók, de ha nélkülük néznénk a képeket, bizonyosan nem gondolnánk sem a válságra, sem az újjászületésre.

A Centre Pompidou anyagaiból összeállított kiállításon a képek önmagukban sokkal izgalmasabbak, mint az őket kísérő mozgalmi történet. A képtörténet hét részből áll, és az elsötétített – a korábban a költözés indokaként is állítottakkal szemben mégis elegánsan berendezhető – térben úgy kanyarog, mintha valamilyen rejtélyes palota véget nem érő szobasora lenne. Az elsőben már látunk néhányat a főhősök közül, egyenfényképeken csukott szemmel fordulnak a kamera felé. Látjuk azután a helyszínt, André Kertész és Brassai fotóin Párizst, és úgy tűnik, nincsen semmi szürreális, pont olyan, amilyen harminc évvel korábban vagy harminc évvel később lehetett, vagy legalábbis az ezerszer látott fotók és a filmek alapján így kérgesedett meg a Párizs-képünk.

A második rész az előzményekről szól, címszószerűen kiemelve a dadaizmust, amelytől a képek tanulsága szerint is nehéz az elválasztás. Francis Picabia *A maszk és a tükör* című műve kétségtelenül az egyik legnagyobb alkotás a korszakból, de még akkor is ott lebeg a különböző korai izmusok határán, ha tudjuk, hogy valamikor a harmincasnegyvenes években készült. Giorgio de Chirico paradox módon kap helyet a tisztelt ósatyák között: a falon egymás mellett lóg két festménye, az egyik a szürrealisták csodálatának tárgya volt, a másikat – néhány évvel későbből – már kinevették. A harmadik részben Max Ernst áll a középpontban, és a kiállítás itt kissé laposabbá válik, mintha muszáj lett volna átkötő elemet találni, s erre ki lenne alkalmasabb, mint Ernst, illetve Joan Miró. Valóban összehasonlíthatatlanul nagyobb szerep jut a két címbeli kiemeltnek, Salvador Dalínak és René Magritte-nak, akik egy-egy külön szekciót kaptak a megfelelő címszavakkal: paranoia-kritika, költőiség, ellentétek, álmok stb. A most Budapesten látható műveik azonban messze túlmutatnak a pusztá slágyortokon: az *Aranykor* és az *Andalúziai kutya* még mindig idegborzoló, csakúgy, mint a *Láthatatlan alvó nő, ló, oroszlán*. Magritte-től *A kettős titok* az igazi főmű, illetve *A vörös modell*, amely akár az Ország Lili-kiállításán is központi helyre kerülhetett volna. A húzónevek mellett a szövegekben és a térben is kissé háttérbe szorulnak Alexander Calder gondosan installált drótszobrai, Yves Tanguy képei, André Masson rajzai – pedig Budapesten valamennyien akár külön kiállítást is érdemelnének.

Éppen Dalí és Magritte közé ékeződik be az a külön részleg, amelyben a tudattágítás, tudatmódosítás művészi szerepét kutató Grand Jeu (Nagy Játék) csoport tagjairól esik néhány szó, köztük elsősorban a cseh származású – de 1926-tól már francia állampolgárságú – Josef Šimárol. Megemlítenek még néhány fiatalon meghalt költőt, olyan ifjakat, akik már ekkor szembeszálltak Bretonnal. Itt érezheti leginkább a néző, hogy a kiállítás csupán ízelítő abból, milyen kulturális gazdagságot és mélységet kaphatnak a párizsiak (franciák, Lajtától nyugatra stb.) évtizedeken át nap mint nap. Mi pedig beérhetjük a villanásokkal, az interneten tovább kutatható címszavakkal és utalásokkal, meg egy levegőben lebegő filmvetítéssel a sarokban, Germaine Dulac *A kagyló és a lelkész* című filmjével, amelyet 1928-as elkészítése után Magyarországon is bemutattak (és Dulacot „kiváló asszonyrendező”-ként emlegették a sajtóban). A kiállítás végén még felbukkan egy Georges Bataille nevével összefűzött erotikus részleg, majd mintegy „vörös farokként” Picasso, a slusszpoén.

Tulajdonképpen nem lehet semmilyen panasz a kiállításra, a Szépművészeti Múzeum a nagy és neves művek Budapestre szállításában az elmúlt években szinte már túlteljesített; művészettörténeti szempontból minden a helyén van, talán csak Artaud és Cocteau neve hiányzik a teljesebb képhez. Mégis van valamilyen keserű mellékíze annak, hogy nem (csak) mi vagyunk a megcélzottak. Hiszen a kiállítás a pisai Palazzo BLU-ból érkezett Pestre, ugyanazon az útvonalon, mint három évvel ezelőtt a *Modigliani*-tárlat. A kiállítás szerkezete is nagyon

hasonló: értékes művek, kompakt történet, mindenki megkapja, amit kíván, nem lehet egy rossz szavunk sem. De Pisában most *Magritte-tól Duchamp-ig* volt a cím; a módosítás épp az egyik húzónevet érinti, csak a D betű maradt meg belőle. Ha jobban belegondolunk, művészettörténeti vagy kronológiai szempontból valójában sem a budapesti, sem a pisai nem különösebben értelmes cím; talán mindenütt előre kipuhították, mire lenne nagyobb igény. Vagy sokkal valószínűbb, hogy idejekorán el kellett dönteni, mikor milyen további kötelezettségek szerint kell továbbutaztatni a műveket a Pompidou-ból, s így nem is kérdés, hogy a gyors átcsomagolás után milyen új pecsétet kell ráütni a plakátra – a sztárneveket olyan sorrendbe állítva, ahogy az a kedves vevőnek a legjobban tetszik. A probléma persze globális: a múzeumi kereskedelemben is nyilvánvalóan a gazdasági törvényszerűségek diktálnak, ráadásul számos szürrealista sztártól sem állt távol a reklámgondolkodás. Pisába több mint százötven mű jutott el, Budapestre csaknem százhusz; itt valószínűleg több a film, ott nagyobb számban voltak szobrok, objekték. A mellékiz elsődleges oka tehát nem is a válogatás minősége, a színvonal vagy a szakértelem hiánya, hanem maga a könnyed átcsomagolás.

A relatíve rossz közérzet másodlagos oka a magyar (és valószínűleg az olasz) nézőkkel szemben állított kettős mérce. A szövegekből ugyanis úgy tűnik, mintha egyrészt mi lennénk azok, akik a művészettörténeti címszavakkal is beérnék, másrészt azok is, akiknek már pusztán a címszó is elég a teljes befogadáshoz. Mintha pontosan tudnánk, miről

van szó. Mintha az 1929-esen kívül a szürrealizmus többi évét mind láttuk volna már. Mintha mindent tudnánk a stílusokról – egy névről, egy szóról azonnal esztétikai elvek, elméletek jutnának eszünkbe. Nekünk eszerint a kisujjunkban van, mit takarhatott a belga és a francia szürrealizmus közeledése, mi tudhatjuk, mit jelentett a húszas évek Franciaországában kommunista művésznek lenni, s mit vont magával ugyanez tíz évvel később. (Nem is beszélve arról, hogyan magyarázzuk ma a Dalí képén a zongorán sorakozó hat Lenin-fejet.) Persze mindez nincs így, de a csomag ezzel a kettősséggel egyszerre akár több közönségréteg számára is tetszetősebb, fogyaszthatóbb lehet.

Nyilván nincsenek illúzióink, sem a magyar intézmények nemzetközi helyzetével, sem a hatalmas múzeum-vállalatok exportpolitikájával kapcsolatban. Mégis, a most már lassan évtizedes ígéretetekhez képest nagyon más, amit kapunk. *A szürrealista mozgalom Dalítól Magritte-ig* című kiállításon a magyar hozzájárulás a Magyar Fotográfiai Múzeumból érkezett néhány kép és egy kis, viszonylag olvashatatlan összeállítás a szürrealizmus magyarországi visszhangjáról. A még mindig a Magyar Nemzeti Galériában rendezett Szépművészeti Múzeum-kiállításokon most már nem először, ezért annál pontosabban látszik, milyen nehéz bármilyen módon hozzáilleszteni a magyar anyagokat a nemzetköziekhez – ha innen nézzük, bokréta lesz rajta, ha kívülről, akkor továbbra sem látszik. A másik probléma, ami valójában ugyanezzel a kérdéskörrel függ össze: a Szépművészeti Múzeum hosszú távú kiállítási prog-

ramjának struktúrája. Hiszen az elmúlt évek alapján kirajzolódó trend szerint egyre több lesz a csomagban vásárolt blockbuster-kiállítás, amelyek sorából azután nem rajzolódik ki semmilyen művészettörténeti korszakokra vonatkozó program. Így fordulhatott elő, hogy a *Modigliani* után három évvel ismét a száz évvel ezelőtti Párizs került fókuszba, s így lehetséges, hogy az öt évvel ezelőtti nagyszabású *Dada és szürrealizmus* után most megint Magritte-képpel lehet hirdetni egy tárlatot. Mindez persze – s ezt már sokszor elmondtuk – jelenleg enyhén szólva sem a legnagyobb kulturális problémánk. Mégis rámutat arra, hogy sok tekintetben még ott is, ahol látszólag akadály-

talán áramlik felénk valamennyi a világ kultúrájából, egyre szűkül a saját hozzáadott érték. S ezt különösen azért fájó látni, mert az elmúlt tíz évben, rövidke időkre ugyan, de többször is úgy tűnt, mintha lenne lehetőség a gyűjteményépítés és a kiállításcsinálás összehangolására, illetve a saját szakmai tudásból kiinduló projektek létrehozására. Most ez éppen nem látszik, de legalább a bemutatott anyag szép és kompakt, a magyar csomagolás pedig professzionális, s lehet, hogy már ez is nagy szó.

---

A szürrealista mozgalom Dalítól Magritte-ig. Magyar Nemzeti Galéria, 2019. június 28. – október 20. Kurátor: **Didier Ottinger**.

László Ferenc

## A két gránátos

Nyolcas

„Ez az ántántsajtó. Szegények! Csak sajnálni lehet őket, hiszen nagyon jól tudjuk, hogy úgy kell ugatniuk, ahogy parancsolják nekik: Mi, akik erősebbek vagyunk, nem érzünk haragot, se fölháborodást – hiszen ezek a szerencsétlenek nem önszántukból feszítik meg naponta az igazságot. Csak sajnálni lehet őket, minden mellékgondolat nélkül, elfogulatlanul és tárgyilagosan, ezeket, akik azt üvöltik rólunk, hogy mi üvöltözünk!”

Bizony, bizony, Karinthy Frigyes jócskán előre dolgozott, már a Hír TV-t is réges-rég megírta: még 1916 decemberében, „a kormánylap vezér-

cikkírójának” állandó napi rovatát, a *Rovást* parodizálva. Bő évszázaddal később mintha semmi sem változott volna, s hogy erről meggyőződhesünk, ahhoz elég akár, mondjuk, G. Fodor Gábor műsorába, a *Nyolcas*ba belenézni. Ott ugyanis lépten-nyomon olyan fordulatokat hallhatunk, mint például: „az európai aberráltak azért vitatkoznak velünk...”, vagy éppenséggel azt, hogy „a józan észről akarnak kioktatni bennünket: ők! bennünket!”.

Valósággal kimeríthetetlen bőségű példatár ez a műsor, amelynek már mindjárt a címmagyarázata is érdekes

elegyét kínálja a handabandázó önértetnek meg a háborús retorikának. „Volt egyszer hét mesterlövész, én vagyok a nyolcas. Itt nemcsak lövünk, de töltünk is” – hirdeti önmagáról, illetve az Echo TV-ből áttelepített műsoráról a politológus, s miközben a „nyolcadik” vagy a „nyolcas számú” alakot nyelvtani szempontból okkal hagyományosabb, értékőrzőbb és magyarosabb megoldásnak találhatjuk, azt azonban el kell ismernünk, hogy a leírás hűen fedti a produktumot. Igaz, az emlegetett lövések nem vadnyugati főútcákon, hanem inkább mintha világháborús csatatereken dördülnének el.

Amikor például G. Fodor Gábor Gajdics Ottót, „az Ottót” vendégelte meg a *Nyolcas* stúdiójában, a beszélgetés jószerint két veterán frontharcos találkozására emlékeztethette a nézőt. Így megtudhattuk, ha épp addig nem tudtuk volna, hogy ez a két, képernyős szereplésre termett férfiú „vállt vállnak vetve” küzd, más testhelyzetet körvonalazó megfogalmazásban „egymás mellett ülünk és harcolunk”. Mi több, a harc közössége olyan szoros kapcsolatot teremtett közöttük, hogy G. Fodor megfogalmazása szerint: „olyan, mintha testvérek lennénk”. (Hogy az adás legutolsó, patetikus mondata az „Érdemes küzdeni!”, már csupán futtában jelezzük.)

A képes beszéd persze mindenkor jó játék, a játékrontó szerepe pedig méltán hálátlan, mégis hasznos lehet tudatosítani – legalább önmagunkkal, hogy nincsen háború, s a képernyőn nem két hős vitézt látunk. Tévéstúdiókban vagy lapok hasábjain osztani az észet egyelőre még nem háborús tevékenység. Ahogyan természetesen a kritikus sem áltathatja magát azzal, hogy egy-egy jobban sikerült cikke révén sebészorvosi tekintélyt vagy jár-

ványszakértői illetékességet szerezhethet. Bizony éppenséggel a G. Fodorék által visszaperelni vágyott „józan ész” miatt fontos nem elfelejteni e minőségi és műfaji különbségeket.

Persze ki vitatná a szavak fontosságát meg a fogalmak tisztázásának jelentőségét? G. Fodor és Gajdics biztosan nem, elvégre zörejtelen eszmésúrlódásuknak visszatérő témája a fogalmak (férfi, nő stb.) „eredeti” jelentésének védelme, bármit is jelentsen ez. Az adás legszórakoztatóbb szegmense pedig éppen az, amelyben a fegyvertársa iránti szenvedelmes rajongását nyíltan megvalló műsorvezető akkurátusan sorra veszi Gajdics „retorikai fogásait”. „Büdös banya” – ezzel az imponáló tétellel kezdődik Ottó szónoki arzenáljának előszámlálása, mely grobián fordulat azzal együtt is közös büszkeség tárgya, hogy mint Gajdics felhőtlen derűvel közbeveti: „még bocsánatot is kellett kérnem miatta”. (Magunk ezen a ponton csendben, minden ünnepélyesség nélkül lemondunk a hasonló, a testi megjelenés vagy az egyéb fizikai sajátosságok által felkínált magas labdákról.) Az enumeráció azután tartalmazza az életmű olyan magaslati pontjait, mint a „tyúkól” (bővebb kifejtésben: „a tyúkólat se bíznám rá”), a „nyáladzik”, valamint éppen nem utolsósorban a vitadöntő „és akkor mi van?”. Mi több, G. Fodor végezetül még egy olyan tüneményszerű szófordulatot is felidéz, amelyet Gajdics mellett szolgálva a futóárokban ugyancsak sokszor hallott tőle, ám amelyről magának a szavak mesterének nem is volt tudomása: „dádádádádá”.

Az adás egyebekben még két kollektív jogkövetelő-igénybejelentő vonulattal ejtette ámulatba a nézőt. Az egyik a „természet”, „természetes”

jelentéskörének vaskezü birtoklása (mondhatni, a „józan ész” kisajátításának mellékhadszíntere gyanánt), míg a másik a műveltség erősen túlkompenzáló bizonygatása volt. Egyik is, másik is olyan betekintést kínált a lélektani mélységekbe, ami még a televízió rideg médiumának közbejöttével is könnyen zavarba ejthette a részvételteljes szemlélőt.

„Mi a természethez tartozunk” – hangzott az önérzetes kijelentés, amely persze, mondanunk sem kell, rögvest magában foglalta a kirekesztés mozzanatát. A természet *természetesen* a vidéki származást is jelenti, amint ezt a „tyúkól” szó készségszintű alkalmazása is fennen bizonyította. Nyilvánvalóan a friss vidéki levegő lehet az egyik fő magyarázata annak, hogy „szilárd, következetes, az életből sarjadó értékeink vannak” – amint azt G. Fodor állítja. Innen kiindulva persze nem csodálkozhatunk azon, hogy a front másik oldalán kizárólag élettől idegen, alighanem valahonnan egészen máshonnan sarjadzott ágensék és értékek leledzenek. Például a fentebb már emlegetett „európai aberráltak” vagy éppenséggel az emberi jogok, amelyek a műsorvezető szent meggyőződése szerint mára „az örökség lánzsáivá váltak”.

„Hol ragadható meg ma leginkább az örökség?” – firtatja a sorskérdést G. Fodor, és mi tagadás, a műsor menete készségesen, habár akaratlanul felkínál a néző számára jó néhány választ. Mondjuk a következetesen félreértett és félremagyarázott, de azért hisztérikus jókedvvel tárgyalt gendertematika körül. „Nálatok a Gajdics-lakban van gendersemleges vécé?” – kacagtatja meg beszélgetőtársát G. Fodor, „Ottó” pedig megnyugtatja az ezzel kapcsolatban amúgy aligha nyugta-

lankodó törzsközönséget: ő nem akar metroszexuális lenni. Lemondása e szép álomról persze annál is kevésbé meglepő, mivel a gendertéma nem más, mint a nemzeti identitás elleni támadás. Egyáltalán: minden a nemzeti identitás ellen megy.

És akkor zárjuk a beszámolót a személyes műveltség pertraktálásának műsorirányával, a szóban forgó *Nyolcas*-adás legérthetlenebb témájával! Külső szemlélőként ugyanis vajmi nehéz megérteni, hogy egy politológus meg egy magyartanár nyilvános beszélgetésében miként válhat ilyennyire hangsúlyossá az olvasottság bizonygatása. Némi üldöztetési mánia azért felbukkan magyarázat gyanánt, hiszen G. Fodor elpanaszolja, miszerint „műveletlen, sötét emberek állítanak be bennünket”. Ennek azonnali cáfolatául a műsorgazda mindjárt fel is hozza a tény, hogy Ottó például elolvasta *A tulajdonságok nélküli ember* mind a három kötetét. Gajdics ehhez még hozzáteszi, hogy „elég nagy területet borítanak be azok a könyvek”, amelyeket szintűgy elolvasott már.

Ugyan ki vitatná ezt? És ki adna ilyesmiért jutalompontot egy értelmiséginek? Igen, igen, értelmiséginek, merthogy a könyvek témája még Gajdicsból is előhozott egy majdnem önreflexív, belátó mondatot, amikor is a kedvenc irodalmi művei felsorolása után megállapította: „Sajnos, ezeknek a könyveknek az elolvasása arra is alkalmas, hogy [mások] az ellenkezőjét gondolják a világról, mint mi.” Már-már bölcs felismerés. De azért egy sajnos még itt is becsúszott – na ez ellen tényleg érdemes lenne küzdeni!